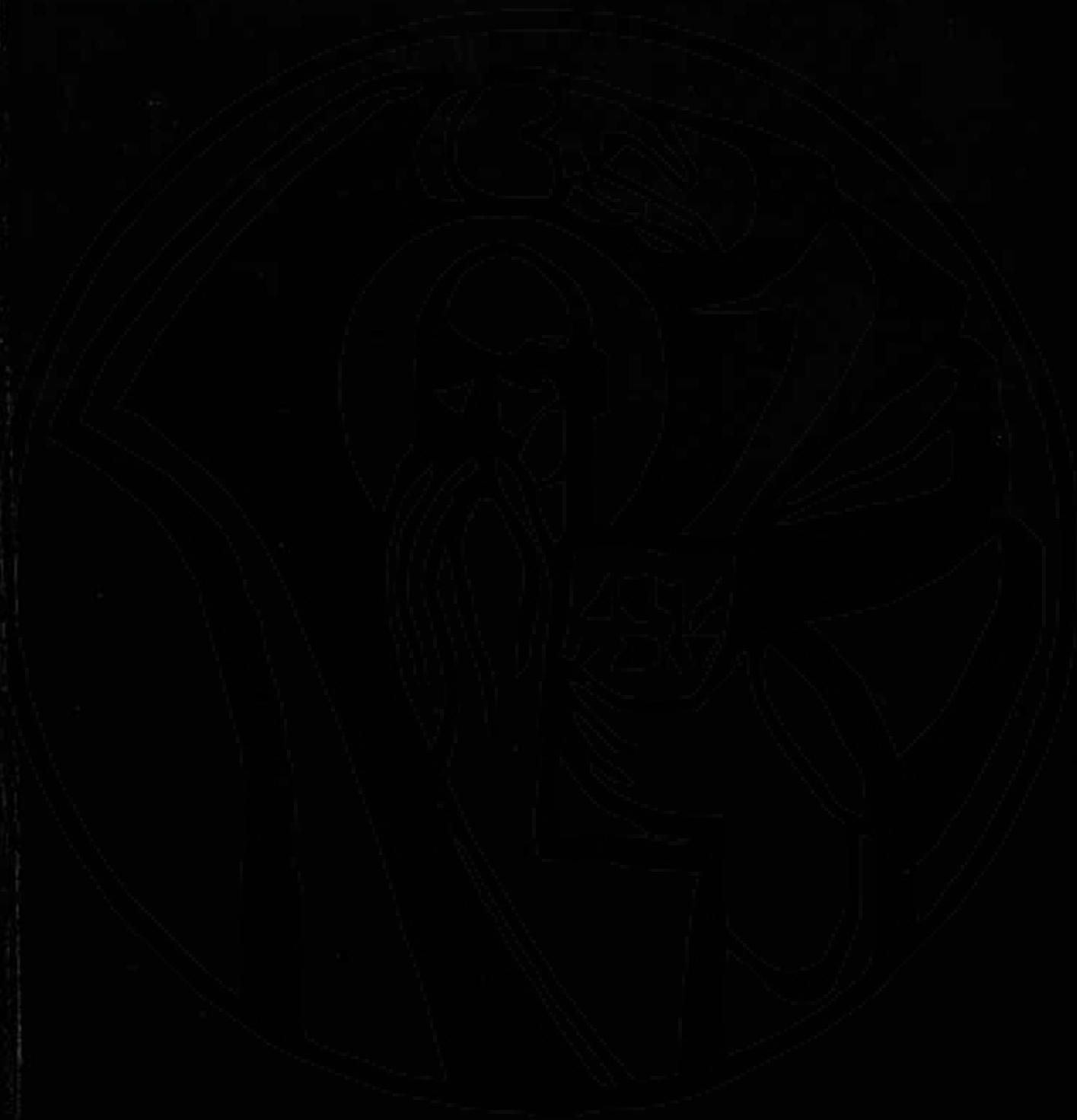

PC II 102/1942/1943

11981002052,4

COBISS 0

Ушб. бр. 2052/87

19 - 10/2017

МАКЕДОНСКИ ПРЕГЛЕДЪ

СПИСАНИЕ ЗА НАУКА, ЛИТЕРАТУРА И ОБЩЕСТВЕНЪ ЖИВОТЪ

PC II 102/1942/1943-10
ИЗДАВА

МАКЕДОНСКИЯТЪ НАУЧЕНЪ ИНСТИТУТЪ

ГОДИНА XIII, КН. 4.

2052/81
REVUE MACÉDONIENNE

ÉDITION

DE L'INSTITUT SCIENTIFIQUE MACÉDONIEN

ANNÉE XIII, FRASC. 4.

МАКЕДОНСКА АКАДЕМИЈА
БИБЛИОТЕКА

СОФИЈА — SOFIA

ПРИДВОРНА ПЕЧАТНИЦА — IMPRIMERIE DE LA COUR

1943

СЪДЪРЖАНИЕ

	Стр.
Ив. Снѣгаровъ, Българскиятъ духъ на Охридско-Прѣспанската епархия преди освобождението на България (1878 год.)	1
В. Дуневъ, Воденскиятъ говоръ (продълж. отъ кн. 3)	26
Н. Мавродиновъ, Археологични и художествено-исторични изследвания изъ Македония (продълж. отъ кн. 2)	88
К. Мирчевъ, Писма на Гоце Дѣлчевъ	130

Рецензии и книжовни вести

Н. Хр. Станишевъ, Кратка история на българитѣ отъ най-стари времена до днесъ. София 1942. — Рец. Ив. Снѣгаровъ.	153
Кирилъ Мирчевъ, Сръбската наука за езика на македонскитѣ българи. Библиотека „Българска книга“ № 8. Издава Министерството на народното просвѣщение. София 1943. — Рец. Ст. Стойковъ.	158
Известия на Българския археологически институтъ, т. XIV, София 1943. — Рец. Д. Крънджаловъ.	165
Списание „Бѣломорски прегледъ“, т. I. София 1942. — Рец. М.	170
Б. Цоневъ, История на български езикъ, обща часть, т. I, второ посмъртно издание. София 1940. — Рец. К. Младеновъ.	171
Ст. Каракостовъ, Македонски възрожденци — исторически и литературни образи. София 1943. — Рец. К. Младеновъ.	172
E. Petrovici, Daco-slava (extras din „Dacoromania“. X. 1943. p. II). — Рец. К. Мирчевъ.	173
Германия и Югозападна Европа. 1. Hans F. Zeck. Die deutsche Wirtschaft und Südosteuropa, Leipzig 1939. 2. Otto Blum, Der Südosten verkehrspolitisch betrachtet, Berlin 1941. 3. Otto Leibrock, Der Südosten, Grossdeutschland und das neue Europa, Berlin 1941. Рец. Д. Ярановъ	176
Werner Frauentienst, Jugoslawiens Weg zum Abgrund. Berlin 1941. Рец. Д. Ярановъ	179
Helmut Bauer, Ein Vielvölkerstaat zerbricht. Werden und Vergehen Jugoslawiens. Berlin 1941. — Рец. Д. Ярановъ.	182
Френско резюме	183

СЪДЪРЖАНИЕ

	Стр.
Ив. Снѣгаровъ, Българскиятъ духъ на Охридско-Прѣспанската епархия преди освобождението на България (1878 год.)	1
В. Дуневъ, Воденскиятъ говоръ (продълж. отъ кн. 3)	26
Н. Мавродиновъ, Археологични и художествено-исторични изследвания изъ Македония (продълж. отъ кн. 2)	88
К. Мирчевъ, Писма на Гоце Дѣлчевъ	130

Рецензии и книжовни вести

Н. Хр. Станишевъ, Кратка история на българитѣ отъ най-стари времена до днесъ. София 1942. — Рец. Ив. Снѣгаровъ.	153
Кирилъ Мирчевъ, Сръбската наука за езика на македонскитѣ българи. Библиотека „Българска книга“ № 8. Издава Министерството на народното просвѣщение. София 1943. — Рец. Ст. Стойковъ.	158
Известия на Българския археологически институтъ, т. XIV, София 1943. — Рец. Д. Крънджаловъ.	165
Списание „Бѣломорски прегледъ“, т. I. София 1842. — Рец. М.	170
Б. Цоневъ, История на български езикъ, обща часть, т. I, второ посмъртно издание. София 1940. — Рец. К. Младеновъ.	171
Ст. Каракостовъ, Македонски възрожденци — исторически и литературни образи. София 1943. — Рец. К. Младеновъ.	172
E. Petrovici, Daco-slava (extras din „Dacoromania“. X. 1943. p. II). — Рец. К. Мирчевъ	173
Германия и Югозападна Европа. 1. Hans F. Zeck. Die deutsche Wirtschaft und Südosteuropa, Leipzig 1939. 2. Otto Blum, Der Südosten verkehrspolitisch betrachtet, Berlin 1941. 3. Otto Leibrock, Der Südosten, Grossdeutschland und das neue Europa, Berlin 1941. Рец. Д. Ярановъ	176
Werner Frauendienst, Jugoslawiens Weg zum 'Abgrund. Berlin 1941. Рец. Д. Ярановъ	179
Helmut Bauer, Ein Vielvölkerstaat zerbricht. Werden und Vergehen Jugoslawiens. Berlin 1941. — Рец. Д. Ярановъ.	182
Френско резюме	183

TABLES DES MATIÈRES

	Pages
Iv. Snégarov, L'esprit bulgare de l'évêché d'Ohrida—Prespa avant la libération de la Bulgarie (1878)	1
V. Doumev, Le parler de Vodèn (suite du № 3 de la Revue de Macédonien)	26
N. Mavrodinov, Voyage archéologique en Macédoine (suite du № 2 de la Revue de Macédonien)	88
K. Mirtchev, Lettres de Gotzé Deltchev	130

Comptes rendus et Nouvelles littéraires

Ch. Stanichev, Histoire des Bulgares depuis les temps les plus anciens jusqu'à nos jours. Sofia 1942. Compte rendu d'I. Snégarov	153
K. Mirtchev, La science serbe et ses conceptions sur la langue des Bulgares de Macédoine. Sofia 1942. Compte rendu de St. Stoikov	158
Informations de L'institut archéologique. T. XIV. Sofia 1943. Compte rendu de Krendjalov	165
Revue du littoral Egéen, T. I, 1942. Compte rendu de M.	170
B. Tzonev, Histoire de la langue bulgare. T. I. Seconde édition posthume. Sofia 1940. Compte rendu de K. Mladenov	171
St. Karakostov, Le pioniers de la Renaissance macédonienne. Sofia 1943. Compte rendu de K. Mladenov	172
E. Petrovici, Daco-Slava (Extras din „Dacoromania“, X, 1943, p. II). Compte rendu de K. Mirtchev	173
Hans F. Zeck, Die deutsche Wirtschaft und Südosteuropa. Leipzig 1939.	
Otto Blum, Der Südosten verkehrspolitisch betrachtet. Berlin 1941.	
Otto Leibrock, Der Südosten, Grossdeutschland und das neue Europa. Berlin 1941. Compte rendu de D. Jaranov	176
Werner Frauendienst, Jugoslaviens Weg zum Abgrund. Berlin 1941. Compte rendu de D. Jaranov	179
Helmut Bauer, Ein Vielvölkerstaat zerbricht. Berlin 1941. Compte rendu de D. Jaranov	182
Communication des articles de la Revue en français	183

БЪЛГАРСКИЯТЪ ДУХЪ НА ОХРИДСКО-ПРЪСПАН- СКАТА ЕПАРХИЯ ПРЕДИ ОСВОБОЖДЕНИЕТО НА БЪЛГАРИЯ (1878 ГОД.)

Отъ Ив. Снѣгаровъ

Охридската епархия е твърде древна. Положително е известно, че тя съществувала презъ IV в. Нейниятъ епископъ Зосима участвувалъ въ голѣмия църковенъ съборъ, свиканъ противъ арианството въ Сердика (сега София) въ 343 год. Но още презъ първитѣ вѣкове на християнството въ гр. Лихнида (днесъ Охридъ) ще да имало християни и християнска община. Тоя градъ билъ важна станция на срѣдищния римски пжтъ, наричанъ *Via Egnatia*, който съединявалъ Римъ съ Солунъ, Филипи (между Драма и Кавала), Неаполъ (днесъ Кавала), Византия и съ Мала Азия. Още въ апостолско време (I в. сл. Хр.) съществували голѣми християнски общини или църкви (*Ἐκκλησίαι*) въ Римъ, Солунъ и Филипи. До солунци и филипийци ап. Павелъ отправилъ послания очевидно, защото тѣ имали ржководно значение за християнската църква въ Македония и Илирия. Апостолъ Павелъ основалъ християнска община и въ южномакедонския градъ *Верия* (Беръ). Изобщо, както самъ казва, той проповѣдвалъ чакъ до Илирика (Римл. 15, 19), днешна Албания. Като имаме предъ видъ, че по *Via Egnatia* Римъ поддържалъ оживени съобщения съ Изтокъ, трѣбва да се приеме, за вѣроятно, че и римски християни (търговци, офицери, войници, чиновници) минавали презъ Лихнида и използвали случая да запознаятъ лихнидци (свои познати) съ Христовата вѣра. Също и търговскитѣ сношения между Солунъ и Лихнида благоприятствували да се разпространява християнството въ Дасаретия, главенъ градъ на която била Лихнида. Съществува охридско предание, че *св. Еразъмъ*, епископъ отъ Антиохийската областъ (Сирия), проповѣдвалъ християнството въ Лихнида. Въ връзка съ това предание се намира култътъ на охридското население

къмъ тоя Христовъ радетель, който по други легенди загиналъ мъченически въ Италия въ началото на IV в. И днесъ съществува манастирче „св. Размо“ (близу до Охридъ, на пътя за Струга и Дебърца), гдето всѣка година на 2 юний ст. ст. се чествува паметъта на светеца.

Лихнидската епархия съществувала презъ V и VI в. Нейниятъ епископъ *Лаврентий* билъ защитникъ на православието, ако и да го преследвалъ византийскиятъ императоръ-монофизитъ *Анастасий* (491—518).

Следъ заселването на славянитѣ въ Македония и Илiria, християнската църква не изчезнала, а действувала като евангелски квасъ за духовното възраждане на новитѣ жители езичници. Въ времето на князь Бориса (852—889, † 907), Охридъ излъкналъ като важно християнско срѣдище още преди идването на св. Климента. Въ църковния съборъ, свиканъ въ Цариградъ презъ 879 год. за тържественото възстановяване на Фотия за цариградски патриархъ, участвувалъ и охридскиятъ архиерей *Гавриилъ*. Св. Климентъ обаче съ своята учителска и пастирска дейность далъ апостолска основа на Охридската епархия, която станала драгоценно украшение на Българската църква и люлка на българската духовна култура, защото по вдъхновение на св. Климента тамъ се появили хиляди носители на животворна свѣтлина. Отъ времето на Самуила българската патриаршия, обявена за унищожена отъ византийския императоръ Иванъ Цимисхи (972 год.), мѣстейки се отъ градъ въ градъ, най-после намѣрила здрава опора въ Охридъ, който отъ тогава близу осемъ вѣка билъ духовно срѣдище на българския народъ. Наистина Охридската архиепископия-патриаршия си служела и съ гръцкия езикъ, нейни нерарси, особено въ византийско време, били по народность гърци, но при все това и тѣ, както охридскитѣ свещенослужители негърци, носѣли знамето на България, наричали се и били наричани, както е известно, архиепископи на цѣла България (*πάτρις Βουλγαρίας*). Следъ унищожението на Охридската патриаршия (1767 год.), фенерското влияние изобщо било по-слабо въ Охридската епархия, отколкото въ други български епархии. Нейното българско население не е забравило, че неговата църковна независимостъ била отнета отъ цариградския патриархъ. Отначало Охридъ направилъ опитъ да възстанови своята духовна независимостъ. Цари-

градската патриаршия твърде понизила неговото църковно достоинство, лишила го дори отъ правото да бжде официално срѣдище на отдѣлна епархия, като първенъ го подчинила на драчкия митрополитъ, а после го присъединила къмъ Прѣспанската епархия или по-точно слѣла Охридската епархия съ Прѣспанската подъ название Прѣспанска архиепископия и после митрополия. Но Охридъ изтърпѣлъ съ гордостъ това външно унижение. Самитѣ „прѣспански“ гръцки владѣици чувствували, че тоя градъ е сърдцето на тѣхната епархия и тамъ било седалището имъ, та въ действителность тѣ били охридски митрополити, ако и да се титулували ὁ Прεσβῶν (прѣспански). Следъ смъртъта на прѣспанския архиепископъ *Партений*, въ м. май 1771 год. Цариградската патриаршия поставила иеромонаха *Исаия* на овдовѣлата „светейша Прѣспанска архиепископия“. ¹⁾ Изглежда, че *Исаия Прѣспански* скоро се сближилъ съ ония охридчани, които копнѣли за възстановяването на Охридската патриаршия. Той билъ обвиненъ отъ Фенеръ, че подбуждалъ архиерейтѣ въ другитѣ епархии на бившата Охридска патриаршия, както и паството, противъ Великата църква (Цариград. патриаршия), очевидно съ цель да бжде възстановена автокефалната Охридска патриаршия. Но, както преди години посочихъ въ сп. „Македонски прегледъ“ (год. IV, кн. 1, стр. 28—30, статия *Градъ Охридъ*),

¹⁾ Патриаршескиятъ протоколъ за неговия изборъ гласи: Ἡ Τῆς ἁγιωτάτης ἀρχιεπισκοπῆς πρεσβῶν ἀπροστατεύτου διαμενιάσης, ἅτε τοῦ ἐν αὐτῇ ἀρχιερατεύοντος κύρ παρθενίου τοῦ ἔξην ἐκμετρήσαντος, καὶ πρὸς τὰς αἰωνίους μονὰς μετῆκσαντος (sic), ἡμεῖς οἱ ἐνδημοῦντες συναδελφεὶ ἀρχιερεῖς πατροπῆ, καὶ ἀδελφὶ τοῦ παναγιωτάτου καὶ σεβασμιωτάτου ἡμῶν αὐθέντου, καὶ δεσπότου, τοῦ οἰκουμενικοῦ πριάρχου κυρίου κυρίου Θεοδοσίου, συνεισελθόντες ἐν τῇ πανσέπτῃ πριαρχειῖ κατὰ τοῦ ἁγίου ἐνδόξου μεγαλομάρτυρος γαβριήλου, καὶ φήρους κανονικῶς προβαλλόμενοι εἰς εὐρεσιν καὶ ἐκλογὴν ἀξίου καὶ ἀρμοδίου προσώπου, τοῦ ἀναβεξομένου τὴν ποιμαντικὴν ράβδον, καὶ ἀρχιερατικὴν προστασίαν τῆς ἐπαρχίας ταύτης, πρῶτον ἐθέμεθα τὸν σοσιώτατον ἐν Ἱερομονάχ(οις) κύρ Ἰσαΐαν, δεύτερον δὲ τὸν Ἱερομόναχ(ον) Ἰγνάτιον, καὶ τρίτον τὸν Ἱερομόναχ(ον) ματθαῖον, ὧν καὶ τὰ ὀνόματα καταστράθη ἐν τῷδε τῷ Ἱερῷ κώδικι τῆς ἁγίας τοῦ Χυ Ἐκκλησίας εἰς μόνιμον, καὶ διηνεκῆ τὴν ἀσφάλειαν. Ἐν ἑταί ὀρίῳ (σωτηρίῳ) ἀφῶα^φ κατὰ μῆνα μάϊον ἐπιγενήσεως 876. Следващъ подписи на избирателитѣ-архиереи (7): Герасимъ Кизички, имащъ и мнението на враклийския Методий, никомидийския Нинифоръ, никейския Антимъ, халкидонския Партений, деркоския Дионисий и брусенския (прѣдъте) Мелетий; тивериополски Авания (?) и др. Тоя протоколъ е вписанъ въ VI кодексъ на Цариградската патриаршия, стр. 33. Снехъ преписъ въ 1938 год., когато работихъ въ библиотеката на Цариград. патриаршия.

Цариградската патриаршия своевременно и бърже потушила това движение. Исаия щѣлъ да бѣде строго наказанъ, но билъ опростенъ, следъ като се разкаялъ и далъ на патриаршията писмено обещание отъ 29 октомврий 1776 год., че ще ѝ бѣде напълно послушенъ и ще пази нейнитѣ привилегии. Тогава Цариградската патриаршия присъединила Охридската епархия къмъ Прѣспанската и я държала въ тоя видъ и презъ XIX в.

Презъ време на фенерското иго грѣцкиятъ езикъ се разпространявалъ повече или по-малко и въ Охридско-Прѣспанската епархия (най-вече въ градскитѣ училища и храмове), но въ кжщитѣ и на пазара българската речъ се лѣбела свободно и се налагала дори на турцитѣ, които имали търговски и други отношения съ християнското население. Въ Охридъ свещеницитѣ, ако и да имали грѣцко образование, ревниво пазѣли своята родна речъ. Сакеларий Стефанъ добре владѣлъ бащиния си български езикъ. Поради това презъ априль 1793 год. мосхополскиятъ книжовникъ сакеларий Даниилъ, съставитель и издатель на четиреезичния речникъ, се обърналъ къмъ него да му преведе на български единъ краткъ речникъ, който щѣлъ да изпрати въ Венеция за напечатване.¹⁾

Охридскиятъ митрополитъ Калиникъ, който управлявалъ повече отъ 40 години (1801—1843), билъ родомъ грѣкъ отъ Галиполи, съ грѣцко образование и ученолюбивъ. Въ своя домъ въ Охридъ той ималъ библиотека, нѣкои книги отъ които имахъ случая да видя миналата година въ една българска кжща. Той залѣгалъ да се уредятъ грѣцки училища въ епархията му и главно въ Охридъ. Но при все това въ негово време охридското общество живѣло съ съзнанието, че просвѣта трѣбва да се добива на роденъ, български езикъ. И митрополитъ Калиникъ не е могълъ да се бори срещу тоя копнежъ на своето паство. Както ни увѣрва Кузманъ Шапкаревъ, свещеницитѣ въ Охридъ често сж чели евангелието на български (охридски говоръ) и дори въ присѣтствието на митрополита Калиникъ нѣкои учители (Димитъръ Миладиновъ и др.) сж произнасяли проповѣди на български. Попъ

¹⁾ Ἰσοῦ στάλνω πρὸς τὸν παρόντα Δημήτριον (новъ учитель въ Охридъ) ἓν σύντομον λεξικὸν διὰ τῆς μεταγλωττίσεως βουλγαρικῆς (вж. м. ст. Гр. Охридъ, сп. Макед. прегледъ, год. IV, кн. 3, пригурка).

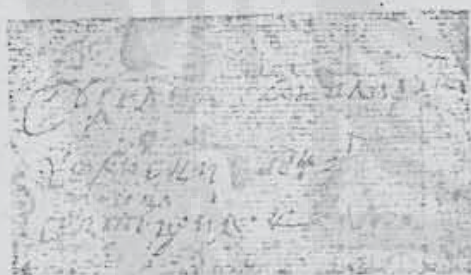
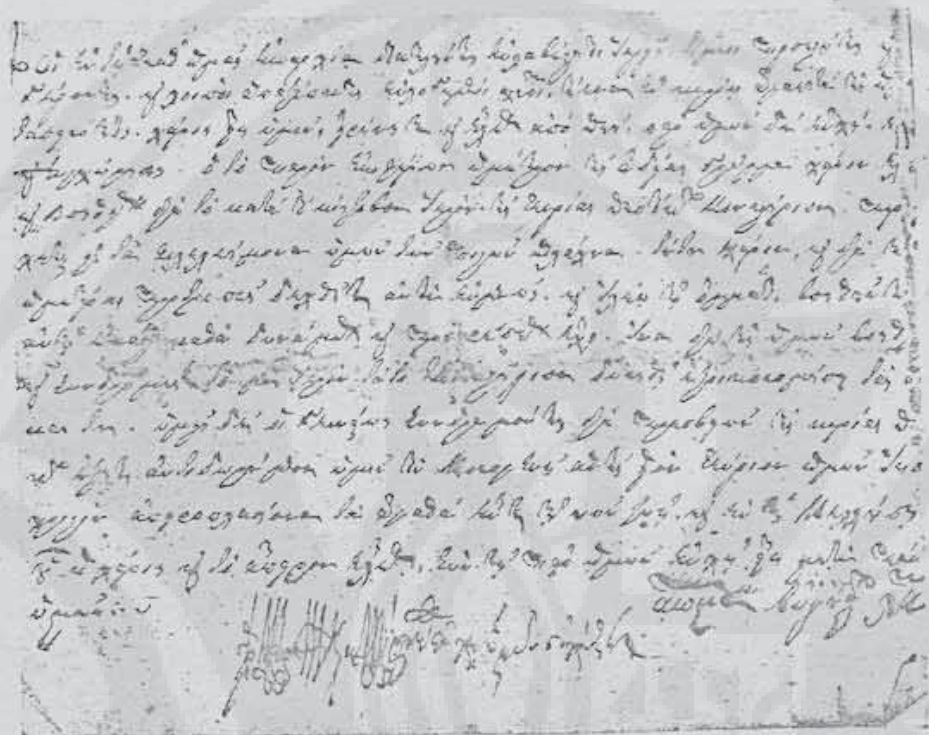
Анастасъ пѣкъ извършвалъ църковна служба на охридски говоръ (срв. м. ст. Гр. Охридъ, въ сп. Макед. преглед, год. IV, кн. 1, стр. 31). Охридскитѣ българи понѣкога не се интересували отъ грѣцкото училище, както се вижда отъ посланието на митрополита Калиникъ отъ 24 августъ 1840 год. до паството си (вж. с. тамъ. Макед. прегледъ год. IV, кн. 3, стр. 89—90). Изобщо насажданиятъ отъ фенерскитѣ владици гърцизъмъ не е пуствалъ корени въ Охридъ, който въ християнския си дѣлъ оставалъ български по езикъ, битъ и обществени стремежи. Притежавамъ единъ *поменикъ*, съставенъ на 29 ноемврий 1839 год. на грѣцки отъ нѣкой охридски енорийски свещеникъ. Записани сж личнитѣ имена на членоветѣ отъ кжщитѣ въ неговата енория, изглежда около църквата Св. Климентъ и Горна Порта (махала Панданосъ и Димитри махала). Повечето имена сж църковни¹⁾, но се срѣщатъ и много народни имена (по произходъ или по форма²⁾.

1) М ж ж к и м е н а: по-често Анастасий, Ангелъ, Апостолъ, Георги, Димитъръ, Илия, Иоакимъ, Иоанъ, Константинъ, Михаилъ, Наумъ, Никола, Сава, Симеонъ, Стефанъ или Степанъ, Христо; следъ това Аврамъ, Алексий и Александъръ, Андроникъ, Антоний, Василий, Герасимъ, Григорий, Евтимий, Захария, Иосифъ, Климентъ и Клымо, Козма, Лазаръ, Мануилъ (рѣдко), Меркурий (1 пжтъ), Пантелеймонъ, Петъръ, Прокопий, Сотиръ, Спиридонъ и Спиро, Ставри, Теодоръ, Теофилъ, Теохари, Тома, Филипъ, Фотий (рѣдко) Харалампий, Христовуль, Христофоръ, Яковъ, Янаки. *Женски имена*: по-често Агни и Агния, Ана, Анастасия, Ангелина, Арсана (отъ Арсенія?), Биада (*μπιάδα*, може би съкращение на *Ὀλυμπιάδα*), Василикия, Деспина, Евгения, Екатерина, Елисавета, Зографина, Мария, Параскева; после Александра, Аргира, Виктория (1 пжтъ), Елена и Лени, Ефросина, Захарина, Кириакъ, Магдалина и Магда, Марта, Марина, Мартира (*μαρτόρας* 1 пжтъ), Петра, Санта (отъ Хрисанта), Северина, София, Сотира, Теодора, Теоница (*θεόνιτσα*), Фания и Теофания, Фима (отъ Ефимия), Флоринтия (*φλωριντία* 1 п.), Фотини Хриса, Хрисавги (нѣколко пжти). Срѣщатъ се още Диаманти, Зафиръ, Тривантафилъ, Авлана (*αβλάνας*), Зафира, Малама (*μαλάμα* често) Мосха (*μόσχα* често), Селвия.

2) Блаже и Блажо, Бильо (*μπίλιο*), Богоя (*μπόγεια*), Богданъ, Божко, Велянъ, Волканъ, Гьорше, Гюро, Димче, Дойчинъ, Иванъ (*ϊβάνς*), Йовче (*ϊόβτς*), Карафилъ, Китанъ, Крайно (*κράινο*), Кърстанъ (*καρσάνδ*), Мано, Манче, Мате, Менко, Милко (*μίλκς*), Милославъ (*μιλσλάτ*), Мирче, Митре, Мише, Неданъ, Недѣлко, Огненъ, Пейланъ, Пейчинъ, Петко, Сарджо, Секула, Смугре (*σμύγρε*), Спасъ, Станче, Стойче, Стоянъ, Стрезо, Тасе, Трайче, Траянъ и Траянче, Томчинъ, Трено, Тримче, Търпо, Фиданъ, Цвѣтко, Шурбанъ.

Алтѣна (*άλτάνης*), Афентерица (*αφεντερίτςας*), Бисера (*μπίσερας*), Биляна (*μπιλάνας*), Божана (*μπόζάνης*), Боя (*μπόις*), Бояна (*μποιάνης*), Велика, Вела,

Димче Скопакъ, Наумъ Скопакъ, Гьорше Скопакъ, Гйорги Карче, Никола Пайталъ, Тасе Лимонче, Йофче Шурбанъ, Кърстанъ Филипче, х. Христо Кецкаръ, Наумъ Снѣгаръ, Христо Снѣгаръ, Ангеле Снѣгаръ, Никола Снѣгаръ, Ставре Баталче, Пейчинъ, Пинто, Димитъръ Писинъ, Нуре(в)икъ, Коче

„Сингелия“, издадена отъ охридския митрополитъ Калиникъ въ 1842 год.

Узунче, Хаджи Шоке, Огненъ Дърваръ, Наумъ Точко, Курляно(в)икъ, Кърстанъ Яно(в)икъ и др. Съставителятъ на поменика, нѣма съмнение, си служель за писане съ гръцкия езикъ,

ἀρναου, τοῦ ἱεροῦ σίμωνος, τοῦ νεκροῦ ρημάρ, τοῦ γιαιζα, τοῦ πέτρο βόλκα, τοῦ Ἰωσήφ μπάλουχ, τοῦ σταριου τωσμετζή.

Нѣкои отъ имената съ съставка оглу сѣ предадени съ гръцко родително окончание ων въ съгласие съ члена τῶν: τῶν παινόγλειδων, τῶν διμητζόγλειδων; сжшо: τοῦ παπα χριστου μήζου, τοῦ βέρου.

но общувалъ съ народа на родния си говоръ, влиянието на който не могълъ да избѣгне, когато предавалъ на грѣцки имената на охридскитѣ домакинства. Въ сѣщия поименикъ тукъ-тамъ сж добавени имена отъ друга рѣка, вѣроятно пакъ отъ свещеникъ (по-младъ), който билъ по-малко упражненъ въ грѣцкото писмо, но като че проявявалъ по-голѣмъ стремежъ да спази изискванията на грѣцката граматика. При все това и той силно отстѣпвалъ на българския си роденъ говоръ.¹⁾

Още до срѣдата на XIX в. охридски младежи живо се интересували отъ българската книга и се научили да пишатъ на своя роденъ езикъ съ църковнославянско писмо,²⁾ усърденъ разпространителъ на което билъ *Павелъ* отъ с. Галичникъ (после Партений Зографски), ученикъ на Димитъръ Миладиновъ.³⁾ Въ охридскитѣ села църковното славянско писмо било още повече разпространено и грѣцката грамотность едва ли била позната. Въ Охридъ намѣрихъ „сингелия“, издадена на грѣцки езикъ отъ „прѣспанския“ (охридски) митрополитъ *Калиникъ* на 31 августъ 1842 год. за събиране помощи въ Охридската епархия за кичевския манастиръ *Пречиста*.⁴⁾ На

¹⁾ Писалъ: τὰ ὀνόματα τοῦ Ἰωάννου σκοπάκι, но и τοῦ γιόρου σκοπακ; τοῦ χατζή κατζικάρη, τοῦ δημητρίου Τάντζου, но на с. стр. τοῦ Νικόλα παητάλ; τοῦ Νασὺμ πσιόνου, τοῦ χατζή στεφάνου, но τοῦ Νικόλα σάλατα, τοῦ Κώτε Ζαράχιντι, τοῦ τραϊτζε βέκαλλι, τοῦ Μάννουηλα Κόσιотз, τοῦ Γεώργι στρουγάνου, τοῦ πέτρε, βέлка. Трета рѣка писала съ хубавъ почеркъ; Νασὺμ τότζко.

²⁾ Вж. п. м. ст., Макед. прегледъ, год. IV, I, стр. 33 (Ангеле Групчевъ, Христо Узуновъ, Михаилъ и Стефанъ Кошутови, Василь Кецкаровъ).

³⁾ Срв. с. тамъ.

⁴⁾ Οἱ ἐν τῇ καθ' ἡμῶν ἐπαρχίᾳ διατελοῦντες εὐλαβίστατοι Ἱερεῖς, τίμιοι πρεσβύτεροι καὶ Γέροντες, καὶ λοιποὶ ἀπαξάπαντες εὐλογημένοι χνοὶ (= християноὶ), τέκνα ἐν κυρίῳ ἀγαπητὰ τῆς ἡμῶν ταπεινότητος. χάρις εἰς ὑμῖν, εἰρήνη τε καὶ ἔλεος ἀπὸ Θεοῦ, παρ' ἡμῶν δὲ εὐχῆ, εὐλογία καὶ συγχώρησις. ὁ τὸ παρὼν ἐπιπέριον ἡμέτερον τῆς ἀδείας Γράμμα χάριν ἑλέους καὶ βοηθείας διὰ τὸ κατὰ τὸ κίττορον Ἱερὸν τῆς Κυρίας Θεοτόκου Μοναστήριον, περιέρχεται εἰς τὰ φιλελεήμονα ὑμῶν τῶν πιστῶν σπλάγγνα. τούτου χάριν, καὶ διὰ τῆς ἡμετέρας προτροπῆς δεχθεῖται αὐτὸν εὐμενῶς, καὶ ἴλεψ τῷ ὄμματι βοηθοῦντες αὐτῷ ἕκαστος καθὰ δυνάμειος καὶ προκίρσειος ἔχει, ἵνα διὰ τῆς ὑμῶν βοηθείας καὶ συνδρομῆς, τὸ μὲν Ἱερὸν τοῦτο Μοναστήριον συνήθῃ ἐξοικονομήσει τὰς ἀνάγκας του, ὑμεῖς δὲ οἱ Γενναῖως συνδραμόντες διὰ πρεσβείων τῆς κυρίας Θεοτόκου ἐξήται ἀντιδραροῦμενον ὑμῖν τὸν Μονογενῆ αὐτῆς υἱὸν Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστὸν ἀπηροπλαστονα τὰ ἀγαθὰ ἐν τε τῇ νῦν ζωῇ, καὶ ἐν τῇ Μελλούσῃ. οὐ ἡ χάρις καὶ τὸ ἀπείρον ἔλεος, σὺν τῇ παρ' ἡμῶν εὐχῇ εἰς μετα πάντων ὑμῶν.

αωμϛϣ Αὐγουστοῦ λαλ

Ἦ ὁ Πρεσβῶν Καλλίνικος ἐν Χῷ ὑμῶν εὐχέτης

обратната страница е означено на български съ църковно-славянско писмо (смѣсено е съ бързописни букви), какъвъ документъ е тая грамота и кога е получена: *С^с(н)гггггъ ѿ владиката Хѡрискѣи 1842 годниа мѣсеца септемвриа. 4: дѣнь.* Тоя надписъ ще да е билъ поставенъ отъ самото лице, което получило препоръчителното писмо на митр. Калиника и може би било свѣтско лице отъ нѣкое село на Дебърца, съседна съ Кичевско и духовно свързана съ кичевския манастиръ „Пречиста“.

За разпространението на българската грамотность въ Охридъ и епархията му се грижелъ и ученолюбивиятъ охридчанинъ *Иоанъ Димитриевичъ*, който издавалъ въ Цариградъ книги на „славено-болгарскій“ езикъ, като ги печаталъ въ печатницата на Цариградската патриаршия. Негови книги се употрѣбавали и въ Охридъ. Въ 1844 год. той се срещналъ съ руския ученъ В. Григоровичъ и му се представилъ за *българинъ отъ Охридъ*. (Григоровичъ го нарича „Болгариномъ Иоанномъ Димитровичемъ, родомъ изъ Охриды“).¹⁾ Въ изданията си той се нарича *Иоанъ Димитриевичъ Охридянинъ*²⁾ или *Иоаникий. Охридянинъ*³⁾, *Иоанъ Х. Охридски*⁴⁾. Така се засилилъ интересътъ къмъ българската книга. Кузманъ Шапкаревъ направилъ опитъ да въведе или, както той ни увѣрява, въвелъ да се изучава българскиятъ езикъ въ стружкото училище, гдето билъ учителъ отъ 1856—1859 год. Въ това време въ Охридъ имало вече и енорийски свещеници, които пишели съ българско писмо. Такъвъ билъ младиятъ тогава свещеникъ *Георги Икономовъ*, който знаелъ и гръцки. Той притежавалъ гръцка църковноправна книга *Πύξυλον* (II изд., Атина 1841) и на нея (на втория преденъ празенъ листъ) отбелязалъ на *български* на 25 май 1860 год., че „Ова книшка що се наречатъ по славянски Кромчию надлѣжитъ“ нему.⁵⁾

¹⁾ Очеркъ путешествія по Европейской Турци, II изд., стр. 8.

²⁾ Въ книгата „Първоначална наука за должностите на челоѡка“. Преводъ отъ гръцки, Цариградъ 1844; „Служебникъ малѣй“, Бѣлградъ 1845.

³⁾ Въ „Грамматика за славянскѣи ѡзыкъ“, Цариградъ 1850.

⁴⁾ Въ „Пасхалиа“, Цариградъ 1869. За тия книги срв. Йор. Ивановъ. Български старини изъ Македония, II изд., София 1931, стр. 48—49.

⁵⁾ Книгата се пази въ неговата къща заедно съ други гръцки книги, които принадлежали на баща му икономъ потъ Константинъ. Въ книгата *Διάλογος ἐκκλησιαστικῆς ἀρχιερατικῆς καὶ κληρικῆς* отъ солунския архиепископъ Симеонъ (Лайпцигъ 1791), на първия листъ следъ заглавния, е записано: *ἐκ τοῦ τοῦ Ἱεροῦ Κωνσταντῖνου πατ. Νικοῦ ἀποστολικοῦ ὁ ἀποστολικοῦ αὐτοῦ*

Обаче българската грамотностъ не могла да изтика лесно гръцкото писмо, което много охридски деца и младежи усвоявали чрезъ гръцкитѣ училища въ Охридъ. Започналата църковна борба ги отдалечавала отъ гръцкото влияние. Димитъръ Миладиновъ, като учителъ въ Охридъ, преподавалъ старогръцка литература, като превеждалъ текстоветѣ предъ ученицитѣ си на български езикъ (охридски говоръ). Съ това неговитѣ ученици придобивали навикъ да пишатъ съчинения на *своя бащинъ езикъ съ гръцко писмо*. Когато въ Охридъ се открили български училища (отъ 1859/1860 год.), българската книга станала общодостъпна, но ония ученолюбиви охридчани, които имали „елинско“ образование, вече възрастни и заети съ своитѣ занаяти или търговия, не могли да отдѣлятъ време, за да свикнатъ да пишатъ съ българско писмо и продължавали да си служатъ съ гръцкото писмо, съ което често изразявали и своето народностно (българско) съзнание. *Димитъръ Миладиновъ* събиралъ народни пѣсни и ги записвалъ съ гръцко писмо. Сжщо така правѣлъ отначало и *Кузманъ Шапкаревъ*. Това охридско поколѣние обичало бащиния си езикъ и своя родъ, тжжело за изгубената светиня — Охридската патриаршия и копнѣло да види своя народъ духовно свободенъ. Къмъ това поколѣние принадлежалъ и *Григоръ Пърличевъ*, който, освободенъ отъ елинската омая, трогателно изразилъ общата скръбъ за Охридската патриаршия съ пѣсеньта си „Въ хиляда и седумъ стотинъ, шестдесетъ и второ лѣто“ и далъ силенъ тласкъ на борбата за независима Българска църква не само въ Охридъ, а и въ други съседни български градове. Пламененъ родолюбецъ билъ и единъ другъ охридски елинистъ — *Георги К. Бодлевъ*. По неизвестна още за мене причина, презъ пролѣтта на 1863 год. той се намиралъ въ Гърция, но гръцкото общество му било чуждо и се вълнувалъ отъ силно българско чувство. Високъ изразъ на своето българско съзнание той далъ въ своето писмо отъ 13 май 1863 год., отпратено отъ гр. *Ламия* до Анастасъ (Тасе) Робевъ (Ρόβη) въ Охридъ и жена му Фотина. Писмото сега се пази въ Софийската народна библиотека, на която д-ръ Ангелаки

ἀσπιχόρητος. Сжщо и въ ръкописна псалтикия, озаглавена „Ἀρχὴ τῆς ἀκολουθίας τῶν νέων ποιητῶν ἧτις περιέχει μαθήματα ὠραία καὶ τερπνά, ἀρχομένη ἐκ τοῦ ἱεραρινοῦ, ἑρῶου καὶ λειτουργίας“: καὶ τότε ἐκ τῶν τοῦ εἰκονόμενου πα: Κωνσταντίνου — *Въ хилѣта и седумъ стотинъ*.

Робевъ отъ Битоля преди нѣколко месеци го подари заедно съ други писма. Георги К. Потлъс (така се наричалъ) написалъ това писмо на охридски говоръ съ гръцка азбука. То се състои отъ два дѣла: единиятъ е съ обръщение до Анастаса Робевъ, другиятъ — до жена му Фотина, братовчедка на Георги Бодлевъ. На първия той пише между друго за охридския митрополитъ *Мелетий*, за вдигането на когото тогава охридчани водѣли голѣма борба. Той разбралъ отъ киръ *Анастасъ Шурбановъ* (*Ανάστασα Σιδηριανου*), че се сторила *σκληρῶς* (*ὀμόνοιά*) *βασιάντα τακτόνηα*, *ἢ σὸ Ἅγιον προεπιών Κύριον Κύριον* *Μελέτιον* *σε μπλαγογλέδατε*, *ἢ ὅτι σφίτε στάρη ἀντιπάθειαι* *σε ζακόπαα* *γλόμποχο* *μόσνε*, *ἢ νε καί σέ ὀτιόπαат* *κέσκε!!* *ἢ ἄκο* *δά* *ιέ* *κάμπδλ* *ἢ νέγόατα* *μόλιτβα* *νέκα* *δόσεγνηт* *ἢ δό* *μενε* *γρεσνεγο* *δὸμπор* *ρίσιανην* *ἢ* *δεσνίσατα*¹⁾ *νέκα* *α* *πρόστρηт* *ἢ* *νέκα* *νι* *μπλαόσηт*. *ἢ* *ζά* *στάδο* *τὸ* *δὰ* *πέτσαληт* *καχο* *βίστινσχοи* *δφταια*. Едва ли имало помирение между охридчани и Мелетия, както чулъ Г. Бодлевъ, следъ изгарянето на митрополийската сграда въ Охридъ (бившата патриаршеска палата) въ 1862 год. и следъ мъченишката смъртъ на Димитъръ и Константинъ Миладинови²⁾. Но за насъ е важно неговото съобщение, че отъ чужда земя той живо се интересувалъ отъ църковната борба въ своето отечество и би се радвалъ, ако митрополитъ Мелетий се грижелъ за стадото си като истински пастиръ.

Г. Бодлевъ завършва писмото си съ изразъ на култъ къмъ своето отечество, като нарича българския езикъ *свещень*. *Κύριε ἀναστάσιε* *ζά* *δα* *νε* *γὸ* *ζαμπόρααи* *σφетένιот* *μπδλγαρσχη* *ιἄζηт* *τί* *πίσιαи* *ζά* *δὰ* *μπλαγόδараи* *βаси* *δση* *σο* *μόηте* *σφέρηη* *πησма* (кирие Анастасие, за да не го забораамъ светѣниотъ български ъзикъ ти пишамъ за да благодарамъ ваши уши со моитѣ смѣрни писма).

Отъ тоя типъ родолюбци билъ и охридчанинътъ — добъръ елинистъ *Ἰω. Σαπουνης* (Ю. Сапуновъ или *Σαπουνοτης*³⁾ Сапунджиевъ). Той пребивавалъ въ Атина презъ 1864 год. и оттамъ живо следѣлъ борбата на своя народъ срещу Фенеръ

¹⁾ Погрѣшно вм. *δεσνίσατα*.

²⁾ Вж. п. м. ст., Макед. прегледъ, год. IV, кн. 2.

³⁾ Така е нареченъ въ списъка на спомоществателитѣ за съчинението на М. Димница *Τὰ περὶ τῆς αὐτοκαθάρου ἀρχιεπισκοπῆς τῆς πρώτης Ἰουστινιανῆς Ἀρχιεὶς καὶ Βουλγαρίκας*, Атина 1859.

папа Стефану (попъ Стефаниевъ)¹⁾ въ Γιαγτζή χάνη въ Цариградъ.

Писмото гласи:

Κύριε Νικόλαε!

Ἐν Ἀθήναις τῇ 17 Μαρτίου 1864.

Χθὲς ἔλαβον τὴν ἐπιστολήν σου καὶ ἐχάρην διὰ τὸ αἶσιον τῆς υγείας σου καὶ διὰ τὰ νέα, τὰ ὁποῖα μοῦ μεταδίδεις. Ὅταν ἐπιστρέψῃ ὁ κ. Χρῆστος νὰ με πληροφορήσῃς.

Προχθὲς με τὸ γαλλικὸν σοῦ ἔστειλα πολλὰς ἐφημερίδας καὶ γράμμα μου ἐλπίζω νὰ ἔλαβες ὅλα σῶα. Καὶ σήμερον δὲ χαίρω δυνάμενος νὰ σοῦ στείλω πλεῖστας ὄσας ἐφημερίδας, ἐν αἷς καὶ τινὰς γαλλικὰς, αἱ ὁποῖαι ἔχουν διατριβὴν ἐκ Βιτωλίων διὰ τὰ πράγματα τῆς πατρίδος. Τὰς ἐφημερίας ταύτας θὰ τὰς δώσῃς κατὰ τὴν ἐπιγραφὴν των, καὶ νὰ μὴ στείλῃς κάμμίαν εἰς Ὀχρίδα, διότι ἐγὼ ἔπεμψα ἐκεῖ. Μοίρασέ τας ἐν ἀγνοίᾳ τοῦ κύρ Μιχάλη, διότι ἔχουν κατὰ Πρεσπῶν. Μάθε ὅμως ὅτι δὲν εἶναι αὐτὰ μόνον ὁποῦ ἐγράφησαν διὰ τὴν ἐπαρχίαν μας καὶ κατ' Ἀρχιερέων καὶ Πασάδων. Πρὸ τῆς σημερινῆς διατριβῆς προηγουμέναι ἄλλαι 5—6 τὰς ὁποίας θὰ σοῦ στείλω ἀκολούθως, καὶ τὰς ὁποίας εἰς μόνον τὸν κ. Ἐμμανουήλ δύνασαι νὰ δώσῃς, διότι αὐτὸς γυρίζει εἰς τοὺς μεγάλους καὶ τὰς διαδίδει. Εἰς κανένα δὲ μὴ λέγῃς ὅτι ἐγὼ τὰς στέλλω, διότι δὲν συμφέρει.

Ἀσπασόν μοι τὸν δόλιον καὶ ἄπιστον Χατζῆν, ὡς καὶ τὸν κ. Μιχαήλ, Κετζικάρη, Παγωνίδην, Παρμάκην, Νικ. Σιουρμπάνην, Ἄνδρ. Σχοπάκην κλπ.

Μὴ ἔχων ἄλλο τι

μένω ἀσπαζόμενός σε

ὁ ἐξάδελφός σου

Ἰω. Σαπουνᾶς

Преводъ:

Господинъ Николае!

Атина 17 мартъ 1864.

Вчера приехъ писмото ти и се зарадвахъ заради доброто ти здраве и заради новинитѣ, които ми предавашъ. Когато ще се върне г. Христо, да ми съобщишъ.

¹⁾ Отъ друго гръцко писмо (търговско), изпратено отъ Ставре Мосѳову отъ Битоля на 2 априлъ 1864 год. до сѣщия Никола папѣ Стефану въ Цариградъ, се вижда, че той се занимавалъ тамъ съ кожухарство. Адресувано е: Πρὸς τὸν κύριον Νικόλαον παππᾶ Στεφάνου

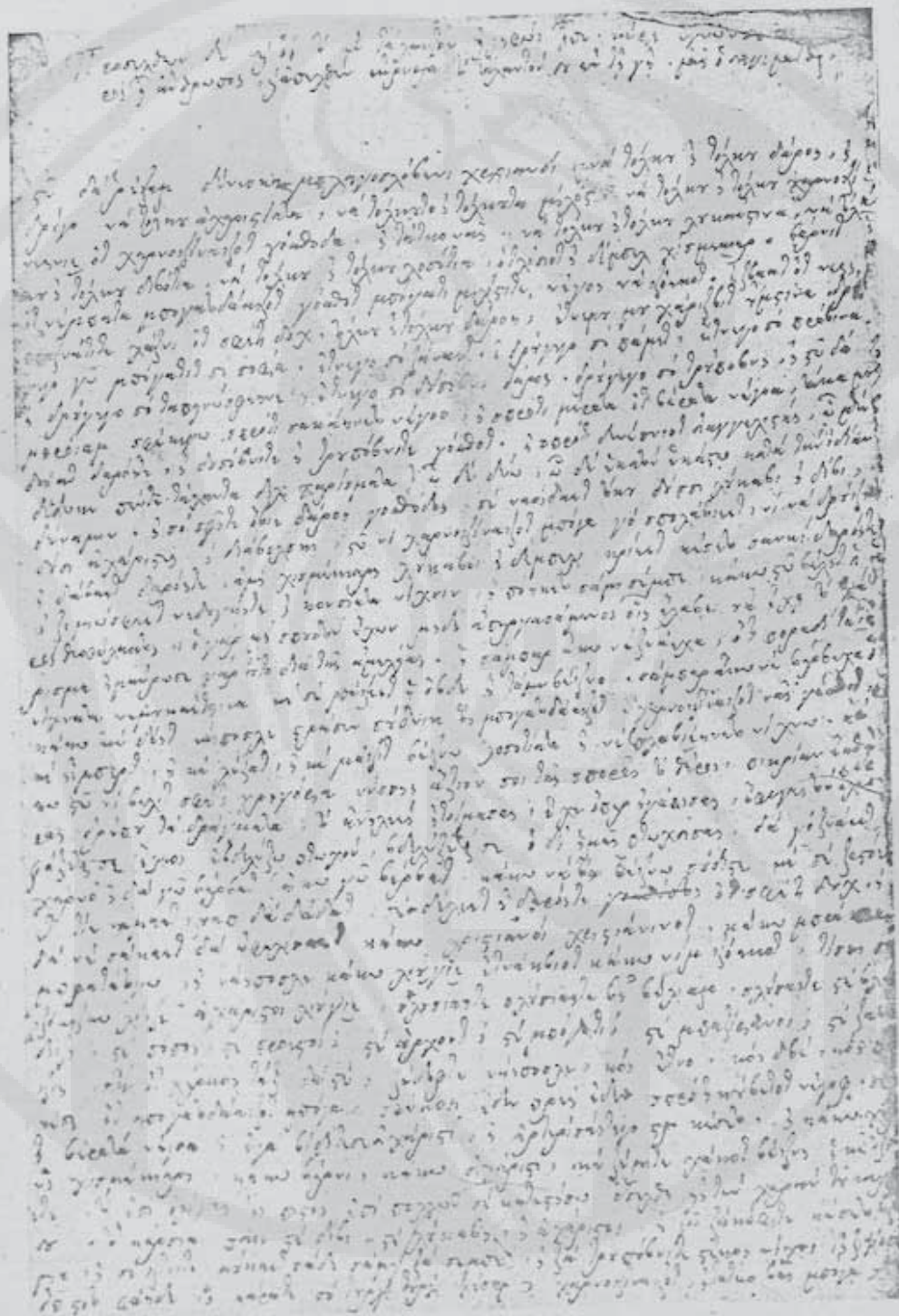
Ὀχριδιανόν γδναριν

εἰς Γιαγτζή χάνη

τῆς Κων/πόλεως.

Дветѣ писма намѣрихъ въ Охридъ.

Завчера съ френската поща ти изпратихъ много вестници и мое писмо. Надѣвамъ се да си получилъ всичко непокътнато. И днесъ се радвамъ, че мога да ти изпратя, кол-

Проповѣдъ на охридски говоръ съ гръцко писмо

кото може повече вестници, между тѣхъ и нѣкои френски, въ които има дописка отъ Битоля за работитѣ въ отечест-

вото. Тия вестници ще ги дадешъ споредъ надписа (адреса) имъ и да не пратишъ нито единъ въ Охридъ, защото азъ изпратихъ тамъ. Раздѣли ги, безъ да знае киръ Михалъ, защото въ тѣхъ има противъ прѣспанския (охридския Мелетий). Знай обаче, че не е само това, което се писа за нашата епархия и противъ архиереи и паши. Преди днешната дописка предшествуватъ други 5—6, които ще ти изиратя последователно и които можешъ да дадешъ само на г. Емануилъ, защото той се движи между голѣмитѣ и ги раздава. Не казвай никому, че азъ ги пращамъ, защото не е отъ полза. Цѣлуни ми коварния и невѣренъ Хаджи, както и г. Михайлъ, Кецкара, Пагониди (Паунчевъ), Пармака, Ник. Шурбанъ, Андр. Скопакъ¹⁾ и пр.

Нѣмайки друго нѣщо, оставамъ, като те цѣлувамъ
Братовчедъ ти Ио. Сапунасъ

Най-после откриваме, че и оня неизвестенъ по име *охридски свещеникъ*, който въ 1839 год. съставилъ разгледания по-горе грѣцки поменикъ на своитѣ енориаши, е таилъ въ сърдцето си гореща любовъ къмъ родния си езикъ и почналъ да я открива, когато видѣлъ, че народътъ жадува за разбираема духовна речъ, водимъ отъ думитѣ на апостола Павла: „но въ църква предпочитамъ да кажа петъ думи разбрани, за да поуча и други, отколкото хиляди думи на езикъ непознатъ“ (1 Кор. 14, 19). Запазени сж неговѣ *преводи на български езикъ съ грѣцко писмо*. Името му не е означено въ тѣхъ, но по почеркъ тѣзи съчинения и поменикъ отъ 1839 год. сж дѣло на една и сжща ржка. По всѣка вѣроятностъ, ги написалъ споменатиятъ икономъ попъ *Константинъ попъ Наумовъ*, въ чиято къща ги намѣрихъ. Твърде пространна е една негова беседа за талантитѣ, по евангелския текстъ: „Пристжпи и оня, който бѣ взелъ единъ талантъ, и рече: господарю, азъ те знаехъ, че си жестокъ човѣкъ... и скрихъ таланта ти въ земята“ (Мат. 25, 24—25). Това мот е поставено на грѣцки езикъ (евангелскиятъ текстъ не е предаденъ изцѣло), но темата е изложена на охридски български говоръ, като цитатитѣ отъ евангелието и грѣцки писатели пакъ сж дадени на грѣцки. Проповѣдъта има осемъ пълни страници съ гжсти редове и

¹⁾ Тѣзи лица сжщо били охридчани и търговци кожухари.

дребно писмо, въ 4 голѣми листа, съшити отвѣтре съ ко-
нець като отдѣлна кола. Изглежда, че това съчинение не е
завършено или пъкъ се е загубила неговата крайна часть. По
всѣка вѣроятность тя е преводъ отъ гръцки, а не самостояна
книжовна работа. Реченитѣ проповѣди иматъ стойность отъ
езиково гледище и може би другъ пжтъ ще се удаде случай
да бждатъ обнародвани. Тукъ ще предамъ сега само часть
отъ 1 стр., колкото да иматъ читателитѣ понятие за тоя
охридски дамаскинъ.

Стῶ δὰ βέτζαμ δένεσка мπλαγосλόβεν: христιανοί, νὰ τόлку η
τόлку дάρον, η δρούγο νὰ τόлку ахаристίατα, νὰ τόлкуто η τόлкуто
μήλοστ, νὰ τόлку, τόлку харноτζίνεηνε от харноτζίνατζот γόσποда, η
татко νας, να τόлкs η τόлкs лουκαύстина, νὰ τόлку η τόлку διβότια,
νὰ τόлку η τόлку лосотиа, от лóσιοτ η дѣмπεл хисмекиар. βάρнит' от
νѣмπατα мпогагоδάατζот γόспот мπόгауи милóстите νέγοη νὰ тѣдекот.
ηζβαат от νегспраζνάтите хазни от сфѣти дούх, τόлку η τόлку
дάρон, ѣтнему му хариζбит оумстина, δρούγγησ γῶ мπόгауит со
софия, ѣтнего со ζάνает, η δρούγγησ со пáмет. ѣтнего со прáβина
η δρούγγησ со таπεινώсфегне, ѣтнего со дούсоβни дáрон, δρούγγησ
со тρούποβνη, η стῶ δὰ μπρόиаи сβѣкеγω спроти сакáηнето νѣ-
γос, η спроти мѣрата от βѣрата νέγос, тáка му дáат дарóηте, η ду-
сóβните η трупóβните γóспот. η спроти денέснийот еуаγγελιστής, ὧ μὲν
δέδοκεν πέντε тáλαντα δηλ: харисματα, ὧ δὲ δύο, ὧ δὲ ἑκατὸν ἑκάστῳ
κατὰ τὴν ἰδίαν δύναμιν. η со сфѣте ѳвие дáрон γоспóдоη, сѣ νáссдает
тó(λ)ку дóсси лóукаβи η дíβи, дóсси ахáристоι¹⁾, η διάβολски, стῶ νί
νὰ харноτζίνατζот мπόга γο сполáβисет, νί νὰ δρούτζи η дáβает дарóηте,
áμη хисмéкиарη лóукаβοи η дѣмπεли κρίсет кέсето санкí дарóηте η
ζημiώсфеет νεδουгáηте η конáиата νíχнин, η пóηкето сáми сѣмπε, кáкω
стῶ βѣлгт η ѣерóс θεοφύλακτος (цитира на гръцки Теофилактови
думи). η сáмпар áкω νε ζνάεχα, оти ποραδί тáиá νíχната νемουкаѣт-
стина кѣ сѣ мáτζает η ѳβде η тáмω βѣτζго.

Шо да речамъ дѣнеска благослóвени христιани, на τόлку
и толку дáрон, и дрúго на τόлку ахаристίαта, на τόлкуто и
τόлкуто милóсть, на τόлку, τόлку харночiнейнье отъ харно-
чiначотъ Гóспода и татко нашъ, на толку и толку лукáв-
щина, на толку и толку дивóтиа, на толку и толку лосóтиа,
отъ лóшиотъ и дѣмбелъ хiзмекиаръ. вѣрнитъ отъ небата бо-
гатодáачотъ Гóспотъ бóгати милóститѣ нѣгон на чóекотъ.

¹⁾ Написано е като ахáристос.

изваатъ отъ неизпразнатитѣ хазни отъ свети Духъ, тóлку и тóлку дáрои, еднему му хáризвитъ умщина, другиго го бóгатитъ со софíа¹⁾, еднего со занааетъ, и другиго со паметь, еднего со правина и другиго со тапинóсфейне; еднего со дýшовни дáрои, другиго со труповни, и що да брóямъ свѣкего спрóти сакáйнето негоо, и спрóти мѣрата отъ вѣрата негоа, така му дáатъ дарóитѣ, и дуцóвнитѣ и трупóвнитѣ Гóспотъ. и спрóти денѣшниотъ евангелистисъ (грѣцки текстъ отъ Евангелието, притчата за талантитѣ). и со свѣте óвйе дáрои гóсподои, се наóждаетъ тóлку дýши лúкави и диви, дýши ахáристи, и дяволски, що ни харночúначотъ Бóга го сполáвйеетъ, ни на дрúдзи и дáваетъ дарóитѣ, амй хизмѣяри лúкави и лѣмбели крйеетъ кѣсето санкй дарóитѣ и зимиóсфеетъ недугáитѣ и коншйата нйхнинъ, и пóйкето сáми себе, кáко що вѣлитъ и иерóсъ Теофíлактосъ. . . и сáбаръ ако не знáеха, оти поради тáя нйхната немукаѣтщина ке се мáчеетъ и óвде и тáмо вѣчно.

Тая дýлга проповѣдь ще да е била приготвена не, за да се произнесе въ църква, а за домашно четиво на любознателнитѣ охридчани. Съ сжщата цель по-късно (1870 год.) баща ми Йонче П. Снѣгаръ превелъ молитви и Дамаскинови слова „отъ грѣцки на бугарски“, както самъ отбелязалъ въ единъ свой ржкописъ (вж. за него м. ст. въ Макед. прегледъ, год. I кн., IV, стр. 67).

Отъ 60-тѣ години на XIX вѣкъ българската грамотностъ вече се засилила и въ Охридъ, та дори въ митрополийската канцелария си служели съ нея при сношения съ селата. Затова ясно свидетелствува даденото тукъ факсимиле отъ едно заявление на *Менка Груйо Йове* отъ село *Лактинйе* отъ 20. II. 1864 год. Заявлението било отправено до митрополита *Мелетий* и го написалъ въ Охридъ на грѣцки иѣкой мѣстенъ елинисть²⁾ (учитель, митрополийски чиновникъ или пѣкъ прошенописецъ). Просителката Менка съобщава, че преди около петъ години Грозданъ Гуля отъ Лактинйе се сгодилъ за нея и заминалъ въ *Варна*. Тамъ той забравилъ отечеството си и домашнитѣ си. Само отъ време на време изпрацалъ на баща си писма, като съобщавалъ, че годеницата му да не се на дѣва за неговото връщане и да си уреди бждешето, както

¹⁾ Грѣцка дума — мждрость.

²⁾ Прѣзана точно българскитѣ имена.

иска. Поради това Менка молила владиката да ѝ позволи да се сгоди за другъ.

Споредъ приетия редъ, Охридската митрополия първенеъ изпратила молбата до енорийския свещеникъ въ с. Лактинѣе попъ Мате при следния надписъ на *български езикъ* (съ ц. с. б.): † Ефимѣрие в село нас¹⁾ (нашъ) па : Мате, и вѣе Мѣктар и старци Молитвѣими,²⁾ спроти ова знаѣфора сто (=що) дѣла нам ѣва сто (що) доло се потписаѣт, ѣпитвими вам со клѣтва и со аѣорисмо за да кѣзвити (= кажвити) нам со писмо вам ѣко ѣе ѣстино спроти како кѣзвити и ниѣе разбраѣстен³⁾ истѣната и ѣ васъ посли да му даѣми ѣтговор спроти номот, вака да цѣнити и со молитва наса (= наша).

На 22: феврѣриа 1864 : ѣ Митроѣлиа наса

печатъ съ надписъ:

ΠΡΕΣΠΩΝ † ΜΗΤΡΟ
ΠΟΛΙΤΗΣ 1860

На сѣщото заявлѣние лактинскиятъ свещеникъ Матей написалъ на български следнитѣ сведения:

1864 месеца маѣосъ 20.

А папа Матеа пѣща при светѣ старѣи на митроѣ полиа за ова работа да не рѣчиите имѣе кабаѣт селото кабаѣтъ и попотъ овѣе парѣи и сакаѣтъ ви не знаѣта тамо що праѣте праѣте и са караѣтъ гроша 540 сето село лактине мартѣри за ова работа.

Следъ това заявлѣнието било изпратено въ Ресенъ на митрополита Мелетѣи, който сложилъ на него резолюция на грѣцки езикъ въ смисълъ: въпрѣки мѣстнитѣ свидетелства, той частно изследвалъ работата и рѣшилъ да разторгне годежа на Менка съ Гроздана Гуля, като тя си задържи даденитѣ ѣ за годежа парѣи и е свободна да се сгоди за друго лице.

Скѣпейки за своя бащинъ езикъ и жадувайки за родна книжнина, охридчани не забравили, че тѣхната епархия е българска по население. Цариградската патриаршия, стремейки

¹⁾ Въ ркп.: нас, но и въ други думѣи буквата *а* е написана като *и*.

²⁾ = Молитвѣѣме.

³⁾ Разбраѣстен.

катедра на тѣхния градъ стои на по-висока степенъ и не по-доле отъ подчиненитѣ ѿ по-рано епархии (Пелагонийска, Костурска). Това съзнание виждаме изразено въ многолѣтствието за охридския митрополитъ *Дионисий* (1847—1859). То е написано въ богослужебната книга *Ἀκολουθία τῶν ἁγίων πεντεκλίδεκα ἱερομαρτύρων* (Последование на 15-тѣ Тивериополски мчченици, II изд., Цариградъ 1830), отъжтре на листа залепенъ на предната корица: „*δηνοσίου τοῦ παννιερο(τά)του καὶ θεοπροβλήτου μητροπολίτου τῆς ἁγιοτάτης μητροπόλεως ἁχριδῶν καὶ πρεσβύτου ὑπερτίμου καὶ ἐξάρχου πάσης Κάτω μακεδονικῆς βουλγαρίας ἡμῶν τε πατρός καὶ δεσπότου πολλὰ τὰ ἔτη*“ (на Дионисия всесвещенейшия и богопроизведения митрополитъ на светейшата Охридска и Прѣспанска митрополия, пречестенъ и екзархъ на всички Долна Македонска България, на нашия отецъ и владика много години). Тукъ лесно може да се съзре убеждението на охридчани, че Охридъ е столица на Долна или Македонска България. Това понятие за Охридска или Вардарска България съществувало и въ срѣднитѣ вѣкове. Българскиятъ царъ *Константинъ Тихъ* нарича Скопската област, сир. Македония, Долна земя въ своя хрисовуль за Виргинския манастиръ (близу до Скопие). Въ ново време то се изразявало съ названието Долна България. Сжщо и *Райко Жинзифовъ* възпѣвалъ Горна и Долна България. Въ Охридъ старитѣ наричаха „*горнобугарски*“ книжовния български езикъ.

Съ идеята за Охридъ като столица на Долна България била свързана неразривно и идеята за Охридската патриаршия. Нѣмаме достатъчно сведения, какъ народътъ изразявалъ своята скръбъ за нея, но той я помнилъ и знаелъ, где се намирала нейната сграда (до изгарянето ѿ въ 1862 г.). Твърде живи и мили ще да сж били народнитѣ предания за охридскитѣ патриарси, та учениятъ *Маргаритъ Димница*, ако и да билъ служителъ на гърцизма, въ 1859 год. написалъ на грѣцки силна апология²⁾ за Охридската патриаршия, като остро нападалъ цариградския патриархъ Самуилъ, загдето незаконно (*παρανόμως*) я унищожилъ, и доказвалъ, че е необходимо и полезно тя да бжде възстановена. Той посочилъ и начина, по който можела да се възстанови „автокефалната архиеписко-

¹⁾ Запазвамъ правописа. Книгата се пази въ охридската катедра на Св. Климентъ.

²⁾ Заглавието на това съчинение е посочено по-горе, стр. 11, заб. 3.

пия на Първа Юстиниана Охридъ и цѣла България“ (*αὐτοκέφαλος ἀρχιεπισκοπή τῆς πρώτης Ἰουστινιανῆς Ἀχρίδος καὶ πάσης Βουλγαρίας*). Това трѣбвало да направи Цариградската патриаршия „като възлюблена и чедолюбива майка“ и султанътъ „като баща законолюбивъ, народолюбецъ и особено правдолюбивъ“. Първото срѣдство било да се върнатъ на „славния“ охридски престолъ неговитѣ 15 епархии: осемъ митрополии (Пелагонийска, Костурска, Корчанска, Воденска, Велеградска или Бератска, Сисанийска, Гребенска и Струмишка) и 7 епископии (Дебърска, Мъгленска или Молесковска, Велешка, Прѣспанска, Авлонска, Кичевска и Горо-Мокренска). Следъ това „държавниятъ глава, който опредѣля цариградския патриархъ, има правото, както правѣли всички вивантийски и отомански предшественици, да опредѣли за архиепископъ и на Първа Юстиниана Охридъ¹⁾ мжжъ, който се отличава по образование и добродетели. Тоя архиепископъ, отивайки въ своето сѣдалище, непременно да вземе писмени сведения отъ реченитѣ епархии, дали сж благодарни отъ действащитѣ митрополити и епископи или не и въ първия случай тѣ да останатъ, а въ втория да бждатъ замѣнени съ други лица. Следъ като стане това, всички -- митрополититѣ и епископитѣ заедно съ архиепископа — . . . сж длѣжни . . . да съставятъ необходимия за църковното управление на епархиятѣ уставъ (*κατασταθμὸν*), както ставало преди унищожението на престола и сега още става въ о. Кипъръ . . . , като се прекъсне всѣко парично общение съ цариградския патриархъ и вследствие на това се прехвърлятъ около три милиона гроша, които всѣка година се внасятъ съ голѣми насилия само отъ ония епархии“ (п. съч., стр. 96—97). Авторътъ намиралъ, че съ унищожението на Охридската архиепископия настаналъ духовенъ упадъкъ въ нейнитѣ епархии, а съ нейното възстановяване въ тѣхъ ще се развие духовната просвѣта. Той искалъ да увѣри гръцкото общество, че въ Охридския църковенъ диоцезъ щѣлъ да се разшири и гърцизмътъ (*εξάπλωσις τοῦ ἑλληνισμοῦ*), т. е. Охридската архиепископия щѣла да бжде гръцки органъ, но той се заблуждавалъ и не е могълъ иначе да мисли, щомъ не мо-

¹⁾ Κατὰ ταῦτα δε ὁ τοῦ κράτους ἡγεμὼν ὁ τὸν Κωνσταντινουπόλεως διορίσων πατριάρχου, χαίρει τὸ δικαίωμα, ὅπως καὶ πάντες οἱ προκάτοχοι Βυζαντινοὶ τε καὶ Ὀθωμανοὶ αὐτοκράτορες ἐπραττον, νὰ διορίσῃ ἀρχιεπίσκοπον καὶ τῆς Πρώτης Ἰουστινιανῆς Ἀχρίδος. . . (п. съч., стр. 96).

гълъ да се освободи нито отъ своята гореща любовъ къмъ родното си мѣсто, нито отъ своята елиномания, та подобно на Григоръ Пърличевъ да заемѣлъ естествено положение въ народната борба срещу Фенеръ. При все това обнародването на неговата книга усилило свѣтлитѣ спомени на българското население въ Македония за Охридската патриаршия и неговия копнежъ за независима църква. Затова мнозина отъ Охридъ, Битоля и други български градове станали спомоществователи (абонати) за издаването на това съчинение. Нѣкои отъ тѣхъ записали по 5 или 10 екз.¹⁾

Въ сжщата година Охридската епархия безъ страхъ почнала да заявява на патриарха и султана, че е българска. Оттогава тя била една отъ най-силнитѣ български епархии въ борбата на цѣлокупния български народъ за духовна независимостъ. Както е известно, вмѣсто починалия охридски митрополитъ *Иоаникий* (25. XII. 1859) охридчани поискали отъ патриаршията да постави българинъ и то не кой да е, а непременно одного отъ тогавашнитѣ народни водачи — *Ила-*

¹⁾ Въ Атина: охридчанитѣ М. Ποτλῆς (Бодлевъ), И. Сапунджи, Якимъ К. Сапунджи и Кармишъ — по 5 екз.; Конст. Г. Ποτλῆς, Анастасий Пихионъ и др. — по 1; сжщо и Конст. Г. Стойковичъ отъ Битоля, Георги Зару отъ Битоля и други, нѣкои отъ които сж наречени общо „македонецъ“ (Μακεδόν). Въ Цариградъ: охридчанитѣ Андроникъ И. Скопакъ, братя Д. Манчу (Манчеви) и Никола К. Пагуниди (Паунчеви) — по 10, трима костурчани — по 1. Въ Солунъ: К. Δαρζιλοβίτης (Държиловичъ) — 10, Димитъръ С. Христовичъ отъ Битоля — 4. Въ Битоля: нѣколко духовни лица, отъ които Стефанъ, архидяконъ на пелагонийския митрополитъ — 5, братя Ροβίτη (Робеви) и синове и Димко А. Раду (Радевъ) — по 10, Конст. Маймука — 5, братя Δ. Κουκάντζοβ (Куканчеви) — 3 и мнозина други, между които господжи, моми и ученици (Панайотъ х. Г. Драндаровичъ отъ Велесъ, Саздо Ан. Весовикъ отъ Велесъ). Въ Крушово двама свещеници и др. Въ Скопие: митрополитъ Иоакимъ — 10, неговиятъ секретаръ Серафимъ отъ Охридъ — 4. Въ Охридъ: единъ анонименъ — 10; сжщо Стефанъ Папа, игуменъ на манастира Св. Наумъ — Серафимъ Критянинъ, игуменъ на манастира Калища — архим. Даниилъ и братя Д. Минчеви — по 10; Андроникъ попъ Наумъ (овъ) и Анастасъ Шурбановикъ (Σουρμπάνοβιχ) — по 5; свещеницитѣ попъ Анастоль, икономъ попъ Константинъ (срв. тукъ, стр. 15), попъ Теофилъ, попъ Анастасъ духовникъ, попъ Иоанъ отъ Струга, попъ Никола Мпáντη (Бъндеви), попъ Ставре, попъ Анастасъ Дону, попъ Димитъръ Петру (Петровъ) и секретарь на манастира Св. Наумъ — по 1; попъ Василь — 2, Висарионъ при прѣспанския митрополитъ — 1. Въ Корча: учителъ по елинскъ езикъ (ἐλληνοβιζαντινὸς) И. Стрезидисъ (Янаки Стрезовъ) отъ Охридъ и други учители — по 1.

риона *Макариополски* или *Авксентия Велешки*¹⁾. Патриаршията дори не отговорила на тѣхната молба и поставила тоя, когото охридчани не искали — величкия епископъ *Мелетий* (1860—1879). Отъ това предизвикателство пламнала люта борба срещу *Фенеръ*. Вдѣхновителътъ на борбата *Димитър Миладиновъ* падналъ жертва за народа. Замѣстиль го *Григоръ Пърличевъ*, който сжщо страдалъ отъ кознитѣ на *Мелетия*. Отъ м. априль 1861 год. охридчани издигнали за лозунгъ *възстановяването на Охридската архиепископия*, основана ужъ, както се вѣрвало тогава,²⁾ отъ императора *Юстиниана*. Това искане на Охридската епархия било одобрено и отъ представителитѣ на българския народъ въ Цариградъ. Тѣ намирали въ Охридската патриаршия здрава основа за водене на църковната борба, неопровержимо историко-канонично основание на искането на българския народъ да има независима църква, Главниятъ защитникъ на тази идея билъ юристъ-историкъ *Гавриилъ Кръстевичъ*. Още въ 1860 год. въ Цариградъ била обнародвана полемична брошура на грѣцки езикъ подъ заглавие „*Μετάρρσεις ἐκ τοῦ βουλγαρικοῦ. Ἀπάντησις εἰς τὸν λόγον τοῦ κυρίου Σ. Καρθεοδώρου*“ (Преводъ отъ български. Отговоръ на речта на С. Каратеодори).³⁾ Това съчинение се представяло, че ужъ било написано на български отъ търновския представителъ *хаджи Николи Д. Минчоолу*, но въ действителностъ то било написано направо на грѣцки отъ *Гавриила Кръстевичъ*. За да докаже, че българитѣ иматъ право за църковна независимостъ, авторътъ привелъ редъ исторически свидетелства за това, че Охридската архиепископия била канонична и нейното унищожение било незаконно. Идеолозитѣ на църковната борба строели своята защита върху следния силогизъмъ :

Преди сто години българитѣ сж имали своя патриаршия въ Охридъ.

Тази патриаршия била унищожена отъ султана *Мустафа III* по интриги на Цариградската патриаршия.

Това покушение било незаконно дѣло и затова днеш-

¹⁾ Вж. повече п. м. ст., *Макед. прегледъ*, год. IV, кн. II.

²⁾ Това доказвалъ и *Марг. Димитя* въ своята апология за Охридската архиепископия.

³⁾ Той държалъ речъ въ народния съборъ, свиканъ отъ Царигр. патриаршия, противъ исканията, представени отъ българскитѣ представители.

ниятъ султанъ трѣбва да поправи грѣшката на своя предходникъ.

Въ духовно-освободителното движение на Охридъ енергично учествовала и *Струга*. Този китенъ български градецъ, твърде мила за всѣко българско сърдце като родно мѣсто на братя Миладинови, се споменава презъ XVI в. като първо по редъ селище въ България (съобщение на венецианския посланикъ Лоренцо Бернардо, който въ 1591 год. пътувалъ за Цариградъ презъ Македония). Въ сѣщото време Струга привлекла и български книжовници. Известенъ е монахъ Викторъ който въ 1590 г. въ Стругахъ преписалъ старобългарския преводъ на църковноправната книга *Законникъ*¹⁾ въ стружката църква Св. Георги *ꙋ ѿзерѣ*, вѣроятно по поржка на настоятелитѣ на тази църква протопопъ киръ *Божидаръ* и неговия братъ. Монахъ Викторъ нарича Охридския престолъ български (въ Охридскомъ прѣстолѣ иже и българскыи наречет се) и изтъква правото „благеннѣшиаго архієпископа прѣквѣ Истинианіе нашего ѿчѣства имѣти присно под секою епископы епархїи“ на Дакия, сир. Унгравлахия, Медитерания, сир. унгарската земя, и Дакрония, сир. сръбската земя до Западното море, Рипиния и Превалия, сир. земята отъ Дунава до Солунъ и отъ Охридъ до Авлона и Коринтъ²⁾. Отъ това известие на монаха Викторъ се вижда, че църквата Св. Георги въ Струга съществувала още презъ XVI в. Монахъ Викторъ преписалъ Законника за нуждитѣ на тази църква. Въ 1918 год. въ нея видѣхъ икона на св. Теодоръ Стратилатъ и св. Теодоръ Тиронъ отъ 1618 год. съ славянски надписи. Подарили я стружки жители: Цвѣтко и жена му Стана, Трифонъ, Ангеле, Бойко, Дафина, Гюргя. По тѣзи факти би могло да се мисли, че тогава въ църквата се служело на старобългарски и изобщо църковнославянската грамотность господствувала въ Струга.

Следъ унищожението на Охридската патриаршия грѣцката грамотность проникнала и въ Струга, но Димитъръ Миладиновъ ще да е прилагалъ и въ стружкото училище своя *методъ* — да се изучаватъ старогрѣцкитѣ класици чрезъ преводъ на български (ср. тукъ, стр. 10). По неговъ примѣръ К. Шапкаревъ, когато учителствувалъ въ Струга, въвелъ въ

¹⁾ Преведената презъ XIV в. синтагма на Матей Властаръ.

²⁾ Вж. Йор Ивановъ, *Български старини изъ Македония*, II изд., стр. 52, № 37.

1857 год. — увѣрява ни той — българския езикъ като учебенъ предметъ въ тамошното взаимно училище, като го преподавалъ два пжти седмично (петъкъ и сѣбота). Въ 1859 год., когато Димитъръ Миладиновъ се върналъ за учителъ въ главното училище въ Струга, той въвелъ да се изучава българския езикъ и въ това училище. Презъ 1865 год. английскиятъ пжтешественикъ Henry Franshawe Tozer намѣрилъ въ Струга „голѣмо училище за български деца“. „Видѣхме — пише той — около 200 деца много чисти и спретнати, които седѣха по чиноветѣ си, които много приличатъ на чиноветѣ въ Англия. Учителтъ бѣше българинъ, и децата учеа да четатъ и пишатъ по грѣцки и български. Български се преподаваше два пжти въ седмицата“.¹⁾ Въ 1868 год. българскиятъ езикъ билъ напълно въведенъ въ училището. Това се вижда отъ писменото задължително, което на 20 мартъ 1868 год. *Д. В. Македонски* далъ на стружани, че отъ 1 априлъ 1868 год. се условилъ за български учителъ въ Струга съ 3000 гр. годишна заплата, които „училищното надзирателство“ обещало да му изплаща редовно на всѣко тримесечие. *Македонски* пжкъ обещавалъ да изпълнява учителскитѣ длѣжности — да учи и възпитава децата, сжщо и да даде въ края на годината „испитаніе“.²⁾

Сжщия напредѣкъ имало учебното дѣло и въ Охридъ, който сжщо давалъ потикъ за обществени начинания въ Струга. Дадената отъ стружани велика жертва въ лицето на братя Миладинови († 1862) повишило тѣхния народностенъ духъ. И тѣ, както охридчани, искали да се възстанови Охридската патриаршия. Начело на народното движение стоялъ *Георги Ст. Чакарвъ*. Неговиятъ баща *Стефанъ* сякашъ ad gloriam patriæ издигналъ въ 1861 год. срещу кжщата на братя Миладинови великолепна двуетажна кжща, на чиято фасада на видно мѣсто поставилъ съ синя боя *български надписъ*, който презъ августъ 1918 год. още ясно се четѣше.

Кжща Стефанова Н.: Чакарвъ
15 септеврія 1861.

Стефанъ Чакарвъ билъ епитропъ на стружката църква Св. Георги (въ срѣдната часть на храма, подъ женското от-

¹⁾ Йор. Ивановъ, *Българитѣ въ Македония*, София 1917, стр. 310.

²⁾ Въ 1918 год. намѣрихъ това задължително въ дома на Г. Чакарвъ въ Струга. Пазѣше го неговиятъ синъ Станиславъ Чакарвъ.

дѣление) прочетохъ български надписъ (съ ц. сл. писмо):
 Стево Чакаровъ отъ 15 сечка 1870. Въ неговата кжща се пазѣше окръжно послание на българскитѣ архиереи представители отъ Цариградъ отъ ноемврий 1868 г. То ще да е било отправено до Георги Чакъровъ за изпълнение. Посланието било подписано отъ пловдивския митрополитъ Панаретъ, Илариона Макариополски, Н. Д. Минчооглу, Хр. Тъпчилещовъ, х. Иванъ х. Пенчовичъ, Г. Чалоглу, Д. Ив. Гешоглу, д-ръ Н. Чомаковъ, Захария Струмски. Тѣ поканили българскитѣ общини да изкажатъ телеграфски благодарността си на султана за издаденитѣ два проекта, съ които Високата порта разрешила задоволително българския църковенъ въпросъ, а сжщо така и да отслужатъ на Никулденъ молебени за напредъка на самостоятелната Българска църква и за дълготието на султана.

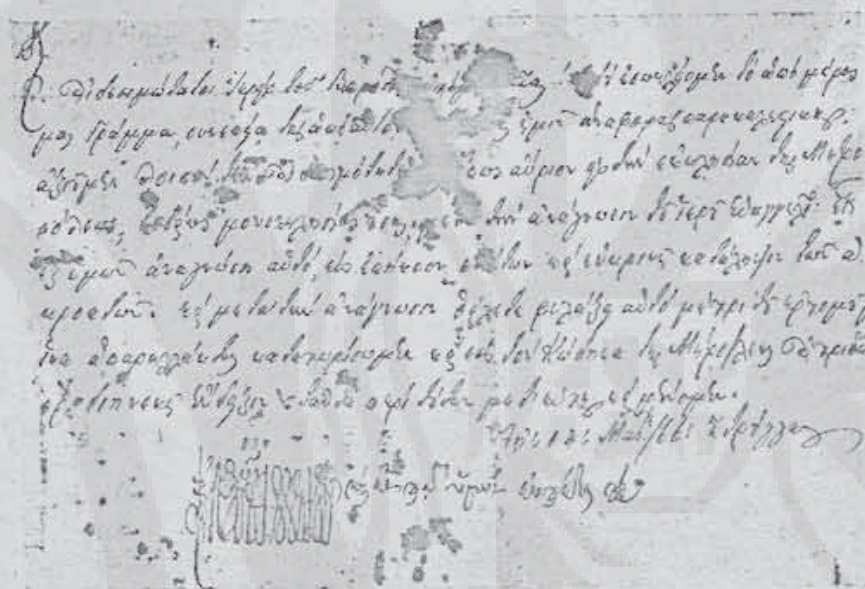
Трѣбва да отбележа, че и малкиятъ градъ *Ресенъ*, гдето гонениятъ отъ охридчани митрополитъ Мелетий понѣкога търсѣлъ успокоение, сжщо така давалъ своитѣ сили за общата борба. Нека споменемъ народния деець Тасе Търповъ Ляпчо, баща на покойния български министъръ-председател Андрей Ляпчевъ. За него въ надгробния му надписъ се съобщава, че въ 1868 г. пръвъ въ Битоля заявилъ на губернатора (пашата), че той „съ непризнаването на грѣцкия владика, не признава и грѣцкия патриархъ“¹⁾. Високото народностно съзнание на ресенското българско население било ясно изразявано въ неговия култъ къмъ св. Кирила и Методия. Въ ресенската църква Св. Георги има голѣма икона на светитѣ солунски братя отъ 1868 год. Въ надписа тѣ сж наречени Български проскѣтители къ Прѣславъ IX вѣкъ. Живописецътъ ги представилъ и за кръстители на българския владѣтель Борисъ, както личи и отъ медалионното изображение на иконата съ надписъ: Кръщение царя Корнеско²⁾. Сжщо така и въ Ресенъ българитѣ скърбѣли за загубената Охридска патриаршия и пазѣли съ любовь нейни паметници. Както е известно, ресенчанинътъ Михаилъ Татарчевъ намѣрилъ въ Слимнишкия манастиръ ржкописенъ сборникъ съ писма на охридския архиепископъ Матей отъ началото на XV в. до цариградския патриархъ и византийския

¹⁾ Вж. Ивановъ, Български старини изъ Македония, стр. 63, №-17.

²⁾ С. тамъ, стр. 62—63, №-№ 16 и 17.

императоръ Мануилъ Комнинъ, също и писма на гребенския епископъ Неофитъ все отъ това време¹⁾). Тѣзи документи хвърлиха свѣтлина върху една важна епоха — началото на турското робство въ Македония.

Съ такъвъ народностенъ духъ Охридската епархия водѣла неотстъпно борба срещу Фенеръ. Митрополитъ *Мелетий* се опиталъ да раздѣли народа. Той пребивавалъ въ Струга и тамъ му били изпратени просби отъ негови привърженици въ Охридъ. Ужъ въ отговоръ на тия молби, на 14 май 1866 г. той отправилъ послание и задължилъ свещеницитѣ въ квартала Варошъ да го прочетатъ на другия день при едноцърквие въ катедралата предъ всички богомолци и да го запазятъ,

Послание на охридския митрополитъ Мелетий

докато се върне, за да го внесе въ кодекса на Охридската митрополия²⁾). Обаче народното движение не спрѣло. Въ

¹⁾ Издаде ги Г. Баласчевъ въ своето сп. Минало, кн. I и II.

²⁾ Посланието било приключено въ следното негово писмо отъ 14 май 1866 год. до свещеницитѣ въ ка. Варошъ: Ἡ Αἰθιοπικὴ τῆς τῆς Βαρσοῦ εὐχόμεθα Σας! ἰσὺ ἐπικλείομεν τὸ ἀπὸ μέρος μας Γράμμα, συναρτῆς τῆς ἀπὸ αὐτοῦθεν δοθείσης ἡμῖν ἀναφοράς παρακαλεστικῆς, ἀξιοῦμεν λοιπὸν τὴν Αἰθιοπικὴν Σας, ὅπως αὐριον εἰς τὴν ἐκκλησίαν τῆς Μητροπόλεως, βεβαίως μονακλήσιας οὖσης, μετὰ τὴν ἀνάγνωσιν τοῦ ἱεροῦ Εὐαγγελίου εἰς ἕξ ὁρῶν ἀνακνώσῃ αὐτὸ, εἰς ἐπίσκοπον πάντων καὶ εὐκρινῆ καταλήψιν τῶν ἀκροατῶν, καὶ μετὰ τὴν ἀνάγνωσιν θέλατε φυλάξαι αὐτὸ μέχρι τοῦ ἐρχομοῦ μας ἵνα ἀπαρἀλλάκτως καταχωρίσομεν καὶ εἰς τὸν Κώδικα τῆς Μητροπόλεως Ἀχριδῶν, πρὸς διηγεσιῇ Ἐνδειξιν, ταῦτα περὶ τούτων μετ' εὐχῆς καὶ μένομεν.

Τῆ 14^α Μαΐου/66. Στροβγγα

1867 год., по примѣра на други български граднве, *Охридъ* престаналъ да признава духовната власть на гръцкия митрополитъ Мелетий и на Цариградската патриаршия. Тамъ се образу-

Позволително за вѣнчаване, издадено въ 1869 год. отъ Охридската българска църковно-училищна община

вала българска църковно-училищна община, която въ 1869 г. се провъзгласила за църковна власть и се наричала *Охридска архиепископия*. Подъ това име тя издавала на български езикъ печат-

ни позволения за вѣнчаване (вули) и др. документи, каквито ималъ право да издава единъ епархийски архиерей. Това се вижда ясно отъ тукъ издаденото „Позволеніе за вѣнчяваніе“ отъ 3 декемврий 1869 г. № 74 по печатна бланка¹⁾. Подписано е на грѣцки отъ сакелария попъ Василий, който по-рано билъ въ Охридъ намѣстникъ на грѣцкия митрополитъ, а сега действувалъ като председателъ на Охридската българска църковно-училищна община. Подписътъ гласи: „ὁ τῆς Βσλλῆς κοινῆς Ἱερᾶς ἐκκλ(ησίας) Σακκελλ(άριος) πατᾶ Βασίλειος (сакелариятъ на общия съветъ на Свещената църква попъ Василий)“. На печата се чете български надписъ: Българска община въ Охридъ 1869; същото на турски (безъ дата): *Джемиет болгар Охрид*. Украсителнитѣ изображения сж въ връзка съ идеята за църковния бракъ (два ангела носятъ вѣнецъ за младоженцитѣ, духовно лице извършва вѣнчавката). Текстътъ е написанъ по общъ образецъ на книжовенъ български езикъ: на попъ Георги отъ църквата въ с. Лѣсковецъ (близу до Охридъ) се позволява да вѣнчае „Христета Цвѣтанозъ съ произволно избраннѣ тж му невѣстѣ Султанѣ Илиевѣ, въ първо вѣнчило“, но следъ като установи, че нѣма прѣчка за тоя бракъ.

Охридската епархия не се споменавала изрично въ фермана на султана Абдулъ Азисъ отъ 28. II. 1870 год., но въ прѣпки това тя се радвала, както всички български епархии, смѣтала се за нераздѣлна частъ отъ диоцеза на Българската екзархия и взела участие съ свой представителъ въ първия български църковно-народенъ съборъ, свиканъ въ 1871 год. въ Цариградъ. Екзархъ Антимъ I ржкоположилъ образования архимандритъ Натанаилъ отъ скопското село Кучевица за митрополитъ на Охридско-Прѣспанската епархия, Високата Порта обаче не му издала берать, докато въ 1873 год. не произвела формаленъ *истилямъ* въ Охридско-Прѣспанската епархия и установила, че повече отъ $\frac{2}{3}$ отъ християнското население въ тая епархия признава Българската екзархия²⁾. Отъ 1874 год. митрополитъ Натанаилъ вече действувалъ въ Охридъ. Неговото посрѣщане било сѣщинско народно тържество отъ Солунъ до Охридъ и Струга. Българското

¹⁾ Напечатано отъ А. Игнатий К. Цвѣтковъ.

²⁾ Вж. статия на П. Доревъ, Македонски прегледъ, год. X. кн. 3 и 4, стр. 6.

население виждало въ него достоенъ наследникъ на охридскитѣ патриарси. Неговиятъ благъ образъ и насърдителни слова ободрявали българитѣ и въ другитѣ македонски

Позволително за вѣнчаване, издадено въ 1874 год. отъ Охридската митрополия епархии да се борятъ непрекъснато за родни архиереи. Сега вече действувала Охридска митрополия, подведомствена на Българската екзархия, което се означавало и въ издаванитѣ отъ нея документи, както било въ другитѣ митро-

полии, подчинени на Българската екзархия¹⁾. Следъ като скоро турското правителство върнало на българитѣ охридската катедрала, която грѣцкият митрополитъ отнелъ съ турска войска на 22. III. 1874 год., митрополитъ *Натанаилъ* се борилъ да възстанови българската духовна власть върху друга народна светиня — *манастира Св. Наумъ*, предаденъ на Мелетия отъ Андроника Зарчевъ въ 1873 год., а сжщо така да се върне на българитѣ църквата въ Ресенъ. По тоя въпросъ се действувало и въ Цариградъ. Екзархъ Антимъ, по решение на Св. Синодъ, давалъ такрири до Високата Порта, която обаче ги оставяла безъ последствие, за да има семе на раздоръ между еднородци — българи екзархисти и българи патриаршисти (гъркомани). Въ архивния отдѣлъ на Софийската народна библиотека се пази писмо на охридския църковно-общественъ децъ М. Манчевъ отъ 9 юний 1874 год., отъ Битоля до д-ръ Ст. Чомаковъ. Той му писалъ, че „съ предидущето си писмо, испроводено чрезъ единъ нашъ съотечественникъ, Шяпкаря“ му спомнилъ „особито за двѣ нѣща забѣлѣжителны, относително до нарѣжданieto на“ Охридската епархия. Той му изтъкналъ „какъ щомъ Св. Наумовата обитель и Ресенската църква, на която не само на епархiотытѣ ни, нѣ и на цѣлѣтѣ околностъ поглѣдитѣ сж втрѣнчени, минѣтъ въ наши рѣцѣ, работата и чястно на Епархиѣтѣ ни и въобще на околнитѣ епархиѣ ще отидѣтъ напредъ. А ако напротивъ още останѣтъ въ Грѣцко владычко владѣние, тогата ще ни бѣде испукана... Прибавихъ Ви още въ писмото си какъ, колко за Св. Наумовѣтѣ обитель надѣяме за скоро да ѣ усвоиме, понеже Н. Прѣвѣсх. Бытол. Мутесарифъ бѣше ся обѣшалъ Дѣду Охридскому че за скоро врѣме и неѣж (св. Н. обитель) ще му вручи както Св. Климендовѣтѣ църквѣ“. Обаче сега нашата съобщилъ на охридския митрополитъ, който преди нѣколко дни билъ въ Битоля, една теле-

¹⁾ Вж. тукъ фотографска снимка отъ „Позволеніе за вѣнчяваніе“ отъ юний 1874 год. № 387. То е потвърдено съ печатъ, на който има надписъ: Натанаилъ Митрополитъ Охридскы, и подписъ на български съ грѣцки букви: *отъ свѣтѣлото Митрополита. Охридского прѣспаваного, Натанаила. Митроп. па Анастасъ. Дава се архиерейско благословение на икономъ Георги, епарийски свещеникъ на Димитри махала (при катедралѣта Св. Климентъ) да вѣнчае Климета Ј. Симончевъ съ Хрисанта Георгиева.*

Образецътъ е напечатанъ сжщо отъ А. Игнатий К. Цвѣтковъ.

графна заповѣдь на В. Порта, българскиятъ митрополитъ и свещеницитѣ му да не отиватъ въ манастира на приближавалия празникъ (20 юний ст. ст.), за да не се случи нѣкакво смущение. Между това грѣцкиятъ митрополитъ (Мелетий) въ сѣщото време отишълъ въ манастира. Охридскиятъ митрополитъ (Натанаилъ) незабавно известилъ Екзархията, която може да поиска чрезъ сждъ (граждански) тоя манастиръ.

По-нататкъ М. Манчевъ привежда редъ доводи въ защита на народното искане:

1) 10—12 души гъркомани нѣматъ право да присвоятъ единъ манастиръ, който принадлежи на цѣла епархия, чието мнозинство е българско. Това призналъ „лани“ и битолскиятъ мютесарифъ Рашидъ паша и съобщилъ на В. Порта.

2) Манастирскиятъ „кодикъ“ (кодексъ, кондика), съ смѣткитѣ на манастира за всѣка година, носи подписи само на охридскитѣ първенци и охридскитѣ митрополити въ него нѣма нито единъ подписъ на друга нѣкоя епархия.

3) Манастирскитѣ недвижими имоти сж писани на името на манастирскитѣ настоятели „всѣкога Охридяны“.

4) За манастирскитѣ дългове всѣкога сж били задължини настоятелитѣ охридяни, както и до сега.

5) Освенъ охридяни, никой отъ друга епархия не е настоятелствувалъ.

6) „И сегашнїятъ издайникъ на монастыръ-тъ г. Андроникъ Заровъ“, билъ поставенъ съ опредѣлена заплата „за настойникъ“ на манастира отъ настоятелитѣ охридяни и контрактътъ му е „въ наши рѣце“. После той предаде манастира на грѣцкия владика Мелетий.

7) Дветѣ села Любанища и Търпейца, които се черкуватъ въ манастира Св. Наумъ като въ своя енорийска църква, сж отъ Охридската епархия и принадлежатъ на Екзархията.

Следъ това М. Манчевъ съобщава, че корчанци много пжти действували да направятъ манастира Св. Наумъ ставропигиаленъ, и преди нѣколко години искали да го присвоятъ подъ тоя предлогъ, обаче този манастиръ — разсждава Манчевъ — не може да бжде ставропигиаленъ, защото: 1) трѣбва да е обиталище на калугерско общество, а въ него нѣма нито единъ монахъ, освенъ игумена; 2) не трѣбва

да влизат жени въ манастира, а въ него влизат не само жени и деца, но и цѣли фамилии, особено на храмовия му празникъ; 3) не трѣбва да се кръщават деца, нито да се вѣнчаватъ, а въ манастира се кръщаватъ и вѣнчаватъ люде отъ дветѣ споменати села; 4) за ставропигия трѣбва царски „сингилионъ“ (грамота), но за манастира Св. Наумъ нѣма такъвъ документъ.

Накрай Манчевъ съобщава, че манастирскитѣ тапии и „кодикъ“ се намирали въ рѣцетѣ на нѣколцина гъркомани, но охридчани ше се трудятъ да отнематъ поне „кодика“. Народътъ въ Ресенъ е „крайно раздраженъ“, загдето църквата му се намира въ гъркомански рѣце и е опасно да не се случи нѣкое безпокойствие. Манчевъ моли екзарха, Св. съборъ (Св. синодъ) за когото приключилъ и отдѣлно писмо, и Смѣсенія народенъ съветъ, както и самия д-ръ Чомаковъ да се потрудятъ, въпросътъ за манастира Св. Наумъ по-скоре да се реши благоприятно за българитѣ. Това ще повлияе на околнитѣ смѣсени епархии при произвеждане на истиляма.

Въпрѣки всички усилия, и манастирътъ Св. Наумъ, и ресенската църква останаха въ гъркомански рѣце до Балканската война, когато паднаха въ сръбски рѣце. При все това въ турско време Охридско-Прѣспанската епархия представляше цѣлостна българска област и бѣ една отъ главнитѣ опори на Българската екзархия. Поради това ѝ значение, следъ Берлинския конгресъ екзархъ *Иосифъ* се борѣше да издействува султански берати най-напредъ за митрополити на Охридско-Прѣспанската и Скопската епархия. Утвърдена на тѣзи две яки крепости, Българската екзархия постепенно разшири своето ведомство въ Македония, гдето отъ 1890—1897 год. придоби още петъ епархии (Неврокопска, Велешка, Струмишка, Битолска и Дебърска).

Закрита отъ сѣрбитѣ въ 1913 год. съ изгонването на охридския митрополитъ Борисъ, Охридската митрополия бѣ възстановена въ 1915 год. следъ освобождението на Охридъ. При второто сръбско робство Охридската митрополия продължи своето сществувание, но после, навѣрно за да подбиятъ църковното значение на светия български градъ, сѣрбитѣ съединиха Охридската епархия съ Битолската и премѣстиха седалището на кириарха-епископъ въ *Битола*.

Непонятно е, защо Св. Синодъ на Българската църква не възстанови многозаслужилата на народъ и църква Охридско-Прѣспанска митрополия — славната катедра на патриарси и митрополити-борци като Натанаила, а запази сръбското съчетание (Охридско-Битолска епархия съ седалище Битоля), което унижава св. Климентовия градъ, да не кажа, и смуцава духа на Св. Климента... Презъ декемврий 1942 год. до Св. Синодъ бѣ подадена обща молба на много жители отъ Охридъ и селата да бжде възстановена Охридско-Прѣспанската епархия и да сжществува отдѣлно отъ Битолската, съ седалище на митрополита въ Охридъ. Обаче и досега не е даденъ отзвукъ на това народно желание. Възразява се, че Охридско-Прѣспанската епархия е малка. Това е вѣрно засега (временно), но духовното благо, което тя пази отъ вѣкове, е голѣмо, неоченимо. Св. Климентовиятъ престолъ сияе все така възродително, както преди. Не се ли прави грѣшка, че не се цени достатъчно тая всенародна светиня?

ВОДЕНСКИЯТЪ ГОВОРЪ*)

Отъ В. Думевъ

Съгласни звукове

Зѣне. Подобно на староб. езикъ, воденскиятъ говоръ въ нѣкои случаи избѣгва, въ други търпи зѣнето както въ началото на думитѣ, така и въ срѣдата: *іагне, іьгнишчъ* но *ѣгнищъ, ѣбълкъ, ѣбълчинъ*; *іаще іак, іаре, іьришчъ, іас*, но: *ангѣл, аку, арну, ѣмъ, аиде, оку, очи, ору* (хоро), *оде, офци, овни, оигин, ондин, он*. Само въ пѣснитѣ *о, а, у* се йотуватъ: „нъ чужцъ кѹікіѣ ки *іодиш*, чужци *іочи* ки стрѣтиш“; „мори моме, бѣлу моме, бѣлу и *іубаву!*“ Въ срѣдата на думитѣ: *църнуокъ, слъбуумнѣ, бигаѣ, търчаѣ, нусиѣ, бѣлиут* и *бѣлут, жѣлтиут* и *жѣлтиут*.

Въ примѣритѣ дадени отъ Мирчевъ (452) за воденския говоръ думата *іаку*, а не *іако* не се изговаря *ѣко*, и въ *с. Теіуву, Теіву* и *Теуву* този изговоръ не е познатъ. Покрай *изік* за езикъ въ нашия говоръ се чува и *ізик*; сжщо: *итѣрвѣ* и *ізѣтѣрвѣ*. Въ сложнитѣ думи зѣнето се търпи: *слѣдку-устѣ, мѣлуумнѣ, шируокѣ*; въ глаголнитѣ форми ту се избѣгва, ту се търпи: *міѣъм, сѣѣъм, вѣѣъм, пѣѣъм, видѣѣ, нусиѣ, мѣлиѣ, нѣсиѣ*. Въ мѣстоимената: *мѣиѣ, твоиѣ, своиѣ, сѣкуиѣ, нѣкуиѣ*, но *нѣѣ, вѣѣ*. Сжщо и въ *лѹѹту, млѹѹту, гувѣѹту, дѣѹту, снаѣ* (снаха), *грѣѣтъ* (гредата); въ тия думи зѣнето е ново.

Зѣнето се избѣгва и съ *в* и *н*: *вѣглин, вѣтук, нѣтре, нѣгу, нѣѣ, нѣн, нѣни, вѣинаѣ* (яхнаха) имаме и *в* и *і*: *в-і-ѣинаѣ* (отъ *х*). Въ думитѣ *брѣткѣ* (братя), *свѣткѣ* (свѣтя), *к* се развило отъ *т*, което обаче пакъ се запазило, докато въ другитѣ македонски говори останало само *к*: *бракіа, свакіа*.

Въ нашия говоръ *і* се е развила и отъ скжсено *и* и отъ съкратено *е, іа*: *мѣите* отъ *мѣите*; *мѣитѣ* отъ *мѣитѣ*; *мѣиту* отъ *мѣету* — *мѣиту* — *мѣиту*. Йота се е развила и чрезъ премѣтане въ всички отглаголни имена на *нѣ*: *учѣіне, сидѣіне*

*) Вж. Македонски прегледъ, год. XIII, кн. 3.

нусеине, спаине, мужаине, а по аналогия и при предполагаемъ суфиксъ *тве*: жинейте (женене), стъпнаите (стѣпване), върнаите (върщане), пипнаите (пипане).

Въ коин, кукиъ, ноик', сиин, друик' (отъ другъ) *i* е претметната, както отбелязахъ вече; сжщо въ оигин (огнь).

Воденскиятъ говоръ не е запазилъ думи съ лабиално *л*: зѣмиъ, лѡвѣм, кѡпѣм, рѣбѣмъ. Покрай зѣмиъ имаме и зѣмниъ съ *н* вм. *л*; затова мисля, че въ формата зѣмниъ се крие обясненieto на формитѣ нѣ_зѣмин, нѣ_зѣмиън, нѣ_зѣминтъ, нѣ_зѣмиѣтъ. Ако може да се предположи падежната форма отъ зѣмиъ за мѣс. п. нѣ_зѣмки вм. нѣ_земли, тогава формата нѣ_земин може да се обясни и чрезъ премѣтане.

Поради премѣтане на *i*, съгласнитѣ *н*, *л*, *р* сж станали твърди: порѣм (порѣж), гѡрѣм (горѣж), мѣнѣм (мѣнѣж), бѡрѣ (бѡрѣя), милостинѣ (милостинѣя), учѣтъл (учѣтълъ), градинар, рубинѣ, гѣркинѣ, туркинѣ и пр. Но въ пустѣинѣ *i* е претметната отъ крайното *н*, както това е станало въ коин, сиин. Йота е запазена и въ следнитѣ думи: кѣдѣлиъ, нидѣлиъ, снувал'къ, кѣрчол' (кѣрчолъ), сол', мѣрсол', врѣжал'къ, кушѣлиъ, кѡлиѣм, мѣлиѣм, пѣлиѣм, велѣм (всички глаголи отъ IV — сега II гр. на *л*); още въ имена: пустѣлѣ, сабиѣ, зѣмиѣ, змиѣ; но: тиинѣ отъ техна (тинѣя). Отъ тия примѣри се вижда, че *р* и *н* сж загубили мекостѣта, а *л* я е запазилъ въ доста случаи.

Замѣната на *i* съ *г* въ кукуш. говоръ (М. 453) — гѣ_видѣ вм., иѣ_видѣ —, не е позната въ воденския: ѣ_видѣ. Въ думата з мѣх звукъ *х* е отъ *i*, а вмѣсто смѣхъ имаме смиѣчкъ отъ смѣхачка съ *i* вм. *х*.

Интересенъ е предлогътъ крѣзъ, тѣй често употрѣбяванъ отъ П. Славейковъ: въ воден. говоръ тоя предлогъ гласи крѣиз: ки_ти_ги_извадѣм крѣиз_нос (въ значение изъ); *i* въ случая вѣроятно е дошла отъ край.

Вмѣсто общобългарското начално *чр*, вод. говоръ редовно има *цр*: цѣрну, цѣрвѣн, цѣрпѣм (черпя), цѣрниѣцъ, цѣрквѣ, црѣвѣ и пр.; само въ думата Чѡрнуву (село въ Вод. околия) звукъ *ч* е запазенъ и звукъ *о* за *е* — единственъ случай отъ промѣна на *е* въ *о*. Възможно е това име да е дошло отъвнѣ.

Сравнени кук. и гевг. говори съ воденския по йотацията, указва се, че почти напълно се покриватъ — и по из-

бѣгването, и по търпенето на зѣенето, и по изчезване на лабиалното *л*, и по втвърдяването на съгласнитѣ *н*, *р* и доста запазения мекъ изговоръ на *л*.

Промѣнитѣ съ *tj*, *stj*, *skj*, *kt*, *gt*, *xt*; *dj*, *sdj* и *sgj*. Докато групитѣ *tj*, *kt*, *gt*, *stj*, *skj* въ кукушкия говоръ сж запазили общобългарското шт въ повечето случаи — кѣшта, свѣшта — и по-рѣдко минали въ *к'* — врѣкіа, плѣік'и —, а *дј*, *здј* и *згј* — *жд* — вѣжди, грѣжданин, по-рѣдко *з'* — мѣг'а г'авка (М. 453) въ воденския и въ гевгел. говори се наблюдаватъ повече случаи отъ *к'* и *з'* за *tj*, *kt*, *gt*, *xt* и *dj*. Споредъ Ивановъ (76) тия *к'* и *з'* сж дошли отъ севернитѣ говори: нок', к'ерка, свѣк'а, врѣк'а, стрѣк'а, кук'а, к'е, вурк'ина (горещина), сик'авум (сѣщамъ), вѣг'а, мѣгіа, нѣ_ог'ум, има и произлѣзли, споредъ него, и на мѣстна почва: свак'а, цвѣк'е, коск'и, л'уг'е, прѣг'и, зѣог'е; но не липсватъ и думи съ шт и жд: башта, кѣшта, сношти, гашти, прашта, лѣшта, кражба, чужди, рѣжг'ум, вѣжк'ум, зѣожг'е, нѣожг'ум, гашк'и и дори гак'и. Срещу изброенитѣ дотукъ примѣри отъ кукушкия и гевгел. говори, имаме следнитѣ въ воденския: кук'и, свѣік'и, врѣік'и, плѣіки, но и свѣшник, плѣшки (плѣшките мѣ болѣт); вѣіги, но вижѣаркѣ (прѣчица за писане вѣжди), нѣік', но сношти, нѣшну време, нѣшчиф отъ нѣщевъ; кѣркѣ, ки отъ ке (ще), гуришчѣнѣ, мигіу отъ мегіу, мѣіг'и, нѣог'и, гѣіки, но гашник, лѣік'и, кражбѣ, чужѣу, чужбѣнѣ, фѣік'и.

Групитѣ *stj*, *skj*, *sdj* и *sgj* и въ третѣ говори иматъ замѣстници *шт* и *жд-жц* (ждж): тѣшчѣ (тъща), пишчѣл (пистѣлъ), прѣшчѣлу (прѣстилу, престилка), пушчѣм, прѣшчѣване, прѣшчѣванѣ, крѣшчѣване и крѣстеіне (различни форми), шчукна (щукна), шчѣкѣ (щука), пушчѣкѣм (посчѣкѣм), шчицѣ (отъ дѣ-скица), нѣпушчѣвѣм, чѣждѣ (чѣждѣ), чужбѣнѣ; лѣушчѣм (лющѣ), лѣушчѣак (облѣенѣ орѣхѣ, още низкоостриганѣ човѣкѣ), улѣушчѣвѣм, шчернѣ, шчир (щирѣ), шчѣрѣ (ялова-щѣра), шчѣрбу, нѣшчѣрбенѣ кѣнатѣ, пушчѣрѣл, шчур, зѣшчѣкѣм (потѣвамѣ въ калѣ, още вкарвамѣ вѣтре), шчѣвѣм (щѣва), шчѣнѣм (щѣнна), шчѣвел' (щѣвель), шчѣкне (бодне), мѣштрапѣ (мастрапа). Още: мѣшчѣѣ (мѣщѣха), Вѣшчицѣ (село), вишчицѣ (вѣщица), нишчѣлки (нищѣлки), ѣшче, нишчерѣ (пещѣра), Прибѣдишчѣ (село), клѣшчи (клѣщ), мѣшчѣ (доста, много), гѣшчир (гѣщѣрѣ), кѣшчѣвѣнѣцѣ, помук' и помук', пумушчѣнѣцѣ; дѣепричастията — вѣдѣшчѣмицѣ, улѣшчѣмицѣ, нѣдѣшчѣмицѣ и пр.; Вушчѣрѣни (село), дѣш

(дъждъ), дожде (вали) и върне (пакъ въ значение на вали дъждъ, а за снѣгъ — снѣже), дъжциливу, нѣдижцѣн (и въ значение на разсърденъ), нѣдѣжцъ, нѣприжливо (напредливо), прѣжцъ, ѣднѣш(жд), дваш, триш, удѣднѣш (от ѣднѣш).

Звукосъединението *шч* замѣства и *чт*: зъшчó, шчó и шó, утшó и утшчó, нѣ_шó и нѣ_шчó, нашчу, нишчу (чѣто).

По-старитѣ форми съ *шч* и *жд* отъ *tj* и *dj* — пѣшчѣркъ, мѣшчѣъ, вѣш (вещъ), Вѣшчицъ и вишчѣицъ, нишчѣлки (нитъ); вижчѣаркъ, нѣдижцѣн, дѣжциливу, дóжде, дóш, нѣприжлѣф —, показватъ, че формитѣ съ *к'* и *г'* — свѣикѣъ, мѣигѣъ и пр. — сж нови и дошли отвънъ. Тия стари форми съ *шт-шч* и *жд, жц, ж* се срѣщатъ не само въ долновардарскитѣ говори, а и въ срѣдновардарскитѣ и горновардарскитѣ, изъ цѣла Македония, и тоя фактъ е по-убедителенъ отъ всички извѣртвания и умувания на сръбскитѣ езиковеди да установяватъ по-голѣма близость на македонскитѣ говори до сръбския езикъ. Старината на *шт* и *жд* предъ *к'* и *г'* се вижда и отъ названията на много селища, рѣки, планини и лица съ *шт* и *жд*; ето и нѣкои: Кумштица, голѣмъ и мал. Нишѣл (Нищелъ), Бощани (бостѣани). Вѣщица, Минóщицъ (Берска околия); Фúшчѣни, Прибѣдѣшчъ (Воленска), Ърцѣан отъ Ардиан (Гевгелийска), Кóшани отъ Кошани, Пѣрждево, Копришница, Вѣшие отъ Вѣшие, Корѣшта, Корѣшница, Пещѣрница, Рóжден, Драгожен отъ Драгожден (Тиквешко); Бѣлещѣвица, Котѣщѣно, Рáщани отъ Рáтиани (Велешка); Шúка (Струмишка), Фращнали отъ Фращнали (Дойранска), г. и д. Фращан, Брождани (селяни отъ Броди), (Сѣрска околия); Ощáва отъ Хощáва, Бождово отъ Бóдиово, Рóженъ (Мелнишка); Кърджево, Мóщенецъ (Г. Джумайска); Гущерякъ, Ракищѣнъ отъ Ракитѣнъ, Лящѣнъ отъ Лѣтѣн, Слáщен, Гражден, Вѣрщен, Бáрщен отъ Братѣн, Вóщица (Неврокопска); Лящѣно, Кóнищан (Драмска), Мóщиан, Мищѣна (Правишка); Рáщан, Никѣищани (Скопска); Непрóщѣно (Тетовска), Къшани отъ Къщани, Вищѣица, Никошáн (Кумановска); Бушреш отъ Бутреш, Кущица отъ Кѣщица съ *у* за *ж* но съ *ш* за *тj* (Прешовска); Стърмош (Кратовска); Отóщица, Бáщево, Мождивякъ (Паланечка); Драгобáща, Лѣшки (Кочанска); Мѣшница (Пехчевска); Пѣищица отъ Пищица, пища, Пешѣрово отъ Пещ-ирово (Щипско), Д. и Г. Врáщица (Радовишко); Ношпал отъ Ношпал, Обѣршани отъ Обѣрщани, Вошарица отъ Овошарица, Рáщани, Граждино (Битолска); Криво-

гащани, Пещалево, Щавица, Саждово, Пещерица, Пещани (Прилепска); Вошарени, Г. и Д. Клещино, Крепещино (Леринско); Пещани, Вѣлгощи отъ вел-гости, Климещани, Коробица, Делогожда отъ дѣло-годѣа, Мисльдежда, Збѣжда, Бѣждово, Издѣглавиѣ, Рѣложда, Вѣлеща отъ прич. вѣлещ (Охридска); Ращани, Лахчани отъ Лактиани, Бѣрщани, Вранѣщица (Кичевска); Ращани, Граждлане, Брещани отъ брест —, Брещица; пакъ отъ кор. брестъ, Пискупщина, Щѣрово (Рѣканско); Ошчѣма, Капещица, Орещчѣни, Мислегѣжа отъ Мисле-годѣе (Костурска); Мислегѣши (Анасеничко); Трѣвещ, Вреѣщино¹⁾ отъ Врѣщино (Гребенска); Огражден (Тиквешка); Междурѣк (Кукушка), Гвоздово (Лжгадинско); Дѣброше, Нѣраше (Тетовска).

Срещу тия многобройни думи съ *щ* и *жд* за *tj dj*, взети отъ книгата на покойния В. Кънчовъ „Македония — етнография и статистика“ стр. 140—281, въ сжщата статистика намираме само следнитѣ названия съ *к'* и *г'*: Злокукиани — Битолско, Скопско и Кумановско — 3 села); Бракиани (Кичевско); Вѣгѣани отъ Водѣни (Битолско) и Вѣгини и Вѣгѣни отъ Вѣдѣни (Воденско).

Въ думата *кѣски* *к* е отъ *т* (кости). Сжщо въ *ке-ки* (отъ *хощѣ* по *хощѣтъ*) *к* е отъ *тѣ*. По тоя случай искамъ да подчертая, че това *к* въ *кѣски*, *ке ки*, не е *к'*, т. е. *кѣски*, *к'е*, *к'и*, поне въ тия долновардарски говори, за които имаме повече данни и освѣтление; и въ *нѣоик'*, *нѣик'тъ*, *кѣикѣтъ*, както и въ всѣко смекчено *к'* не чувамъ това *к'*, което се приближава и дори повече клони къмъ *ч* като сръбското *ћ*. Сжщо трѣбва да кажа и за звука *г'* отъ *дј*: *вѣгѣи*, а не *вѣг'и*; както въ *ѣгѣинѣ*: и това *г* е смекчено, а не приближено до *ц*, както е сръбското *ћ*; *Гѣвгели*, а не, както сръбитѣ изговарятъ *ћѣв-ћели* — *цѣвцели*.

Въ гевгелийския говоръ имаме и следнитѣ думи съ *к* и *г* отъ *tj dj*, дори и отъ *т* и *д* предъ мека гласна; *цѣкѣ*, *пѣк'е*, *рѣспѣк'е*, *лѣг'е*, *прѣгѣ*; срещу тѣхъ въ Воден. говоръ имаме: *цѣте*, *пѣтъ*, *рѣскрѣсницѣ* за *рѣспѣк'е*, *лѣуде* и *пѣрану* за *прѣг'е*; но казваме: *прѣдниут ден*. Покрай *брѣтиѣ* имаме и *брѣткиѣ*, сжщо *свѣткиѣ*.

За *к'* и *г'* въ гевг. говоръ, както бележи Ивановъ, въ тия звукове, азъ се усъмнихъ, и затова въ Гевгели можахъ да

¹⁾ Въ тая дума *ea* е отъ *тѣ*, а това селище е въ Гърция.

сравня изговора на *к* и *г* отъ *tj* и *dj* и предъ мекитѣ гласни звукове *e* и *и* и установихъ, че еднакво смекчено се изговарятъ *к* и *г* въ думитѣ: мѣг'и (по Ив.) и снаги, т. е. и въ двата случая чувахъ смекчено досжщъ еднакво *г*; к'ѣрка (по Ив.) и кѣпе; цвѣк'е (по Ив.) вѣке; лиуг'е (по Ив.) и бѣге. Поради това означението на смекченитѣ *к* и *г* — *к'*, *г'* предъ меки гласни съ знака ' за мекостъ не е оправдано: не мѣг'и, а мѣги; не к'ѣрка и а к'ѣки.

Отпаднали съгласни звукове: *д* предъ *л*, *м*, *ц*, *т*; примѣри: *іам*, *іал*, *сърце*, *лиугу* отъ *лиудето* — *лиудиту* — *лиугу* *лиугу*; *луугу* отъ *лудути*, *оіме* отъ *одиме*, *ом* отъ *одъм*, *вим* отъ *видъм*, *іаіш* отъ *іадиш*, *вііш* отъ *видиш*, *оіш* отъ *одиш*, *сеіш* отъ *сѣдиш*, *реіш* отъ *рѣдиш*, *изв'аіш* отъ *изв'адиш*, *з'аіну* отъ *з'аедно*, *з'аидну-з'аіну*; *іаіме*, *іаіте* отъ *іадиме*, *сѣдиме*, *вііме* отъ *видиме*; *д'ам* отъ *д'адъм*; *д'аіш*, *д'аіме*, *даіте*, отъ *дадеш*, *дадеме*, *дадете*; *д'агт* отъ *д'адат*; *іагт* отъ *іадгт*; *ки огт* отъ *ки одгт*, *изв'агт* отъ *изв'адгт*; *д'ам*, *дал* и пр.

Звукъ *в*: *зѣм* вм. *зевъм*; *нѣ* *влѣъм* отъ *нѣ* *влевъм*; *нѣ* *крѣъм* отъ *нѣ* *крѣвъм*, *нѣ* *п'рам* отъ *нѣ* *п'равъм*, *нѣ* *д'ам*, *нѣ* *д'аме* отъ *нѣ* *д'авъм*, *нѣ* *д'авъме*; *ни* *зѣме*, *ни* *д'аме*.

Звукове *ж* и *з*: *ки* *каіш* *іст'ін'тв'* отъ *ки* *кажиш*; *нѣ* *моіш* отъ *нѣ* *можеш* — *можиш*, — *нѣ* *моіш*; *шо* *ниіш* отъ *нижеш* — *нижиш*; *з'шо* *леіш* *нѣ* *в'а* *голѣ* *зѣміѣ*, *бреі* — отъ *лѣжиш*; *ки* *влѣіш* или *нѣ?* отъ *влѣзеш* — *влезиш*; *шо* *вѣіш*, *мори* *мому* отъ *вѣзеш* — *вѣзиш*. Тѣзи скжсени форми обикновено се чуватъ при известни изрази — при запитване, за очудване, при възбудено състояние и пр.; въ спокойната речъ, обаче, се чуватъ и пълнитѣ имъ форми: *іадъм*, *одъм*, *рѣдиш*, *лиудиту*, *лудути*, *дѣдугу*, *одиме*, *іадиш*, *видиш*, *рѣдиш*, *рѣдиме*, *д'алите*, *д'адиме*, *з'аідно*, *д'адгт*, *изв'адъм*, *кажиш*, *можиш*, *нижиш*, *влѣзиш*, *вѣзиш*, *зѣвъм*, *д'авъм*, *зѣвъме*, *д'аваме* и пр.

Звукъ *х* отпада въ началото на всѣка дума: *ѣир*, *арну*, *ан* (*ханѣ*), *ѣнѣѣѣ*, *ѣрам*, *ѣрѣмиѣ*, *ору* (*хоро*), *леп* (*хлѣбѣ*), *либаркѣ* (*хлѣбарка*), *урѣлишче* (*мѣсто за хоро*), *ѣѣѣѣ* (*хаджия*). Още между гласни: *нусиѣ* (*носиха*), *носиѣ* (*носѣха*), *п'иіаѣ* (*п'ѣяха*), *пѣиѣ* (*п'ѣеха*); други примѣри: *ранѣ* (*храна*), *Риѣсту* (*Христо*), *урѣи* (*орѣхи*), *бѣлѣ* (*бѣлка*), *мулиѣсал* (*мухлясалѣ*), *кужуѣ* (*кожухи*), *дуіалу* (*духало*), *дуѣъм* (*духамѣ*), *муѣ*, *муѣ* (*маха-и*), *лѣѣ-і* (*леха-и*), *снаѣ-і* (*снаха-и*), *буѣл* (*бухалѣ*), *муѣл*

(мухалъ), стрѣъ (стреха), бѹъм (бухамъ); въ дѹиъм, дѹиалу *i* е вмѣсто *x*. Звукъ *x* отпада и предъ съгласенъ звукъ — въ глаголнитѣ форми за м. св. време, 1, 2 и 3 л. мн. число: учіме, учіте, учіъ (учихме, учихте, учиха); ураме, ура́те, ура́ъ; фтѣса́ме, фтѣса́те, фтѣса́ъ.

Звукъ *x* е запазенъ въ края на думитѣ; дори въ думата змѣх е отъ *i*: смѣх, вла́х, стра́х, сиромáх, уді́х, нóсих, кусі́х, но дойде ли въ срѣдата — отпада: вла́ут (влахътъ), влѣ́нкъ (влахинка), урѣх, но урѣ́и (орѣ́хи), смѣх, но смии́чкъ съ *i* за *x*; зѹóдник (заходникъ).

Въ думата мустаки *k* е вмѣсто *ц*, а въ кужу́и отъ кожухи вм. кожуси. Звукосъединението *xv* се чува като *ф*: фа́икіъм (хват.), фа́ліъм (хваля), фѣ́рче (хвѣрчи). Въ фу́ркъ *ф* е вмѣсто *x*.

Вмѣтатъ се *д* и *т* между *с* и *р*, *з* и *р* и *ж* и *р*: ждрѣ́бе, здра́к, съ здрѣ́чїи, здрѣ́лу, издригнá, стрѣ́дъ, стра́м, стрѣ́миж-ли́ф, стра́л.

Звукъ *в* се измѣства отъ *м*: грѣ́мнъ, ра́мнъ, угла́мних, пла́мнъ, усъ́мнá.

Приключвайки прегледа на съгласнитѣ звукове въ воденския говоръ, трѣбва да отбележа, че и по тѣхъ тритѣ долновардарски говори се сходятъ: само въ кукушкия говоръ *шт* и *жд* се чуватъ въ повече думи, отколкото въ гевгелийския и воденския (М. 453—454). Полезно е, много полезно е, да се събератъ всички думи съ *шт* и *жд* въ тия говори, за да се тегли решително заключение, както по съотношението имъ, така и за старината на еднитѣ и другитѣ; отъ това заключение ще се насочи и обяснението за произхода на *к'* и *г'*. Защото, както се изказахъ по-горе, стариннитѣ форми виж-ца́ркъ, къшчувни́цъ, свѣ́шник, нѣдижѣ́н, дѹ́ш, дѹ́жѣ, си́шни, мѣшчѣ́ъ, пѣшчѣ́ркъ, покрай ве́и́ги, ку́и́кїъ, свѣ́и́ки, ме́и́гїъ, но́и́к', ке́ркъ налагатъ предположението, че старинни сж *шт*, *ш* и *жд*, *жц*, а не *к'* и *г'*, т. е., че *к'* и *г'* сж по-късно явление, обяснението на което трѣбва да се подири както въ външно влияние, така и въ домашна причина; не бива да се изпуца извидъ, че *к'* и *г'* сж се развили и въ нѣкои източни говори отъ *т* и *д* предъ меки гласни звукове. Отъ значение по въпроса сж и думитѣ съ *шц*, *жц* и *шк* покрай *шт*, *жд*, *к'* *г'*.

Отъ сравнителния прегледъ на звуковетѣ въ тритѣ долно-

вардарски говори поличава по-голямата близостъ на гевгелийския говоръ къмъ кукушкия: р. Вардаръ не е отдѣлила Гевгели отъ Кукушъ, и сношенията между Гевгели, Дойранъ и Кукушъ не сж били възпирани отъ разстоянията и други непреодолими прѣчки; обратно, сношенията между Гевгели и Воденъ, раздѣлени отъ почти непристъпния Кожухъ-планина, сж били рѣдки, а зиме — абсолютно невъзможни; но затова пъкъ селата отъ Гевгелийска околия по тая планина — Конско, Хума (власи, които говорятъ българската речъ като родна), и Серменикъ сж по-близки до говора на воденскитѣ села отъ македонския участъкъ.

Форми. Имена. Членътъ въ воденския говоръ.

Членътъ за имената (сжществителни прилагателни и числителни), мѣстоимената и причастията въ воденския говоръ е общобългарския членъ:

1. За м. р. ед. ч. *ут*, *іут* отъ *ѣт*, *іѣт* прѣко *от*, *іот*: *столут*, *краліут*, *краіут*; *бѣлиут* и съкратено *бѣліут*, *сиінут* *вм. сиінут*, понеже *і* се е премѣналь, и съгласниятъ *н* останаль твърдъ; *ѣдініут*, и съкратено *ѣдініут*, *прѣвниут* — *прѣвниут*; *моіут*, *твоіут*, *неініут* и *неініут*, още и *неінут* като *сиінут*; *нашіут* отъ *нашиут*; *рѣтѣніут* и *рѣтѣніут*, *свършеніут* и *свършеніут*; *дошлиут* и *дошлиут*.

2. За ж. р. ед. ч.: *тѣ* отъ *та*: *жен'тъ*, *риб'тъ*, *старус'тъ*, *милустъ*; *бѣл'тъ*, *сиін'тъ*; *ѣднѣтъ*, *прѣвнѣтъ*; *моіте*, *твоіте*, *неіте*, *рѣтен'те*, *свършен'те*, *дошлѣтъ*; *нашчѣ* отъ *нашата* *нашѣтъ-нашѣтъ-нашчѣ*

3. За ср. р. ед. ч. *ту*, отъ *то*: *сел'ту*, *чеѣту* отъ *чедото* *чедуту-чеуту-чеѣту*; *чуѣту* отъ *чудото* *чудуту-чууту-чуѣту*; *бѣл'ту* *сиін'ту*, *ѣднѣту*, *прѣвнѣту*; *моіту*, *твоіту*, *неіте*, *нашчу* отъ *нашето-нашиту-нашту-нашчу*; *рѣтен'ту*, *свършен'ту*, *дошлѣту*.

4. За м. р. мн. ч. *те*, *тѣ* и *ту* (за нѣкои едносрични): *стѣлѣвитѣ*, *крѣлѣвите*, *крѣишчѣтъ* и *крѣишч'тъ* по *к р а и щ е - а* (ср. р.); *коіне* отъ *коіне-коіне* + *тѣ* (ж. р.) поради окончанieto *ѣ* въ *коіне* (*а*): *коіна-коіната-коіне* и съкратено *коіне*; *прѣститѣ*, *гѣститѣ*, *глиститѣ* отъ *гѣстетѣ*, *прѣстетѣ*, *глистетѣ*; *бѣл'те*, *сиін'те* (*л'*, *н'*), *ѣдните*, *прѣвните*; *моіте*, *твоіте*, *нашче* отъ *нашите-наште-нашче*; *рѣтен'те*, *свършен'те*, *дошлите*.

5. За ж. р. мн. л. *те*: *жен'те*, *риб'те*, *старуст'те*, *бѣл'те*, *сиін'те*, *ѣдните*, *прѣвните*, *моіте*, *твоіте*, *нашче*; *рѣтен'те*, *свършен'те*, *дошлите*.

6. За ср. р. мн. ч. *та* отъ *та*: сел'иѣтъ и селѣтъ, чѣдѣтъ и чѣѣтъ, листѣтъ по листо-а; чѣл'тъ отъ чѣлата, врим'иѣтъ, им'иѣтъ и иминиѣшчѣтъ; бѣл'те, сиѣн'те, син'те, моѣте, твоѣте, нашче, ѣднѣте, прѣвнѣте, рѣтѣн'те, свѣршѣн'те, дошлите.

Трѣбва да отбележа че *н'* отъ *ни* се изговаря и твърдо по аналогия на *н* отъ *на*: страната-стран'тъ, страните-стран'те, но сиѣн'те; обратно *л'* отъ *ли* се държи здраво: бѣлата-белѣтъ-бѣл'тъ; но бѣлите-бѣл'те.

Форми като *лиѣту* (лиѣдето), *зѣб'ту* вм. *зѣбите*, *гоститу*, *снопиту*, *листиту* отъ *листето*, *ноѣз'ту*, *рѣц'ту*, *рѣбиту* се срѣщатъ и въ гевгел. говоръ и по-многобройни (Ив. 80): покрай *л'ѣг'ето* и *дворѣвето*, *свѣкур'то*, *алтѣн'то* и пр. А покрай члена *ут* и *о* по влияние отъ сев. западнитѣ говори: пуд *явуро* сарайо (Ив. 82).

Форми за родъ. Въ воденския говоръ се наблюдава едно колкото любопитно, толкова и нередостно явление, което се дължи на гръцко и турско влияние; то се наблюдава главно въ града и въ близкитѣ му села: ѣдѣн, което редовно се чува по селата, въ града е измѣстено отъ формата му за ср.: ѣдно *уфчар* и т. н. т. После, дателната форма отъ третоличното мѣстоиме за м. р. ед. ч. е измѣстило сжщата форма за ж. р.: вм. *и*-му: *му* ричѣл нѣ жен'тъ; *коѣ* кѣжѣ нѣ жен'тъ? *иѣс му* кѣжѣх. Сжщата форма *му* служи и вм. тая за мн. ч. при тритѣ рода: *му* вм. *им*: *дѣдѣте* нѣ *дѣц'тъ* *шикирчѣиѣнѣ*? — *Му* дадѣме, *му* дадѣме; *му* кѣжѣте нѣ *мѣж'ту*? — *Му* кѣжѣ *Рѣсту*; *даѣте му* и нѣ *жен'те* *ут* *ширбѣтут*? — *Ки му* даѣме. Дори форми отъ прилагателно за ср. р. сж измѣстили формитѣ за м. р. ед. ч.: *арну* човѣк бил *то* бѣгут; *лошу* инсѣн, *лошу* сѣ чинѣ инсѣнут; *угуѣну* дубѣтук и т. н. т. Това явление свидетелствува, какъ може подъ силно чуждо влияние да се изроди езикътъ, да изгуби усета си за формитѣ, както е случаятъ сѣ рода на числителното ѣдѣн, мѣстоименната форма *и* за дат. п. ж. р. ед. ч., мѣстоименната форма за мн. ч. дат. п. за тритѣ рода *имѣ* и замѣстването и на дветѣ форми сѣ формата *му* — дат. п. ед. ч. м. р.; после и неправилната употрѣба на форми отъ с. р. прилагателни вм. м. р.: *ниску* тѣвѣн, *кѣсу* чувѣк, *дѣбѣлу* увѣн и пр. И тѣй въ града се чува: *нашчу* учѣгѣл е *ногу* *ѣмин*; *ѣдну* *ѣмину* чувѣк нѣ *праве* *лошу*; *вредну* чувѣк бѣше *то* *Трѣпче* *гувидарчито*; *изкупѣну* *трап*; *крѣден'ту* *шѣѣ* (м. р.)

не́ е ърлиѣ (хаирлия). Но редомъ съ тия неправилни форми и въ града ще чуete: нѣ_крѣвѣют мост нѣгу лиуде съ_имѣт утипану; лѣшиут чувѣк и ут Бѣгъ не съ_бѣе; мѣиут сѣн съ_уче нѣ_Солун; нѣ сиромѣиут чувѣк сѣ му е крѣву; сирѣк бѣше зѣтут, ѣмъ_рѣбутлиѣ бѣше; съ нѣкитѣл су зилѣн здравѣц; Итѣр Петѣрѣ и змѣиут съ чинили пубратѣми. Още примѣри пакъ за неправилни форми: нѣшчу чувѣк гу нимѣ дѣ_си дѣиде; аиде, му вѣлим, ти дѣбру урач; зѣстѣнѣвѣт, пулит и шѣ дѣ_видѣт: ѣдну ѣтипану мѣш нѣ_зѣмин'та лѣже, ѣту гу пѣ нѣ_стрѣнѣ и ѣдну умрѣну кѣин-ка пѣднѣл, нѣ стѣнѣл.

Мирчевъ дава следнитѣ примѣри отъ неправилна форма за родъ (м. 457) за кукушкия говоръ: „нѣ мѣата гѣрба, нѣ мѣата жѣвѣт“. Въ тоя говоръ се наблюдава и друга неправилностъ: формата за в. п. ед. и м. ч. се предава съ предлога *на*: гѣ_видѣ на Ицо; ѣх, лѣду ѣди дѣ гѣ дунесишѣ нѣ_мѣика (М. 452); ги ѣмиш миѣну нѣ нѣиз'ту; гѣ_викнѣ нѣ дец'та. Това гѣ отъ *га* замѣства *го* и *ѣа*: гѣ_видѣ нѣ тѣтко? гѣ_викнѣ нѣ_мѣикѣ. Тия явления се сподѣлятъ и отъ гевгел. говоръ; тамъ редѣ имена отъ м. р. се схващатъ като форми отъ ж. р.: пѣсук — пѣсукта, сѣта рѣда, тѣа ден; имена пѣкѣ отъ м. р. се схващатъ като имена отъ ср. р.: еднѣ дѣдо. И въ Воденѣ имаме: пѣсукѣ покрай пѣс'кут; вѣдин отъ ваа_ден; ѣдну_дѣду.

Форми за мн. ч. у сжществителнитѣ имена.

1. Едносрични, м. р. а) *о*-основи: формитѣ за мн. ч. се образуватъ съ окончания *ови, и, е, ишѣ, ѣ*: стулѣви, пупѣви, грубѣви, крѣстѣви, двурѣви, клѣсѣви (отъ класѣ), врѣгѣви и врѣзи, дѣрѣви, срѣмѣви, дѣѣви (отъ дух—духове); зѣбе, и зѣбѣ, рѣбе, мѣже; краци, раци; крѣишѣ, пѣтишѣ, но и пѣтѣ, друмишѣ, но и друмѣви, купишѣ, руишѣ, (отъ роі). Формитѣ на *ишѣ* сж образувани по аналогия на тия отъ ср. р. ед. ч. на *ище*: бунѣишѣ-ѣ и по тая форма двурѣишѣ-ѣ, плѣтишѣ-ѣ и пр.

б) *и (ѣ)*-основи образуватъ формитѣ си за мн. ч. съ окончания *е, и, ѣ, ови, ишѣ*: гѣсте, мише, прѣсте и прѣстѣ, глѣстѣ, лѣстѣ; зитѣви, пѣти, но и пѣтѣ, грѣсте и грѣстѣ; отъ пѣти и пѣтишѣ, пакъ по аналогия на бунѣишѣ-ѣ.

в) *у*-основи — съ окончание *ови*: синѣви, вулѣви, ми-

дóви (отъ медъ), съдóви, дулóви, думóви; отъ *мир'* нѣма форма за мн. ч. По формитѣ на у-основи сж се повлѣкли повечето о-осн. (т. а).

г) н-основи съ ъ отъ е, а: кѣмѣинъ отъ каменѣе — кѣмеине — кѣмеинъ; римѣинъ отъ ремѣнѣе; отъ пламин нѣма форма за мн. ч. Отъ дѣн — динóви и дѣнъ (отъ а).

Нѣкои отъ у и н-основи иматъ и форма на ъ (отъ а), кога сж употрѣбени съ числително име или мѣстоиме (числително); три дѣнъ нѣ е ѡал, ни спал; нѣкулку дѣнъ пу сватбѣтъ момчиту умрѣл (момчиту въ значение на младоженецѣтъ); нѣкулку пѣтъ му съ мулѣх, нѣ мѣ послушѣ; им'ше два синъ и двѣ кѣрки; им'ше шѣс прѣстѣ, зѣто гу вѣкѣъ ѣлтипѣрмак; кѣ ѣтѣшѣл нѣ нѣвѣтъ, шó дѣ вѣде: жѣнѣтъ му испрѣшѣлъ съдѣ шѣс редѣ чиничкѣ (царевѣца); маѣкѣ му (вм. ѣ) му (пакѣ вм. ѣ) дѣдѣ килѣм су пѣт листѣ; им'ме вудинѣцѣ су три кѣмѣинъ; гу зѣ ѣдрѣл су нѣкулку кѣмѣинъ и гу ѣдрѣл пу главѣтъ.

2. Многосричнитѣ имена отъ м. р. о и и-основи образуватъ мн. ч. съ окончанѣя и, рѣдко е (ѣ) и а, ѣ: сирумѣси, полузи (отъ полог), гѣлѣби, гѣркѣлѣани, но: лѣкте и лактѣ: платну му утѣкѣлъ за кушул'кѣтъ нѣ дѣит'ту; нóкте и нóктѣ, а не нóхте и лѣхте, както ги е далѣ Мирчевѣ; ѣунци, свѣтци, мѣртóфци отъ мѣртóвци (вм. мѣртвѣецѣ); кѣмѣинъ, римѣинъ, но и кѣминѣшчѣ, плѣминѣшчѣ по плѣминѣшче и пр.

Отъ брѣт мн. ч. е брѣтѣ и брѣткѣ (к' отъ тѣ); ичмѣн (отъ ечмѣн), ичмѣни.

Имената отъ м. р. на ин образуватъ мн. ч. на и безѣ ин; ѣрнѣутин — ѣрнѣути; силѣани — силѣани; ристѣнин (христѣянинъ) — ристѣни и пр. Това оконч. и се е наложило на всички имена съ суф. ове.

Имената отъ ж. р. образуватъ формитѣ за мн. ч. съ и, предѣ което г, к, х, не се промѣнятъ: мотики, вирѣги, снаи, снаги, пирунѣги отъ перунига (цвѣте). Като снаѣ е и дрѣи отъ дрѣѣ, снаѣѣ. Въ всички думи х между две гласни отпада; сжщо лѣѣ-ѣ отъ лѣха.

Имената отъ ср. р. образуватъ форми за мн. ч. така: о и е-основи — съ окончанѣя ѣ, ѣѣ, ѣна: сѣлъ и сѣл'ѣ, дѣрвѣ, рѣлъ, мѣслѣ, рѣбрѣ, чѣдѣ, гѣмнѣ; пулѣинъ отъ пóле прѣку пулѣинѣ съ премѣтане на ѣ; мурѣинъ вм. морѣта; вѣжѣинъ; н-основи — на ѣнѣ: симѣинъ отъ семе, врѣмѣинъ, имѣинъ и ими-

нишчѣ. Отъ писмо, обаче, е писмъ съ *ъ* отъ *а*, а не старата форма писмена; отъ чѹду нѣма форма за мн. ч. отъ дѣрву покрай дѣрва, за горене и дѣрвѣчинъ за самитѣ растенія; отъ оку — очи, отъ уше (вм. ухо) — уши.

Нѣколко сжществителни и прилагателни, сжщо и отглаголни имена, сж особенни по форма, нѣкои и по значение: виѣнаѣте (въ значение на яхване) отъ в'ахнатѣ (съ *в* и *ѣ* предъ началното *а* и съ премѣтане на *ѣ* отъ *ѣе* въ края); кринаѣте (вдигане) отъ кринатѣ (отъ глагола крѣнѣм — (дигна)); стѣнаѣте (ставане) и т. н. Тия форми сж и за повелителенъ начинъ: дѣцѣ, виѣнаѣте і коін'тъ! (пов. нач. сег. вр. 2 л. мн. ч.); но су виѣнаѣт'у Бóлин Дуѣчин му съ пушчи пу ѣрапите; ѣ сегѣ виѣ пѣк кринаѣте крѣблите; (пов. н. 2 л. мн. ч. сег. вр.); но: сáму съ кринаѣте не съ свѣршѹвъ рѣбóт'тъ — трибувъ и да съ зѣнѣсѣтъ ду ѣмбарут сѣте чинички, сѣтъ врѣікіѣ (само съ вдигане и пр. — сжщ. име); смѣіачкѣ отъ смѣхачка (смѣене) преку смѣіачка (съ замѣна на *х* съ *ѣ*); прикѣжувачкѣ и прикѣжувач (присмѣвач-ка, подигравч); кѣлк — кѣлкóви (вм. кѣлки отъ кѣлка), кѣлcut и кѣлкѣ (бедро); кѣлк'тъ нѣ мисирк'тъ е нóгу слаткѣ; бѣрліф (несвѣстенъ, зашемеденъ); турлák (прозвище на Мориховци); турлák недусулѣн (глупавъ, невъзпитанъ); вѣдѣшин, утрѣшин (днешенъ, утрешенъ); аі зѣ ног'гудини вѣдѣшин и утрѣшин! (благословія при два празника); пátкѣ-и (въ значение на ржце детски); цѣмѣлар (карнавалъ, човѣкѣ съ маска); русѣліѣ-ѣи (членове отъ чета, които въ празнично облѣкло и вѣоржжени съ саби и пищови обикалятъ по селата, играятъ хайдушки хорá и събиратъ помощи за църкви и училища — обичай, запазенъ въ Македонія); бубáік' (памукѣ); трѣмбѣ-и (трѣпка, навита на кросното прежда); миш-ѣ (мишка), мѣш'ту отъ мишето; трап'ту отъ трапето; сжщо ліуіту отъ людето, гóст'ту отъ гостето; снóп'ту отъ снóпето; трѣін'тъ отъ трѣніатѣ-трѣінѣтъ-трѣін'тъ; сѣври (очи); плѣцінкѣ отъ пластинка — царевична погача съ парчета отъ сланина, печена на подница; дѣржале — дѣржка на сѣчиво; дѣрѣліф — смѣль, юначенъ, издрѣжливъ.

Числителни имена: ѣдін-ѣднá-ѣднó-ѣдні и идін-иднá-иднó-идні; два, често въ града замѣстванъ отъ две: двѣ гѣлѣби, покрай двá гѣлѣбѣ (въ селата), две (за ж. и ср. р.); три, читіри и ч'тіри, пѣт, шес, сѣдум, óсум (отъ сѣдмѣ, осмѣ

съ изсянение на *ъ* въ *о*, което се е редуцирало въ *у*), дѣвит и дѣвѣтъ, дѣсит и дѣсѣтъ, идинаѣсѣтъ, двѣнаѣсѣтъ, тринаѣсѣтъ, читърнаѣсѣтъ, питнаѣсет и пѣтнаѣсѣтъ, шѣснаѣсѣтъ, сидумнаѣсѣтъ, усумнаѣсѣтъ, дивитнаѣсѣтъ и дѣвѣтнаѣсѣтъ, дваѣсѣтъ, дваѣсѣтъ и ѣдѣн, идѣн, ѣдна, идна, ѣдно, идно, дваѣсѣтъ и два, двѣ, три и пр., трѣсѣтъ, читърдѣсѣтъ, пѣсѣтъ, шѣсѣтъ, сидумдѣсѣтъ, усумдѣсѣтъ, дивидѣсѣтъ и сидумдѣсит, усумдѣсит, дивѣдесит, сто, двѣсѣтъ, трѣсѣтъ, читѣриѣстутѣни, петѣстутѣни, шѣстутѣни, сѣдумѣстутѣни, ъсумѣстутѣни, дѣвитѣстутѣни, илѣадѣ, две илѣади, сто илѣади, двѣсѣтъ илѣади, милѣон-и.

Прилагателни имена. Формитѣ имъ за мн. ч. за тритѣ рода окончаватъ на *и*, а тия за ж. и ср. р. ед. ч., на *ъ*, *у*: белъ-у—бѣли: зилѣнъ-у-и; жѣлтъ-у-и; сѣинъ-у-и; цѣрвѣнъ-у-и; мѡръф-мѡръвъ и мѡръвъ, мѡръву и мѡръву, мѡръви и мѡръви; жилѣзин-жилѣзнъ-жилѣзну-жилѣзни; сѣлин-сѣлнъ (*и* отпада), сѣлну, сѣлни; глух-глуъ (*х* отпада)-глуу-глуи (*у* става кжсо, и-сжщо); ѣтър-ѣтръ (*ъ* отпада), ѣтру-ѣтри; друѣк' отъ други-други-друѣк'-друѣк'-друѣк-друѣгъ-друѣгу-друѣси.

Пълна форма иматъ нѣкои прилагателни като опредѣления на съществителни имена: свѣти Пѣтъръ (свѣти), Бѡжи чувѣк, Бѡжѣ рѣботъ, Бѡжиу ѣме: лѣсни Пѣтку, лѣди Іувѣн, чѣсти пундѣлник, Вѣлики петук; тѣ се и членуватъ: чѣстиутъ, Бѡжиут, лѣдиут и пр.

Кога прилагателното отъ м. р. се членува, членътъ се прибавя къмъ една основа на *и*, което съ члена *ут* може да се скжси: бели + ут = бел'ут, старѣут, но сѣинут (съ отпаднало *и-ѣ*); белъ + тѣ = бел'тѣ (*ъ* отпада), белу + ту = бел'ту (*у* отпада), бѣли + те = бел'те (*и* отпада, като остава следа върху съгласния предъ себе); сѣин'тѣ, сѣин'ту, сѣин'те; суѣут отъ сухи + ут = сѣиут: нъ сѣиут мѡс ногу инсѣн съ ѣмъ изгинату; сѣутъ-суѣту-сѣите отъ сухата, сухото, сухите (съ отпадане на *х* и появата на *ѣ* на мѣстото му, съ редукция на *а* и *о* въ *ъ* и *у* и скжсяването на *у* въ *ѣ*, както и на *и* въ *ѣ*).

Падежни форми. Отъ седемтѣ староб. форми за падежи, вод. говоръ е запазилъ пълно само именителната, която служи и за винителна, и звателната за ед. ч., а за мн. ч. — само именителната въ служба и на винителна и звателна; родителната, творителната и мѣстната се предаватъ съ общата — именителната — съ предлози: чувѣк, нъ чувѣк, ут чувѣк, су

чувѣк, ду чувѣк; чувѣци, нъ чувѣци, ут чувѣци, су чувѣци, при чувѣци; чувѣче и чувѣку; сѣне и сѣну, жѣну (отъ жено), мѣме и мѣму. Имената отъ ср. р. нѣматъ и форма за зв. п., а я изказватъ съ именителница: пиле, оѣ пиле шърѣну; оѣ сѣлу (отъ о) гулѣму и пр. Ето звателната пад. форма на нѣкои сжщ. имена: вѣак(г)-вѣаце(вм. ж); блѣк(г)-блѣже; Бугдѣне, коѣну, сѣстру (о), бѣату и бѣате, бѣатку, тѣте (за татко), и тѣтку, жену, змѣѣу, нѣву, мѣчку, вѣлку, лисѣцу, систѣрице и систѣрицу (отъ сестрица).

Прилагателнитѣ иматъ само една обща падежна форма — именителната, която служи за в. и звателната, а съ предлогъ — за останалитѣ падежи.

Остатъци отъ стари падежни форми: два стрѣкъ (вм. а), три пѣтъ, шес рѣдъ, три грошъ, читѣри грѣстъ — ѣднѣ ѡкъ; гѡре, дѡлу, снѡшчи и снѡшни, нѣкни (преди два деня, оня день), може би отъ некои + дни; лѣни, (мин. година), улумнѣни отъ оном + лани (по-миналата година), пѡ лѣни отъ пѡ-лани; мѣлце, тѡлце, колце (тонинко), кѡлкучку, крѡце (кротко), блѣзѣ, нѣчкум (съ главата опрѣнъ на земята), дѣнъ отъ дѣнѣ, нѡкѣтъ, нѣгде (к), нѣгде и нѣкъде, нѣкъде, ѣве, нъ ѣве, скрѣшум (тайно: съ + криш), ѣтре, но вѣдин, ѡндин (днесъ, следъ единъ день), идвѣи (едва), нѣпкум (н), ѡчи, уши, клѣшчи, гѣѣки, рѣце, нѡзе, зъ бѡгъ-зъ дѣшъ (заклинания), Бѡгме отъ бѡгами; ут Бѡгъ дѣ нѣдиш; су сѣнъ ду ѣмѣнъ, трѡшкъ (малко), трѡнкъ (сжщо), трѡнце (сжщо), бѣргу: пу гѣзѣи (поговорка — следъ дѣждъ качулка, кога нѣщо се предприеме безъ време и безъ полза).

Частичната пѡ за сравнителна степенъ, винаги е подъ ударение и по това се различава отъ предлога по: пѡ-ѣмин бил вудин'чѣрут; пѡ-бѣли платнѣ нѣмъ у дѣрѣз'те сѣл'ѣ; но: пу нѣкуѣ дѣн (само съ ударение на дѣн, за това сж редуцирани о въ по, и и о въ некои) лисѣц'тѣ пѣ пукѣнѣлъ вѣлкут нъ лѡф; нѣвѣст'тѣ зѣѣлъ пу ѣднѣ, пу две мѣслѣнки нѣднѣш: „Приз дѣвѣ, нѣвѣсту“, му (ѣ) риче свѣкурут; ѣ ѡнъ гу ѣпулѣи и кѣжѣ: „И пу дѣвѣ, риче, тѣтку, съ слатки.

Отъ прегледа на формитѣ при имената може да се установи следното:

1. Едносричнитѣ имена м. р. о — основи при формитѣ си за мн. ч. сж се повели по имената отъ у — основи; по тая основа сж се повели и имената отъ н и и — основа: вѣргѡви

отъ вѣракъ (г) вм. вѣрази, както се чува по нѣкои села: вѣрази, зитѣви, динѣви: но и зѣбе вм. зѣби, снопе покрай сноповѣи, раци покрай рѣкови (Острово), краци, коинъ, трѣпови и трѣпишчъ покрай трапе, трапиту и трап'ту; мише и мишъ, прѣсте и прѣстъ; грѣсте и грѣстъ, пѣте и пѣтъ и пр.

2. Членътъ не влияе на ударението, т. е. не става причина за премѣти на ударението: двурѣви-двурѣвитѣ; сирак-сиракут; грѣп-грѣбут, рѣпъ-рѣпътъ и рѣп'тъ, но не за да запази условието за ударението въ тази дума, а поради кжсия изговоръ на редуцираното *a*, което се наблюдава като общо явление и съ *ÿ* и *i* отъ *o* и *e*-и: сѣл'ту вм. селуту, жѣн'те вм. жѣните, пѣше вм. пѣше отъ пѣше; учеине-учеин'ту отъ ученето-учеиниту. Но това ударение се отмѣта на следната сричка, кога формата за мн. ч. получава две срички: зет, но зитови; зѣтут, но зитѣвите; все пакъ и въ този случай ударението, което носи формата за мн. ч., не се промѣня отъ члена. Други примѣри за отмѣтнато ударение, предизвикано отъ промѣната на формата по число, (при увеличение сричките на думата съ две): вѣракъ-вѣргови, вѣрѣвите; стол-столови-столовите, пѣт-пѣтишчъ-пѣтишчѣтъ и пѣтишчѣтъ; камин-къмѣинъ-къмѣинѣтъ и къмѣин'тъ; поле-пулѣинъ-пулѣинѣтъ-пулѣин'тъ; ѳструф, устроѣви, учѣтъл-учѣтели, раѣзбуѣ-рѣзбѣѣ, вѣтър-вѣтрѣви-вѣтрѣвите, учѣтели, устроѣвите, рѣзбѣѣте. Това показва, че ударението се отмѣта една сричка напредъ и при многоср. думи съ ударение не на последната сричка; затова отъ чувѣк мн. ч. е чувѣци, увѣар-увѣари, понеже ударението въ тия думи е на последната сричка. Обаче има изключения отъ премѣтането на ударението и въ многоср. думи съ ударение не на крайната сричка: анѣгѣл-анѣгилѣ-анѣгилѣте и анѣгил'те; милос-милусти, ѳмник-ѳмници; рѣбник-рѣбници, пѣсър-пѣсѣри, рѣдник-рѣдници, вѣрсник-вѣрсници и вѣрсници, зѣлник-зѣлници, зѣмник-зѣмници; прѣзник-прѣзници и прѣзници, но винаги пу прѣзниците. Поради това формитѣ съ премѣтнато ударение въ многоср. думи съ ударение на предпоследната сричка — ѳструф-устроѣви, учѣтъл-учѣтели, раѣзбуѣ-рѣзбѣѣ сж по влияние на западнитѣ говори — Лерински, Кайлярски.

3. Едносричнитѣ имена отъ ж. р. сж изтѣрпѣли повече промѣни: старобѣлгарската дума *падь* минала къмъ *a* основа и дала *пѣдъ*: старобѣлгарската дума *чкстъ* — *чѣст* = *чѣс* минала къмъ имената отъ м. р.: *чѣстут* и безъ форма за мн. ч.;

отъ *пѣдѣ* мн. ч. правилно е *пѣди*; членувана *пѣтъ* отъ *пѣдѣтъ*, *пѣдите*; отъ *нощѣ* имаме *ноік'*, *ноіки*, *ноік'тъ*, *ноік'те*; отъ тая дума имаме и формата *ноікиѣ* (тв. п. *нощыл*), *пѣкъ* и отъ *дѣн* — *дѣинъ* вм. *деніѣ* (*дѣныл*) вм. *дѣнълъ* въ значение на време: *дѣинъ-ноікъ* *плáкъ*, не *зъспѣвъ*; членувана тая дума гласи: *дѣн'тъ* като *ноік'тъ*; значи, *повлѣкла* се е по последната и дала форма за ж. р. вм. за м.: *дѣнут*, която сжщо сжществува: *дѣнут* съ *пузнáвъ* уд *сáстрѣтъ*.

4. Многосричнитѣ имена отъ м. р. запазватъ ударението си и въ членуванитѣ си форми: *сирумáсите* отъ *сирумáх* — *сирумáси*; *сирáк* — *сирáци* — *сирáците*; *пóлук* — *пóлузи* — *пóлузите*; *силіáнин* — *силіáни* — *силіáните*; но и при тия форми окончанието и отъ мн. ч. обикновено отпада, та горнитѣ форми гласятъ: *сирумáс'те*, *сирáц'те*, *силіáн'те*. И въ случая мисля, че нѣмаме премѣстване на ударението, а съкращаване на сричка. Въ *Гóспут* — *гуспóдуфци* ударението е праметнато, защото формата за мн. ч. получава две срички: въ членнитѣ форми то обаче не отива по-напредъ: *гуспóдуфците*; но въ *дѣду* — *дѣдуфци* и *дѣдуфците* ударението не се мѣсти. След имаме условие за измѣстване на ударението, само когато формата за мн. ч. се увеличава съ две срички и то, несъмнено по влияние на югозападнитѣ говори — *кайлярския* и *леринския*; защото *пѣкъ* въ *полскитѣ* и *мегленскитѣ* села на *Вод* околия се чуватъ и форми съ неподвижно ударение за тия случаи: не само *дѣдовците*, но и *зѣдувите*. *Гóспудуфците*, *óструф*, *óструви*, *óструвите*, *учітъл* — *учітели* — *учітелите*. И това е въ сжщностъ истинското ударение въ тия случаи, а не праметнатото, което трѣбва да се счита като изключение и външно влияние.

5. Имената отъ ж. р. сжщо не мѣстятъ ударението си при промѣна на формитѣ си по ч. и родъ, или като се членуватъ, но и тукъ съкращения на гласни и поради тѣхъ на срички е редовно явление: *рѣбъ* — *рѣбѣтъ* и *рѣб'тъ*; *рѣби* — *рѣбите* и *рѣб'те*; *чѣшъ* — *чѣш'тъ*; *чѣши* — *чѣш'те*; *ливáдъ* — *ливáдѣтъ* — *ливáд'тъ* и *ливáв'тъ*; *цѣрицъ* — *цѣриц'тъ*, *цѣрици* — *цѣриц'те*; *мутікъ* — *мутік'тъ*; *мутіки* — *мутік'те*; *моітъ* — *моіте*, *своітъ*, — *своіте*, *нѣин'тъ* — *нѣин'те*; *брáдъ* — *брáди*: *брáв'тъ*, *брáите* и *брáд'те*: *кóскъ* — *кóски*; *кóск'те*; *свѣікиѣ*-и *свѣік'тъ* — *свѣік'те*; *ноік'* — *ноіки*: *ноік'тъ* — *ноік'те*.

6. Имената отъ ср. р. съ форми за мн. ч. на $a = \bar{a}$ запазватъ ударението си и при членнитѣ си форми: ралу — ралъ; рал'ту — рал'тъ; чѣлу — чѣлъ; чѣл'ту — чѣл'тъ; сѣлу — сел'тъ (зм. ъ); сѣл'ту — сѣл'тъ; чѣду — чѣдъ; чеўту и чѣд'ту — чѣтъ и чѣд'тъ. Но: време — вримѣнъ; врем'ту — вримѣн'тъ; поле — пулѣнъ; пол'ту — пулѣн'тъ; въ тия случаи имаме премѣстено ударение върху предпоследната сричка, безъ съмнение обусловено отъ стремежа на езика да запази ударението на предпоследната сричка, както е въ формитѣ за ед. ч.: време — вримѣнъ; сърце — сърциѣнъ; теле — тилиѣнъ и пр. Но при членната форма това ударение не се движи, не се придвижва, защото изобщо не измѣства ударението; това се подпомага и отъ съкратенитѣ срички: име — имѣнъ; им'ту (пакъ 2 срички); имѣнъ — имѣн'та (пакъ на предпоследната сричка). Но въ формитѣ на имѣн'тъ, симѣн'тъ ясно се чувствува формата на думата за мн. ч.

Отглаголнитѣ имена нѣматъ форми за мн. ч.: членътъ и у тѣхъ не докосва ударението: учѣне — учѣн'ту; пѣднѣте — пѣднѣт'ту (падането).

7. Прилагателнитѣ сжщо не промѣнятъ мѣстото на ударението при промѣна на формитѣ си: бѣл — бѣлъ — бѣлу — бѣли; бѣл'тъ, бѣл'ту, бѣл'ут, бѣл'те; сѣн — сѣнъ — сѣну — сѣни; сѣнут, сѣн'тъ, сѣн'ту, сѣн'те. Но при образуване на сжщ. имена отъ прилагателни ударението се мѣсти: жѣлт — жѣлтѣкъ; бѣл — бѣлтѣкъ, іасин — іѣснѣкъ; лош — лупутѣтъ; мѣчин — мѣчнутѣтъ.

8. Числителното ѣдѣн — идѣн има форми за родъ и число: ѣднѣ, иднѣ; ѣднѣ — иднѣ; ѣднѣ — иднѣ; два за м. р., две за ж. и ср. р. Останалитѣ нѣматъ форми за р. и число: пѣт, десѣтъ и при формата ѣднѣ (ср. р. ед. ч.) въ града замѣства ѣдѣн. Формитѣ сѣдум, ѣсум, сж, както обяснихъ, отъ сѣдма, ѣсма съ замѣна на ѣ съ ѣ, изясненъ въ о, а то редуцирано въ у. Звукъ ѣ отпада въ числителни отъ десѣтъ на горе: иднѣнаѣсѣтъ, пѣтнаѣсѣтъ и пр. При членуването и числителнитѣ запазватъ ударението: ѣднѣту, ѣднѣтъ, ѣднѣте; двѣтъ, двѣте; стѣте, трѣстѣтъ и трѣстѣтъ; усумвѣисте; илѣѣтъ, милиѣнут, милиѣн'те.

9. Както споменахъ по-горе, малко сж остатъцитѣ отъ старитѣ падежни форми въ ограниченъ брой думи: въ два коѣнъ ѣ е отъ редуцирано а (кѣни); сжщо въ два стрѣкъ,

пѣт грѣшъ; въ три прѣстъ, шѣс пѣтъ имае пакъ ѿ отъ редуцирано е (пакъѣ) или отъ а по аналогия на тия форми по коинъ, стрѣкъ, грошъ. По ѳндин имае сѣгдин, нѣгдин (всѣкжде, нѣкжде); отъ нѳик' и дѣн имае дѣинъ-нѳикѣ (дене-ношя). Въ напкум (после) имае на-покон. Въ прѳстум (право): зъстъна прѳстум сжщѳ имае стара твор. пад. форма; сжщѳ въ нѣчкум. Интересна форма е и дѳцкѣн: аи дѣ_си_ѳме, дѳцкѣн е вѣке (късно, много късно); тази форма е, може би, получена чрезъ премѣтане отъ: до-късно.

10. При форми за мн. ч. се наблюдава и членъ *ту* (отъ то) за ср. р.: гѳститѣ, лѣститѣ, снѳпитѣ, нѳиз'тѣ, рѣц'тѣ и пр. Членътъ за м. р. при прилагателнитѣ се поставя при основа и: бѣлѣут, съкратена форма бѣлѣут, сѣлѣнут—сѣлѣнут и пр.

11. Ударението запазва мѣстото си, кога формата за мн. ч. увеличава сричкитѣ си съ една: уфчѣр—уфчѣри; ѳпѣк—ѳпѣки; сѣин—сѣини; лѣут—лѣути; ѣлѣф—ѣлѣви; то обаче се премѣта, кога формата за мн. ч. увеличава сричкитѣ си съ повече срички: стѳл—стѳлѳви; дрѳп—дрѳпѳви; ѣме—ѣмѣинъ. Въ пѣтишчъ отъ пѣт имае привидно придвижване на ударението, защото не отъ пѣт е тая форма пѣтишчъ, а по аналогия отъ имена като бунѣще — отъ предполагаема форма пѣтишче, която не сжществува, но за която има други живи форми, които сж повлияли на формата пѣт да образува неправилно формата си за мн. ч. ишчъ: женѣшче, бабѣшче, детѣшче, мѣжѣшче, мечѣшче и др. Ударението се мѣсти и когато отъ дадена дума се образува друга съ повече срички: Вѳдин—вудѣниѣ, вудѣнци; пѳчип—пучѣпиѣ, пучѣпци; лори и безъ увеличение на сричкитѣ. Влѣдуву—влѣдѳвиѣ; О'строву—устрѳвиѣ; Лѣкувиѣ—лукѳвиѣ, лукѳвиѣ, влѣдѳвиѣ, устрѳвиѣ. Ударението се мѣни и кога отъ глагола се образува отглаголно име: ѣчѣм—ѣчѣине; пѣднѣм—пѣднѣите (падане).

12. Членътъ обикновено не влияе на ударението: пѣсук—пѣсукут; грѣдинъ—грѣдинѣтъ; углѣдѣлу—углѣдалѣту; пѣсуците, грѣдинѣтѣ, углѣдѣлѣтъ; обаче въ тия случаи се наблюдава друго явление: отпадатъ гласни звукове било отъ суфикситѣ, било отъ окончанията за мн. ч. и думитѣ получаватъ една сричка по-малко: пѣс'кут, пѣс'ците; грѣдин'тѣ, грѣдин'те; углѣдѣл'ту, углѣдѣл'тѣ.

По формитѣ си за мн. ч. гевгелийскиятъ говоръ се отличава отъ воденския: срещу оконч. *и* въ вод. говоръ, гевгелийскиятъ има *е* при многосричнитѣ имена: чурáпе, ора́че, овча́ре (Иван. 79). Думитѣ, които свършватъ на гърленитѣ съгласни, обаче и въ тоя говоръ иматъ окончание *и*: вѣлци, дуби́ци, по́лузи, сирума́си. Въ кукушкия говоръ по-рѣдко срѣщаме окончание *е* за мн. ч.: уфча́ре, сил'áне. Въ останалитѣ случаи формитѣ и на тритѣ говора за мн. ч. сж еднакви — съ окончание *и* (М. 458—459). Въ воденския говоръ не се казва нѣци както казва М., а внѣк — внуци, и нѣма изразъ „плѣка́л у гласи“ (М. 463), а плѣка́л суз_глас. При звателнитѣ форми имаме и дветѣ окончания за м. и ж. р. ед. ч.: си́не и си́ну, бра́те и бра́ту, же́ну, ду́шу, зми́ю, свáте и свáту, Стуи́не, Јува́не, Бо́же, ра́че и ра́чу, кѣрку, сна́у (снаха), руді́ну, Мъке́ду.

Мѣстоимена. Лични.

1 л. ед. ч.	2 л.	3 л.
им. п. іас, іаскъ, іазикъ; ти;		он, онъ, то
в. п. мене, меникъ, мен, мъ; тебе, теп, тебикъ, ть;		негу, гу, неъ, ъ негу, гу
д. п. ми, нѣ мене, нѣ мен; ти, нѣ тебе, нѣ теп;		му, нѣ негу, нѣ неъ, нѣ негу, му
1 л. мн. ч.	2 л.	3 л.
им. п. нийъ;	вийъ;	они.
в. п. нас, нѣ;	вас, вѣ;	них, и, і (отъ хи).
д. п. ни, нѣ насъ;	ви, нѣ васъ;	му, нѣ нихъ.

Споменахъ, че М. (460—461) бележи: неъ, нийъ, вийъ — доказателство, че и крайнитѣ гласни звукове се редуциратъ и въ тоя говоръ, и въ гевгелийския, само не редовно, а като наченки.

Примѣри за употребата на личнитѣ мѣстоимения въ Вод. говоръ: ъ_онъ пусистрим'тъ му съ_истигнувалъ пуд_никуъ_сѣнкъ. Мъжут му ъ_питал. И ег'ти_і пак баб'тъ и деуту. Кой сакъ дѣ_мъ сфале? Пукри_них зъминал_никуи_поп (М. сб. VIII, 160—163, коригирани отъ мене). И і пушчил_нѣ_бъира дѣ_одѣт (Ив. 165). Нийъ вѣл'ме, ъ_Госпут_пу_вѣлиъ. Вийъ не знайте, риче, пѣтут, дѣ_и съ зъгуб'те. Іас_Гос_спуди, неікіъм_ногу, ъмъ_даі ми малце. Къ_ъ видѣл_тъквѣ

убъвъ, уфчарут му (вм. ѝ) ричел: „Мори мому, ут дѣк'си ти?“
„А дѣ видѣм сегъ, му (вм. имъ) вѣле то дѣуту: „Кои мѣ милувъ, ки устане при мене, ки ми рѣботе. Пумислиле дърварите, помислиле — нѣ них во дѣуту му (имъ) съ видѣл блѣк чувѣк — и зѣто му рѣкле: „Ки устан'ме дѣду сътъ ниѣ дѣ ти служ'ме: ти ки ни пувелѣш, шѣ дѣ рѣбот'ме“.

Възвратното мѣстоиме е се, себе, си: ѣдну ден съ чѣде то су трѣте к'ѣрки (Иван. 165). Кѣ пѣл-пѣл, дури себиту си гу зѣбравиѣл. Кѣ ѣстризнѣл, си кѣжал: „Никуѣ нѣ може да нѣправе нѣ чувѣкут толку гулѣму зло, колку он сам нѣ себе може дѣ си нѣправе.

Показни: во (този), ва, то, та; виѣ, тиѣ отъ виѣ, тиѣ; мѣстоимето во е отъ ов. Мѣстоимето он — онѣ замѣства той — тя, а за ср. р. е запазено мѣстоимето то. Мѣстоимената во, ва, виѣ означаватъ близки предмети, а то, та, тиѣ — далечни. Въ гевг. говоръ: воѣ, виѣ, воо и воѣ, виѣ; тоѣ, таѣ, тоо, тиѣ. Ивановъ счита формата вадин правилна (Ив. 84) защото думата ден била отъ ж. р.; но тая дума е неправилна, а съ нея и вадин, защото дѣнтѣ е неправилна форма по родъ вм. дѣнтѣ. Въ вод. говоръ вадин е въ значение на наречие — днесъ. И у насъ се казва: дѣнтѣ нѣик, ѣ праве (за мързеливия), но казва се и: нѣв ден — нѣвъ нафѣка. Тази дума се срѣща съ мѣстоимето во, ва и то: во ден — гулѣм ден; во ден слѣнце грѣе; то ден беше пѣтук.

За неправилната употреба на му вм. ѝ и им говорихме по-горе.

Притежателни: моѣ, твоѣ, неѣн (негов не е запазен)
моѣѣ, твоѣѣ, неѣнѣ
моѣу, твоѣу, неѣну
моѣ, твоѣ, неѣни
наш, ваш, (тѣхенѣ не е запазенѣ)
нашѣ, вашѣ, —
нашу, вашу, —
наши, ваши
своѣ, - своѣѣ, своу, своѣ

Формата неѣн, неѣн-неѣну замѣства негѣф-ѣ-у, сѣщо и тѣхен-а-о-и: Он беше нѣгу бугѣт чувѣк, ѣмѣ неѣниут син (вм. неговиятѣ) из'дѣ сѣ. Мѣж'ту и утдилѣ н' ѣдна странѣ; неѣните жѣни-нѣ другѣ (вм. тѣхнитѣ). Чурбѣѣѣтъ нимѣл

дѣцъ: не ѝните руднини му да́ле п_ѣдну дѣте — му съ_чина́ле пет дѣцъ. Татку му нѣ_тиѣ дѣцъ, му вили́ал: дѣцъ, бидѣ́ите пуслу́шни и рѣбутли́ви, зѣ_дѣ_съ_чин'те зингѣни. Имáлу ѣдну_дѣду и ѣднѣ_бáбъ: дѣц'тъ му (вм. имъ) бѣ́ле нóгу ўмни. Руднин'те нѣ_баб'тъ бѣ́ле бугáти: не ѝните лóзиѣ, бáшчи, грѣ_ди́ви, нѣви, ду́икиáни, ву́диници нимáле кра́и (вм. тѣхнитѣ).

Мѣстоимената се членуватъ: мо́јут-мо́йтъ-мо́йту-мо́ите; нáшјут-нáшчѣ-нáшчу-нáшче; *шч* е отъ *шт*: нáшето-нáшиту-нáшиту-нáшчу,

Въпросителни: ко́и-ко́иѣ-ко́е-ко́и (вм. *и*): чѣ́и-чѣ́иѣ-чѣ́е-чѣ́иу-чѣ́и; кáкѣф-кѣквá-кѣквó-кѣквѣ. Отъ ко́и падежни форми: ко́гу, ко́му, по-често нѣ_ко́гу; шó и шчо отъ чѣто; падежни форми: чѣм и чуму: чѣм (защо) ти съ_пáри биз рáдус у ку́ик'тъ; чуму ти ѣ_тѣбе бре мо́йту бѣлу ли́це дѣ? Относителни мѣстоимена не се образуватъ съ_частицата *то*, а самитѣ въпросителни мѣстоимена служатъ и за относителни: ко́и дѣидѣ — дóбре дѣидѣ; чѣ́и о́фци съ_зѣгубѣтъ, то уфчáр ки плáкѣ; кѣквá бра́дѣ — тѣквó брич; гóспуд_дѣ_ти да́де, шо (щото) ти душа сáкѣ; кá (вм. както) сáкѣш — тѣкá прáви! Слу́шѣи, шо ти вѣ́ле бѣгут!

Опредѣлителни и неопредѣлителни: сѣку́и-сѣку́иѣ-сѣкуе-сѣку́и (вм. *и*); не́куи, ни́куи, тѣкѣф-тѣквá-тѣквó-тѣквѣ и тѣквѣиѣ, инѣкуф, ин'куф, никѣкуф и ник'куф, нѣкѣкуф и нѣк'куф; сѣт-ѣ-у-ѣ-е, сѣте мо́ми съ_субрáле, сѣде_нáшѣ Пѣнѣ не_излѣзѣ.

Обяснението на сѣнок' въ гевгел. говоръ (Ив. 86) и на сáа ношт въ кукушкия (М. 440) трѣбва да се разграничи: въ сáа ношт (тази нощъ), както бележи и Ив., не може да се извежда сáа отъ къси, а отъ са вм. си и е въ връзка съ формата сѣнок' (нощесъ) въ останалитѣ западни говори: сáа може да се извежда отъ са + *ia* както вáа — отъ ва + *ia*; затова сáа е показано мѣстоиме; формата пѣкѣ, сѣнок' е отъ си + *нок'*, въ воденския говоръ сѣно́ик' — е отъ са + *но́ик*; съ_редукция на *a*. И дветѣ форми сáа ношт и сѣнок' сѣно́ик' иматъ значение не на тая нощъ, а на цѣ́ла нощъ. Формата сáа нóк' не съществува въ воденския говоръ; а сѣно́ик', както казахъ, и ние не казваме нóк'а, а нó́икѣ и нó́ик'тъ.

У насъ още и тѣзи мѣстоимена: сáм-ѣ-у-и; цáл-ѣ-у-и (цѣ́лѣ). Мѣстоимето сѣт-ѣ-у-е(ѣ) е отъ къск + тѣ-къск'тѣ-сѣтѣ-сѣт.

У Мирчевъ дателната падежна форма отъ себе за воденския говоръ е показана подъ двойната форма нъ себи ту; въ сжщностъ тя е членна: нъ себиту отъ на себето вм. на себе си! формата себиту е интересна като членувано, възвратно мѣстоиме, въ значение вече на сжщ. име: наі-мілу нѣшчу нъ секуи чувѣк е себ'ту му.

Сравнени мѣстоименнитѣ форми въ тритѣ долновардарски говори, съ малки изключения, повече въ кукушкия говоръ, показватъ голѣмо сходство.

Глаголи. Редукцията на гласнитѣ звукове се е наложила и на глаголитѣ форми и заедно съ аналогията е изравнена много отъ тѣхъ:

1. За 1 л. ед. ч. и 3 л. мн. ч., сегашно време, изяв. начинъ всички глаголи отъ I—IV група по сегашната имъ основа се повели по формитѣ на глаголитѣ отъ V група: пѣчѣм отъ пѣчам вм. пека (пѣкж) и пѣчѣт отъ пѣчат вм. пѣкат (пѣкжтѣ); сжщо рѣчѣм (рѣкж) и рѣчѣт (рѣкжтѣ); тѣчѣм, клѣчѣм, мѣжѣм, мѣжѣм, лѣжѣм, рѣжѣм, вѣршѣм, кѣршѣм, пѣднѣм-пѣднѣт (пѣднѣ, пѣднѣтѣ, II гр.); знѣиѣм покрай знѣам и знѣиѣт (знѣам, знѣамтѣ); колѣм-колѣт (колѣж-колѣжтѣ, III гр.); носѣм-носѣт (носѣж-носѣтѣ, IV гр.); сжщо видѣм-видѣт (киждѣж-киждѣтѣ, IV гр.); — всички по формата имамъ за 1 л. ед. ч. и имѣтѣ за 3 л. мн. ч. Интересенъ фактъ: само при отзивѣ извиканиятъ отговаря: чѣиѣ отъ чѣиѣа безъ м; но при повикване, се отговаря: „кѣи си мори мому? — Ет'мъ де, идѣм!“ Формата чѣиѣ стои като изолиранъ случай, обяснението на който може да се търси въ старата форма чѣиѣж, която следъ отпадане на носния елементъ и изяснението на ѣж съ м — дала формата чѣиѣа-чѣиѣѣ, преди да се изравни съ формитѣ на ѣм-ѣѣм; защото обикновено тази форма гласи чѣиѣѣм.

2. За 2 л. ед. ч. и 1 и 2 л. мн. ч. сегашно време глаголитѣ отъ I, II и III група — сега I, се изравнили по форма съ тия отъ IV група, сега II, поради редукцията на е въ и, което следъ гласна се съкращава въ і: пѣчиш, рѣчиш, пѣдниш, знѣиш, колѣиш; пѣч'ме, рѣч'ме, пѣднѣме, кол'ме; пѣч'те, рѣч'те, пѣдните, кол'те, знѣиѣме.

3. Обрато: въ 3 л. ед. ч. глаголитѣ отъ IV група, сега II, окончаватъ на е, т. е. сж се изравнили по форма съ формата на глаголитѣ отъ I, II и III група: носѣ, видѣ, стѣе, рѣде.

4. Всички глаголи отъ I, II, III и IV гр. — сега I и II за мин. несв. вр. I л. ед. ч. окончаватъ на *их* отъ редуцирано *e*; за 2 и 3 л. ед. ч. *ише, ише*; за 1 л. мн. ч. — *ихме, ихме*, за 2 л. мн. ч. *ихте* и за 3 л. мн. ч. *иъ* (отъ *иха*), *иъ*; и въ всички тия форми е отъ редуцирано *e*, благодарение на което се изравнили формитъ на всички тия глаголи: *пѣчих, стоѣх* (отъ *ех-их-их*), *падних*; *пѣчѣше, пѣчихме, пѣчихте, пѣчиъ*; *стоѣше, стоѣхме, стоѣхте, стоѣъ*; *паднише, паднихме, паднихте, падниъ*. Глаголитъ отъ V гр., сега III и повелитъ се по V гр. иматъ окончания *ѣх, ѣше, ѣхме, ѣхте, ѣъ*: *ѣмъх, ѣмъше* и *имъше, ѣмъхме, ѣмъхте, ѣмъъ*; по тия форми и: *орѣх, орѣше* и *оръше*; *орѣхме, орѣхте, орѣъ*; *кѣпъх, кѣпъше, кѣпъхме, кѣпъхте, кѣпъъ*.

5. Всички глаголни форми за м. св. време съ аористно окончание *ох* се изравнили съ глаголитъ форми отъ IV гр., сега II, на *ех*: *ричѣх, пичѣх, вличѣх, ѣдѣх, нѣдѣх, дѣдѣх, митѣх, плитѣх, зѣнцѣх* (отъ *занесех — зѣнисех-зѣнсех-зѣнцѣх*).

6. Нѣкои глаголи отъ I, III и IV гр. минали къмъ V въ всички форми: *орѣм-ораш-орѣ*: *орѣме* и *оръме*; *орѣте* и *оръте, орѣт*; *кѣпѣм, дѣлѣм, жѣлѣм-жѣлѣш-жѣлѣ*; *жѣлѣме* и *жѣлъме жѣлѣте* и *жѣлъте, жѣлѣт*; *ѣгрѣм, мѣтѣм* и др.

Ето и нѣкои глаголи, които не се срѣщатъ въ книжовния ни езикъ: *пѣлѣм* (търся, по III гр. сега), *ѣлѣм* (III, пипамъ), *улиудѣвѣм* и *улиудѣм* (III и II, върша нѣщо нѣредно, сврѣшвамъ нѣщо неприлично, но и въ значение нареждамъ; още *насилвамъ*); *путѣфѣтѣвѣм* (III) и *путѣфѣтѣм* (II) (*закачамъ* нечестно); съ *блѣзѣм* (II *самоизлѣгвамъ* се), *пѣлтѣм* (II), *упѣлтѣм* (II), *упѣлтѣвѣм* (III) — (*душа, удушвамъ*); *умѣѣсѣм* (*приличамъ*), *нѣдижѣвѣм* (III *обнадежвамъ*), *тѣпѣм* (III *бия*), *утѣпѣм, утипѣвѣм* (III *бия, убивамъ*), *бѣлдѣм* (II *бѣлнувамъ*), *блѣндѣм* (II) (*пакъ бѣлнувамъ*), но *блѣнди* (*име, лоши пѣпки по тѣлото, нечисти*); *ткѣѣм* (I) (*тѣча*); *рѣпѣм* (III), *рѣпѣм* и *рипѣвѣм* (III *удрямъ*), съ *пѣрѣм* (II *перча* се), но: *козъ* съ *пѣрче* (*коза, завожда* се); съ *мѣркъ* (III *за овенъ, завожда* се), *мѣркѣм* (III *преде, котката мѣрка*); *гѣбѣм* (II *закачамъ, пипвамъ*), *фрѣскам* (II *удрямъ* съ *прѣчка, камшикъ*) и *фрѣсѣм* (III *пакъ удрямъ, шибамъ*); *мѣрсѣм* (II *блажа*), *брѣшѣм* (II *бърша*), *блѣвѣм* (III *бѣлвамъ*), *плѣвѣм* (II *плувамъ*), *тѣрѣм* (III *тичамъ, бѣрзамъ: тѣрѣчи, тѣрѣчи!*), *нѣрѣм: рѣбѣте* съ *нѣрѣт* (III *завождатъ* се), *кѣцѣм* (III *ритам*), *кѣцѣ* (*ритникъ*); *вѣѣнѣм* (II *яхна*); само въ 3 л.: *збѣе: нѣ стѣмѣтъ да сѣ збѣе*

казватъ, кога се счули стомна (I, злото да падне върху . . .); ти кѣжум отъ ти кѣжувѣм — кѣжумъ — кѣжумъ; но и: ти кѣжувам, нѣ тебе кѣжувѣм. Такива форми има почти отъ всички глаголи съ суф. увѣм: зѣнцувѣм — зѣнцумъ! виѣинувѣм — виѣинумъ; трѣгнувѣм — трѣгнумъ; вѣрсувѣм — вѣрсумъ и пр. Тия форми обясняватъ изравненитѣ форми на ум въ кукушкия и гевгел. говори: сакум, викум, давум и пр. Кѣлкѣм (III пѣхам, вкарвамъ); клѣцѣм (склещвамъ), съ бѣрлиавѣм (III обѣрквамъ се, зашеметявамъ се), бѣрлиѣф (полупобѣрканъ); тѣркѣм (блѣскамъ, бутамъ), цѣркѣм, цѣрнѣм (III, II изливамъ), пурѣвѣм (III съ пурѣвѣм — накланямъ се ту на една ту на друга страна, казва се за пиянъ човѣкъ); милувѣм (III милвамъ, още любя), милуснѣк, милуснѣцъ (любовникъ-ца); шѣркѣм, шѣрнѣм (III, I) (пикая); пѣкѣм, пѣкнѣм, пѣкнувѣм (III, II-III: пѣхамъ, блѣскамъ се): нѣркѣм, нѣркѣм, нѣрнѣм (I, III: влизамъ подъ водата, плувамъ подъ водата); нѣркѣ (черна водна птичка — гмурецъ); цѣтнѣм, цѣткѣм, цѣтнувѣм (I, III, III: захвърлямъ камѣкъ съ рѣжа, съ прашка); зѣбрушчувѣм, зѣбрушчѣм (III, II) (зачервявамъ се отъ жѣга); кѣркѣм (III крѣкамъ: кукѣшкѣтъ кѣркѣ, ки снѣсе); още: кѣркѣм = ямъ: съ нѣкѣркѣме су млѣку; брѣчѣм (II брѣсна); плѣснѣм (плѣсна, II); трѣснѣм (II, удрямъ); дрѣснѣм, дрѣснумъ отъ дрѣснувѣм (II, III паля кибритъ); удзѣрѣм, нѣдзѣрѣм (III, оглеждамъ, попоглеждамъ); глѣтѣм (II, дразня, но само за 3 л. ед. ч.: мѣ глѣте ѡк'ту); ѡпрѣм (II, опра, допра), дѡпрѣм (сѣщо), пѡтпрѣм (II, подпрѣ), вѣртибѣх (бой); пѡтприк отъ пѡдпрег (коланъ за конь); тѣрѣм, рѣстѣрѣм (II, III развалямъ); вѣрне (само за 3 л. ед. ч. — вали дѣждъ), снѣже (вали снѣгъ); жирѣвѣм (II, движи се, пѣлзи: мѣ жирѣве нѣкуѣ блѣ); цѣвѣкѣм (III, дѣвѣча) отъ жѣв-а-кам; трѣчѣм (II, мисля); съ ѣмѣм (II) (мисля си); ми съ сѣмне (чини ми се отъ сѣмнѣти).

Прегледъ на глаголнитѣ форми въ тритѣ долновардарски говори

Понеже глаголътъ въ българския езикъ е развилъ най-пълно форми за видъ, начинъ, залогъ и време, ще дамъ прегледно картината имъ въ тритѣ говори: воденския, гевгелийския и кукушкия.

Изявителенъ начинъ. Сегашно време

Ед. ч. 1 л.	Вод.	плетъм, знаіъм, знам, вѣкнъм, носъм, купувъм, купум, сакъм;			
	Гевг.	плѣтум, знаам, знам, вѣкнум, носум, купувум, купум, сакум;			
	Кук.	плѣтум, знаум, — сакум	—	"	"
2 л.	Вод.	плѣтиш, знаіш, — сакъш	—	вѣкниш, носиш, купувъш,	
	Гевг.	плѣтиш, знаіш, — сакиш	—	"	" купувиш
	Кук.	плѣтиш, знаіш, — сакиш	—	"	"
3 л.	Вод.	плете, знае — сакъ	—	вѣкне, носе	купувъ
	Гевг.	плете, знае — саке	—	"	" купуве
	Кук.	плете, знае — саке	—	"	"
Мн. ч. 1 л.	Вод.	плѣт'ме, знаіме — сак'ме	—	вѣкнѣме, нос'ме, купув'ме	
	Гевг.	плѣт'ме, знаіме — сак'ме	—	"	нос'ме, купув'ме
	Кук.	плѣтѣме, знаіме — сакѣме	—	вѣкнѣме, носѣме, купувѣме	
2 л.	Вод.	плѣт'те, знаіте — сак'те	—	вѣкните, нос'те, купув'те	
	Гевг.	плѣт'те, знаіте — сак'те	—	"	нос'те, "
	Кук.	плѣтѣте, знаіте — сакѣте	—	"	носѣте, купувѣте
3 л.	Вод.	плѣтът, знаітът — сакът	—	вѣкнѣтът, носът, купувѣтът	
	Гевг.	плѣтът, знаат — сакат	—	"	носат, купуват
	Кук.	плѣтът, знаат — сакът	—	"	носът, купувѣтът

Отъ тая картина се види това, което обединява и това, що разединява третѣт говоръ: това, което ги обединява е

твърде много, особено за гевг. и кук. говори. Трѣбва да отбележа, че Ив. не е означилъ въ всички случаи тъмно *a*, както той нарича редуцирано, или по-право неударено *a*; за това формата знаам (1 л. ед. ч.) ще да е знаам; сжщо знаат (3 л. мн. ч.) ще да е знаат; че това *a* въ гевг. говоръ е сжщия звукъ, който азъ и Мирчевъ бележимъ съ *ъ*, защото това редуцирано *a* е много по-близу до *ъ* отколкото до едно отслабено *a*. После: у насъ и въ кук. говоръ изпуснатото *и* се чувствува: плѣт'ме (вод.), плет'ме (кук.), та и въ гевг. говоръ ще да е плѣт'ме, а не плет'ме. Така приликата между тритѣ говора става още по-голѣма.

Прави впечатление формата знаум въ кук. говоръ: съмнение изказа и Ив. за това *у* въ тая форма; провѣрихъ я въ речта на бѣжанци кукушани и чухъ знам и знайм; сжщо сеимъ, а не сеум; траимъ, а не траум.

Формитѣ на *ум* за 1 л. ед. ч. за всички останали глаголи въ кук. и гевг. говори Мирчевъ обяснява съ промѣна на *ъ* въ *у* (М. 464), както бѣ обяснено отъ Др. Облакъ (М. сб. XI, 566). Тия форми се срѣщатъ и въ вод. говоръ, само при глаголи съ суф. *увъм* и то само за 1 л. ед. ч. сег. време, както отбелязахъ и на друго мѣсто: не купумъ тъквѣ стокъ; купумъ е отъ купувъм — купумъ — купумъ, т. е. съ отпадане на *в*, а после на *ъ*; това се наблюдава и въ форми като зѣмъ отъ зѣвъм следъ отпадане на *въ*, настъпило, навѣрно по аналогия на дамъ (дамъ): ки зѣмъ, ки дамъ — моимъ работъ; сжщо: ки кламъ пидъ нъ лоиз'ту и ки тѣ фатъмъ лиситъ: кламъ отъ клавъм (поставямъ); сжщо: нѣ прамъ иичу лошу; прамъ отъ правъм и т. н. Искамъ да мисля, че тия разяснения по-сигурно обясняватъ формитѣ на *ум* въ кук. и гевг. говори. Въ тия говори това окончание се е наложило почти на всички глаголи. Формитѣ на *ум* въ вод. говоръ иматъ условно значение: вирумъ, къ видъмъ (вѣрвамъ, ще повѣрвамъ, ако видя): гу ътипумъ, къ гу фатъмъ; върсумъ сноп'ту, къ донцишъ (донесешъ) рѣж'ницъ. И ударението, както у насъ, така и въ кук. и гевг. говори надъ *у* въ форма на *ум* показва, че въ тоя случай *у* е отъ *увъмъ*.

Различието между вод. говоръ отъ една страна и кук. и гевгелийския отъ друга иде до пълното уравнение въ тия говори на глаголнитѣ основи на *a* съ тия на *и* за 2 л. ед. ч. и на *e* за 3 л. ед. ч. Купувимъ, сакимъ вм. купувимъ, сакимъ и

купѹве, сѹке вѹ. купѹвѹ, сѹкѹ. Това и въ кук. и гевг. говори се съкратява въ *i* и дори отпада: купувѹме (М) — купѹв'ме (Ив.); сѹкѹте, купувѹте (М.) — сѹк'ме, купув'ме (Ив.).

Минало несвършено време.

Ед. ч. 1 л.	Вод. плѣтих, мѹиѹх, вѹкниѹх, купѹвѹх, глѣдѹх.
	Гевг. плѣтѹх, мѹиѹх, вѹкнѹх, " "
	Кук. " " " " " "
2 и 3. л.	Вод. плѣт'ше, мѹише, вѹкнише, купѹв'ше, глѣд'ше.
	Гевг. " " " купув'ше, глѣдѹше, глѣше.
	Кук. плѣтише, " " купѹвише, глѣдише.
Мн. ч. 1 л.	Вод. плѣтиѹме, знаѹиѹме, вѹкниѹме, купѹвѹѹме, глѣдѹѹме.
	Гевг. плѣтѹѹме, знаѹеѹме, вѹкнѹѹме, " "
	Кук. " знаѹѹме, " " "
Мн. ч. 2 л.	Вод. плѣтиѹте, знаѹиѹте, вѹкниѹте, купѹвѹѹте, глѣдѹѹте
	Гевг. плетѹѹте, " вѹкнѹѹте, " "
	Кук. " " " " "
3. л.	Вод. плѣтиѹ, знаѹиѹ, вѹкниѹ, купѹвѹѹ, глѣдѹѹ.
	Гевг. плѣтаѹ, знаѹѹ, вѹкнаѹ, купѹваѹ, глѣдаѹ.
	Кук. плѣтѹѹ, знаѹѹ, вѹкнѹѹ, купѹвѹѹ, глѣдѹѹ.

И при тия форми *a* бележи ѹ, както се вижда отъ кук. говоръ, най-близъкъ до гевгелийския: плѣтаѹ (гевг.) — плѣтѹѹ (кук.). После *a* въ гевг. говоръ въ срѣдата безъ ударение е ѹ: не плѣтаѹ, а плетѹѹ. Звукъ *u* въ тия форми на вод. говоръ е отъ редуцирано *e*, а ѹ — отъ *a*; плѣтѹх—плѣтиѹ; купѹваѹх—купѹвѹѹх. Формата плѣт'ше е отъ плѣтеше—плетише—плет'ше (чува се плѣтче). Кукушкитѹ форми плѣтише, глѣдише ще сѹ плѣтѹше, глѣдѹше т. е. като воденскитѹ плѣт'ше, глѣд'ше: въ това се увѣрихъ отъ говора на бѹжанци кукушани въ София. Крайното *a* въ гевг. говоръ — плѣтаѹ, вѹкнаѹ, купѹваѹ, глѣдаѹ, казахъ вече, не може да е ясно *a*, а ѹ отъ редуцирано *a* въ срѣдисловието.

Отъ прегледа на формитѹ за м. несв. вр. се вижда сѹщо така голѣмата близость между кук. и гевг. говори. Главното различие между тия говори и воденския е замѣната на *e* (*u*) съ ѹ по аналогия на ѹ въ глаголитѹ отъ III гр.: по купѹвѹѹх и плѣтѹѹх, знаѹѹх, вѹкнѹѹх; по купувѹѹѹме и плѣтѹѹѹме, знаѹѹѹме, вѹкнѹѹѹме и пр.

Сравнявайки формитѣ за м. несв. вр. на вод. говоръ съ тия на кукушкия и гевгелийския, намираме тия на воденския говоръ *по-последователни* и *по-логични*: формитѣ на кук. и гевг. говори за 1 л. ед. ч. иматъ окончание *ѣхъ* отъ редуц. *е*, а за 2 и 3 л. и, *і* пакъ за редуц. *е*, а за мн. ч. и въ третѣ лица се запазва този *ѣ* отъ *е*: плѣтѣх, но плѣтише (кук.) — плет'ше (гевг.), миѣх, но миѣше; купѣвише (кук.), купѣвише (гевг.), глѣдѣх, но глѣдише (кук.) — гледѣше (гевг.); за мн. ч. обаче — само *ѣ*: плѣтѣхме, знаѣхме, (кук.) — знаѣхме (гевг. съ *а* вм. *ѣ*), виѣнѣхме, виѣнѣхте, виѣнѣа (кук.) — виѣнаа (гевг. съ *аа* вм. *ѣа*) и пр. Това оконч. *ѣх*, *ѣхте*, *ѣхме*, *ѣа* е по аналогия на глаголитѣ отъ III гр. съ *а* редуц. въ *ѣ*.

Минало свършено време.

Ед. ч. 1 л.	Вод. плѣтѣх,	сиѣах,	виѣнах,	купѣвах,	глѣдѣах.
	Гевг. "	"	"	"	"
	Кук. "	сиѣах,	"	"	"
2 и 3 л.	Вод. плѣте,	сиѣа,	виѣнаа,	купѣваа,	глѣдѣаа.
	Гевг. "	"	"	"	"
	Кук. "	сиѣа	"	"	"
Мн. ч. 1 л.	Вод. плѣтѣме,	сиѣаѣме,	виѣнаѣме,	купѣваѣме,	глѣдѣаѣме.
	Гевг. "	"	"	"	"
	Кук. плѣтѣхме,	сиѣаѣхме,	виѣнаѣхме,	купѣваѣхме,	глѣдѣаѣхме.
2 л.	Вод. плѣтѣте,	сиѣаѣте,	виѣнаѣте,	купѣваѣте,	глѣдѣаѣте.
	Гевг. "	"	"	"	"
	Кук. плѣтѣхте,	сиѣаѣхте,	виѣнаѣхте,	купѣваѣхте,	глѣдѣаѣхте.
3 л.	Вод. плѣтѣѣ,	сиѣаѣѣ,	виѣнаѣѣ,	купѣваѣѣ,	глѣдѣаѣѣ.
	Гевг. плѣтѣѣа,	сиѣаѣѣа,	виѣнаѣѣа,	купѣваѣѣа,	глѣдѣаѣѣа.
	Кук. "	сиѣаѣѣа,	"	"	"

Повелителенъ начинъ. Сегашно време.

Ед. ч. 2 л.	Вод. плѣти,	знаѣи,	сеѣи,	виѣни,	купѣви,	глѣди
	Гевг. "	"	"	"	"	"
	Кук. "	"	"	"	купѣви	глѣди.
Мн. ч. 2 л.	Вод. плѣтѣите,	знаѣите,	сеѣите,	виѣнеѣите,	купѣваѣите,	глѣдѣаѣите.
	Гевг. плѣтѣите,	знаѣите,	сеѣите,	виѣнеѣите,	купѣваѣите,	глѣдѣаѣите.
	Кук. плѣтѣите.	знаѣите,	сеѣите,	виѣнеѣите,	купѣваѣите,	глѣдѣаѣите.

Само кук. говоръ показва едно отклонение отъ III гр. за 2 л. ед. ч. на *и* вм. на *ѣ*. Въ останалото трите говори се покриватъ.

Остатъци отъ неопредѣлительно наклонение вод. говоръ почти не е запазиль; формитѣ — ним *оди*, ним *сѣди*, но и ним *игры* (форма за пов. начинъ), сжщо: ним *вѣкѣ*, ним *сакѣ* сж все въ значение на пов. нач., не ходи, не седи, не игры и пр.

Деепричастия. Вод. говоръ си служи съ такова причастие на *ѣки*, *ник*, *иничким* и *шчимицъ*, *шчим*: *бидѣки*, *вървѣки*, *знѣѣки*, *въртѣки*, *глицѣки*; *търчѣник* ут *Владу* *ду* *Водинъ* *стигнахъ*, *оди*, *ѣмъ* *бигѣник*; *бигѣничким* (съ *и* вм. *о* — твор. падежъ): *бигѣничким* съ *ѣткинахъ* (съ *бѣгане* се *спасихъ*); *бигѣшчимицъ*, *въртѣшчимицъ* *удѣшчимицъ*; *вѣкашчим*, *бигѣшчим*, *въртѣшчим*: *въртѣшчимицъ*, *вудинѣниут* *камин* съ *слѣзнал*, и *каминут* *гу* *пулунил* (като *въртѣлъ*...) Въ формитѣ *въртѣшчимицъ*, *въртѣшчим* навѣрно имаме промѣни съ формитѣ за причастие отъ сег. вр. ж. р. на *ѣци*, *ѣци* доведени въ падежна форма, въ случая творителна: *ѣкаѣци* — *ѣубешчи* + *ѣмъ* = *ѣубешчим*, а после и удължени съ суф. *ицъ*: *ѣубешчимицъ*.

Причастия. Воденскиятъ говоръ е запазиль причастни форми за м. несв. и мин. свършено, действ. залогъ, и мин. свър. страдателенъ: *носил*, *нусил*, *ѣчил*, *ѣчил*. Въ *носил*, *ѣчил* и е отъ редуцирано *ѣ*; *нусѣн*, *ѣчѣн*; *дигнат*, *стѣнат*, *нѣстѣнат*; *въртѣн*, *видѣн*, *глицѣн*; *дѣшъл*, *нашъл*, *зашъл*, *зѣдѣл* (*залѣзълъ*), *бѣл*, *пѣл*, *сѣкъл*, но *секул* (трат, прахъ); *жѣнтъ* му *мѣсилъ* *лѣп*, *ѣ* *мѣжут* *кѣпѣл* *нѣ* *нѣвтъ*: *дѣитъ* му *пѣкалу*, *пѣкалу* и *умрѣлу*.

Глаголитѣ, чийто аористъ окончава на *ох* въ източнитѣ говори, въ воденския говоръ иматъ винаги окончанье *ѣх*: *пѣѣх*, *тѣѣх*, *митѣх*; тѣ иматъ двойни причастни форми: *пѣѣл* и *пѣкъл-пѣкълъ-у-и*; *рѣѣл*, *рѣкъл*; *дѣдѣл*, *дѣл*; *ѣдѣл*, *ѣл*; покрай правилнитѣ причастни форми — *видѣл-ѣ-у-и*, има и неправилни: *вѣшъл-вѣшълъ-у-и*: *нѣдѣл-зѣдѣл* — *нашъл-зашъл* (отъ на + *шъл*, за + *шъл*) въ значение на *намѣрилъ* — *прекалилъ*.

Спомагателни глаголи.

Сегашно време

съм, бидѣм, бидѣвѣм, бидѣм, бѣвѣм

си, бидѣш, бидѣвѣш, бѣвѣш

е,	би́де,	биду́въ,	бивъ,	ки (отъ ке — ще)
сме,	би́д'ме,	биду́в'ме,	бив'ме	
сте,	би́те,	биду́в'те,	бив'те	
съ,	би́дът и би́йт,	биду́вътъ,	бивът.	

Минало несвършено

бѣх,	би́дих,	биду́вѣх,	бивѣх
бѣше,	би́дише,	бидув'ше,	бив'ше
бѣше,	бид'ше,	"	"
бѣхме,	би́дихме,	биду́вахме,	бивѣхме
бѣхте,	би́дихте,	биду́вѣхте,	бивѣхте
бѣъ,	би́диъ,	биду́вѣъ,	бивѣъ.

Минало свършено

бѣх, бѣх и бѣх,	бидѣх,	бидува́х,	бива́х
бѣше, бише, би,	бидѣ,	бидува́,	бива́
" " "	"	"	"
бѣме, бѣме,	бидѣме,	бидува́ме,	бива́ме
бѣте, бѣте,	бидѣте,	бидува́те,	бива́те
бѣъ, бѣъ,	бидѣъ,	бидува́ъ,	бива́ъ.

Формитѣ бѣх, бѣх, би, бише сж въ Мегленско.

Причастия: би́л, бидѣ́л, биду́въл, бидува́л, бивѣ́л, бива́л;
бидѣ́н, бидува́н, бива́н: бидѣ́н'ту не съ върну́въ.

Спомагателниятъ глаголъ *ща* е запазенъ въ 3 л. ед. ч. сег. време *ки* вм. *ке*: редукцията е била толко силна, че формата *ке* не е вече въ езиковото съзнание на тоя говоръ; въ другитѣ лица се срѣща въ отрицателната форма: не́киѣм (не *ща*) отъ не́киам (по глаголитѣ отъ III гр. на ам, iam) — не́киам съ *i* следъ *e*: не́киѣм, не́киш, не́ке; не́ки'ме, не́ки'те, не́киѣт; за м. несв. вр.: не́ких, не́ки'ше, не́кихме, не́кихте, не́киъ; м. св. вр.: ни́киа́х, ни́киа́: ни́киа́ме, ни́киа́те, ни́киа́ъ. Деепричастие: ни́киа́шчим, ни́киа́шчимцъ (безъ да искамъ, искашъ, иска, искаме и пр.); причастия: не́киѣ́л, ни́киа́л, ни́киа́н: су ни́киа́ну нъ мо́же, ъ су съка́но. И отглаголно име: ни́киа́ине, ни́киа́ин'ту: нъ мо́же, брѣ чѣду се́ су ни́киа́ине (съ нешене).

Сложни глаголни форми.

Съм фърліъл, фърліал, фърліл, фърліан-ен; бех фърліал, фърліл, фърлен-іан; съм били бил съм фърліъл, фърліал, фърліл, фърліан; ки фърліъм; ки съм фърліал, фърліл или ки бидъм фърліъл, фърліл, фърліан, фърлен. За бж-деще неопредѣлено воденския говоръ нѣма форми, както нѣма и прости глаголни форми за условенъ начинъ. Сложни форми за условенъ начинъ, обаче, има: бих фърліал, фърліл; бих бил фърлен; ки падних, ки фърліѣх (вм. щѣхъ да падна); ки бидих фърлен (щѣхъ да бжда хвърленъ), ки съм нусіл, ки съм бил нусен. Съ отрицателното не: не ки падних, не ки бидих фърлен; не ки съм бил фърлен. Още; не білу дъ біде (не трѣбвало да стане).

Съ глагола імъм и страд. причастие отъ другъ глаголъ винаги въ форма за ср. родъ се е образувала особна форма: імъм видѣну, учѣну, пиіану, удѣну, пиѣну, върсану, удѣну; імъм видѣну, імъ видѣну; ім'ме видѣну, ім'те видѣну, імът видѣну (за сегашно време); імъх видѣну (за мин. несв.): Пуп Туши им'ше нѣгу пѣтѣну (Попъ Туши бѣше много патилъ); и іас імъм пѣтѣну ут Мигленцкитѣ турци (и азъ съмъ патилъ отъ Мегленскитѣ турци).

Спомагателниятъ глаголъ съм въ 3 л. ед. и 3 л. мн. ч. се изпуща при сложнитѣ форми: видѣл, ѳти пѣтут бил дѣлѣк и съ_върнал; чѣле кумшиіте шѣм'татъ и рѣкле да видѣтъ, щѳ съ чѣне у та кѣкѣ,

Вмѣсто *и* за формитѣ отъ мн. ч. причастията (действ. залогъ) иматъ окончание *е*: рѣкле, видѣле, купѣле, викале и пр.

Формата бѣх (вм. бех) може би отъ бѣх въ Гевг. говоръ и въ сходни на Гевгелийско-мегленски села: Тушим, Лѣснуву, Фушчѣни, Ошли, Бурислаф, Лугунци, Тудорци; тамъ пѣятъ: „Ни купѣвиш, ни прудѣвиш? Спрути моѣта тѣшка кѣк'а? (Лѣснуву): „Пѣдна лѣду у грѣдина, нѣдѣ мома дѣка спѣе. Съѣ (вм. съл, т. е. о, редуц. у за л въ края на думата) съ_чѣде лѣду млѣду“ (Тушим); „Как съм тонка и висока, ѣще дъ_съм цѣрнуока, би гу зеѣ (вм. л) съм цѣривут син“ (Тушим) (Мегленъ, 24, 25, 26). Дъ бѣх дѳшѣл, бѣх ѣ нѣшѣл.

Нѣкои особени глаголни форми: к'идъм (ще ида), ки_ѳм (ще холя, ще ѳтида) к'_дѳм (ще дойда) отъ ки_ѳдъм, ки дойдъм.

ки до́идѣм; к' і́ам, к' і́аиш, к' і́аде, к' і́аіме, к' і́аіте, к' і́аѣт (ще ямъ и пр.) отъ ки і́адѣм, ки і́адиш, ки і́аде, ки і́адиме, ки і́адите, ки і́адѣт. При спокоенъ говоръ, а Вод. говоръ е обикновено буенъ и бързъ, обаче се чуватъ и всички тия пълни форми: сжщо: і́ам, і́аиш, і́аде; і́аіме, і́аіте, і́аѣт; о́м, о́иш, о́де, о́іме; о́ите, о́ѣт: нѣъ о́іме, ки до́ите виѣ? Къде о́иш? — О́м, декъ сáкъмъ, Сжщо: дáм, дáиш, и дáе покрай дáде; дáіме, дáіте, дáѣт покрай дáдѣт: вѣрсѣм (връзвамъ) отъ вѣрсѣвѣм; но: вѣрсѣвѣш, вѣрсѣвѣ и пр. Кѣлкѣм (въ значение на пѣхамъ, вкарвамъ) отъ кѣлк-; клѣцѣм (заклецавамъ) отъ клец-; тѣлчѣм (чукамъ, още бия); бѣрцѣм (бода) отъ бѣрк и бѣркѣм (муша, още претѣрсвамъ) и брѣцѣм (мѣмря) отъ брѣц; цѣркѣм (случая отъ цѣрк-, но цѣркѣм (пищя, викамъ силно); цѣрцѣре (изтича капка по капка, или тѣнка като конецъ струйка); чѣпѣм и чѣпна (пипамъ, пипна, още: чѣпкамъ вълна); врѣснѣм, врѣскѣм (плача, за дете); рѣчѣм, рѣчук (обѣдвамъ, обѣдъ); пѣчѣмъ се (навеждамъ се); бáкнѣм, бѣкнѣвам (цѣлувамъ).

Видъ на глагола. Вод. говоръ има глаголни форми за траенъ и свършенъ видъ, за еднократенъ и повторителенъ: сѣдѣм, сѣднѣм, сиднѣвѣм, пусиднѣвѣм и сиднѣм; лѣжѣм, лѣгнѣм, лигнѣвѣм, лигнѣм; грáбѣм, грáбнѣм, грѣбнѣвѣм, грѣбнѣм; мѣлчѣм, мѣлкнѣм, мѣлкнѣвам, мѣлкнѣм и пр.

Гърленитѣ г, к предъ небни гласни се измѣнятъ въ ж, ч: рѣчѣм отъ *рѣкіам, пѣчѣм, тѣчѣм, влѣчѣм; мѣжѣм, съ стрѣжѣм (срамя се) отъ стрѣгіѣм. Въ при́знѣм (погледна) имаме н вм. р: при́зрѣм (призър-ати, призърѣж).

Наречия. Тукъ спадатъ много и отъ старитѣ падежни форми: усдóлу, усгóре и уддóлу, удгóре; нѣдóлу, нѣгóре; нѣчкѣм (по очи), сáстрѣ (заранъ рано), утпрѣт, уд_sát, нашкѣм, сѣтне, нѣгóсти, зѣпóсти, уттѣде, удвѣде и удвѣдѣн; още: уттѣдин, удвѣдин, тѣкъ, тáму и тáм; вáкъ-нáкъ (тукъ-тамъ), нѣнáкъ нѣвáкъ (насамъ-натамъ); бѣргу, мѣшне, мѣндру, дрѣбну (ситно), нѣгде, нѣгде, кѣде, дѣка, мáлце, тóлце, кóлце, (колко), трѣшкѣ, трѣнкѣ, вáдин, ѳндин, нѣгдин, сѣгдин и нѣкъде, сѣкъде; вѣздѣн и визидѣн, кóгъ, нѣкугъ, нѣкугъ, тóгы, пу_стрѣдин (въ срѣдата), нѣкъкъ, нѣкъкъ, сѣкъкъ: „пѣли вáкъ“ (гледай тука) отъ пѣліѣм (гледамъ); затова воденци и ениджевардарци иматъ прѣкора: пули-вáкуфци; блѣсѣ; скрѣшѣм, нѣ_ти́на (отъ тихина); пу_гѣзѣи (късно, напраздно,

безъ смисълъ постѣпка следъ нѣкоя вредна случка); прѣстум (правостоящъ), нѣкулку, нѣкулку; дѣинъ, нѣкиѣ, ѣднѣж, дваш, трѣш, удѣднѣж (изведнѣжъ).

Предлози. Споменахъ за предлога крѣиз само въ единъ изразъ: ки му изваде тѣѣ пари крѣизнос! Предлогътъ *вз* е замѣстенъ отъ *у*: *у* торбътъ (вм. *вз* торбата); вм. *сз* — *су*, *сус*, *суз*: *су* тебе ки *ом*; *суз* арну; *суз* лошу, *сус* тебикъ съмъ! Въ гевг. и кукушкия говоръ: *ус*: *ус* тебе, *ус* нѣш гу *удрил* (съ ножъ го ударилъ). Всички други общобългарски предлози сж запазени: *ут*, *не*, *при*, *пред*, *нат*, *пот*, *зъ*, *ду*, *зът* и *пр*; липсатъ само следъ, чрезъ, изъ; а изъ и про се срѣщатъ като представки: *пругуворил*, *пругорѣк*, *исфирил*, *исфърлил*, *извѣдил*. Приз *иглини* уши *куршум* *прикрѣва* (презъ); *прику* *прак* *сукна* (преко прагъ).

Съюзи. Воденскиятъ говоръ има почти всички общобългарски съюзи: *и*, *тъ*, *пъ*, *или*, *ѣлъ*, *ѣми*, *дъ* (отъ та) *как*, *ка*, (вж. *както*), *шо* (вж. *што*), *зѣто* (за това), *зѣшо*, *оти* (защото). *колку* (колкото). Съюзитѣ *че*, *но*, *след*, *понеже* вод. говоръ не е запазилъ; примѣри: *ка* *пѣлиш*, *ки* *тъ* *пѣлѣтъ*; *не* *ка* *знаш*, *а* *ка* *наш*; *как* *мѣлиш*, *тъка* *дъ* *стѣгниш*; *не* *къжа*, *оти* *съ* *исплѣши*; *не* *дѣде* *пари* *зѣ* *дѣит*ту, *зѣшо* *бѣше* *ногу* *скрѣжѣф*; *здраф*, *жѣф*, *дъ* *бърдлѣф* (*та*, *че*) и *пр*.

Синтактични особености. Строежътъ на воденската речъ е най-близка до речта на източнитѣ говори. Липсва у насъ въпросителната частица *ли*: *ки* *доиш* вм. *ки* *доиш* *ли*? На лице е думата *дѣл*ми и *дѣл*ми отъ дали ми въ значение на нали, и *дѣли* отъ дали: *дѣли* *сакаш* *дъ* *доиш* *суз* *нас*? *Дил*ми ти *къжах*? (нали). Тая дума се употрѣбѣва и въ значение на щомъ. *Дил*ми е *тъка*, *ѣстѣни* *си* *домъ*! (щомъ е така...). *Дѣли* *си* *видѣлъ*, *дѣли* *си* *стритѣлъ* *ѣднѣ* *гѣупкъ*-*вритѣнаркъ*? *Колку* *сатъ* *имъ* *ду* *Пѣчип*, *бре* *гѣурину*? *Іас* *пъ* *си* *мѣслѣм* — *дѣли* *дъ* *му* *кажѣмъ*, *или* *дъ* *гу* *излѣ*-*жѣм*: *турчин* *ѣ*, *нѣкъ* *съ* *бѣъ* (*буха*, *бѣска*) *низ* *урманут*.

Срѣщатъ се словореди за означение на едно понятие: *уд* *дѣн* — *нѣ* *дѣн* *сѣ* *по*-*лошу*; *уд* *лошу* *по*-*лошу*; *уд* *арну* *по*-*арну*; *от* *сат*-*нѣ* *сат* *съ* *гѣбе*.

Частичитѣ *по* и *наѣ* при прилагателни и наречия винаги носятъ ударение и по това се отличаватъ отъ предлога *по* и отъ народния предлогъ *наѣ*: *по*-*цѣри* *уд* *ѣрап*; *наѣ*-*мѣл* *чу*-*вѣк*; *по*-*горе*, *по*-*долу*; *но*: *тъ* *пу* *исгу* *вѣрвише* *вудѣнцинут*

пипира́рут; пу_некое време вѣлкут па дошѣл дѣ_убиде офци-те. Обикновенъ клетвенъ изразъ у насъ е: жи́ми Бо́га, жи́ми тебе, Бо́гме, не знѣм. Тая дума Богме се употрѣбѣва и въ значение на увѣряване: ва́ рѣботъ, свѣту, ѣ свѣршувѣм, Бо́гме, ѣ свѣршум! Интересенъ е изразътъ: зи́мъ ми е (студено ми е); сжщо като мѣкъ ми е.

За ударението въ воденския говоръ

Ударението въ думитѣ на българския езикъ въ многобройнитѣ му говори заема различно положение дори и въ думи отъ една и сжща граматическа категория, и въ твърде много думи то се мѣсти напредъ-назадъ; поради това и въ книжовната б. речъ се наложи това *неопредѣлено* и *подвижно* ударение. Тия характерни черти на българското ударение го правятъ мжно за усвояване, дори и отъ българи, които спадатъ къмъ говори съ *опредѣлено* и *постоянно* ударение — *второсричното* въ Костурско и *третосричното* въ Прилепско —, па дори и отъ говори съ разносрично и подвижно ударение, но различно въ нѣкои случаи отъ ударението на книжовния бѣлг. езикъ. Ето защо всѣки приносъ къмъ изучаванията на ударението въ различнитѣ говори на б-та речъ ще даде възможность да се установи оная закономерность, която го обуславя. Досегашнитѣ изучавания въ това отношение, като се почне отъ ценнитѣ изследвания на покойния проф. Б. Цоневъ, обаче не откриха тая закономерность дори и за ударението въ книжовната ни речъ, поради което и изучаването му въ училище се постига съ *навикъ*, а не по правила.

Ударението въ вод. говоръ, а таково е то почти и въ кукушкия и гевгелийския говоръ, споретъ проф. Б. Цоневъ (М. сб. XIX 25) е полуопредѣлено двосрично и неподвижно. Като споменава белешкитѣ отъ Мирчевъ Д. (М. сб. XVIII, 426—470) върху кукушководенския говоръ, проф. Ц. съжбялява, че М. е далъ твърде малко за ударението въ тоя говоръ и отбива твърдението му, че даденитѣ изключения били много повече отъ тия, които проф. Ц. далъ въ М. сб. VI, 25: тѣзи изключения проф. Цоневъ обясни съ отпадане на срѣдната сричка въ нагледъ, споредъ него, дактилни думи (проф. Ц. М. сб. XIX, 26): плѣтѣме съ изговоръ плѣт'ме, плетите — плѣт'те, както е отбѣлязалъ и покойниятъ проф.

Д. Матовъ (М. сб. III, 222). дѣтъту, вѡатъта, чѣнъте, градѣнъте; сжшо: плѣт'ше, плѣтиа. Но все пакъ и проф. Ц. приема като изключения формитѣ за 1 и 2 ц. мн. ч. imperf.: плѣтихме, плѣтихте —, както и деепричастията — бидѣшчимица, одѣшчимица —, въ които обаче крайнитѣ срички — мица счита по-късна прибавка къмъ проститѣ причастия — бидѣшчи, одѣшчи.

За мене, пъкъ и за всѣки, който е проучвалъ материялитѣ отъ Кукушъ и Воденъ, е ясно, че тѣ не сж нито достатъчни по езиковъ материалъ, защото не изчерпватъ богатия имъ словарь, нито сж съ достатъчна точностъ отбелязано ударение, а това е сжщественно условие за изследване на ударението въ тия говори: тия недостатъци на материалитѣ сж попрѣчили и на покойния проф. Цоневъ да открие много дактилни, пъкъ и на четвъртата сричка отъ края на думата ударения въ тия говори, които щѣха да му наложатъ и едно по-точно, по-вѣрно опредѣление на ударението въ тия говори. Д. Ивановъ (Гевг. говоръ, 106) подържа третосрично ударение въ думитѣ сѣнъве, сѣнъв'то и пише: „отъ примѣритѣ, които приведохъ, е ясно, че въ гевг. говоръ противъ досегашнитѣ опредѣления (Цоневъ, Мирчевъ), наредъ съ второсричното ударение се шири и третосричното. При това и едното и другото не сж „полуопредѣлени“, а почти твърде опредѣлени, като не броимъ изключенията, каквито винаги ще има, докато има съседни говори“ (Ив. 106). Мирчевъ не е изложилъ подробно и системно ударението въ кук.-воденския говоръ, но и той е отбелязалъ изключения отъ двусричното ударение — повече отъ ония, които проф. Цоневъ ималъ предвидъ въ студията си (М. сб. VI, 25—27); въпрѣки това М. приема опредѣлението на проф. Ц., като добавя, че „съ изключение на членуванитѣ — вичир'та, рѣдус'та, старуст'а, или съединения отъ думи съ кжси лични мѣстоимена — брѣт мѣ, мѣикъ мѣ — въ никой другъ случай ударението не се мѣни мѣстото така щото право нарича г. Б. Ц. ударението постоянно и второсрично“ (М. сб. XVIII, 470).

Отъ приведенитѣ изключения отъ Д. Ив. и Д. М. по ударението въ кукушкия, гевг. и вод. говоръ поличава разногласието имъ: за проф. Ц. и М. ударението въ кук. воденския говор е второсрично т. е. двосрично и постоянно т. е. полуопредѣлено, а за Д. Ив. покрай това ударение се шири и третосрично. Ще се спра първо на М. и проф. Цоневъ; както казахъ, М.

и то споредъ проф. Цоневъ не е далъ подробно ударението въ кук. воденския говоръ и затова заключението му не е обосновано, но съмнението му, че въ тия говори или думи съ третосрично ударение, е на лице. Това съмнение у Д. Ивановъ се оформява въ твърдение, че наредъ съ второсричното ударение въ тия говори се шири и третосричното. Но и единиятъ, и другиятъ знаятъ, че и въ Кукушъ, и въ Гевгели и въ Воденъ има маса думи съ ударение на последната сричка и — първосрично: чувѣк, уфчар, зилѣн, видѣх и т. н. т., както има думи и въ тритѣ говора съ четвъртосрично ударение: Ъдѣмувицъ, Йчувицъ, Зънѣшувицъ, кѹкушкучу, вудѣнцкучу, гевгилійскуту: след. ударението въ кукушкия, гевг. и воденския говори е разносрично, т. е. неопределено, като книжовното; то наистина, въ голѣма часть думи е двусрично, както проф. Ц. го опредѣли, но въ не по-малко случаи е трисрично, четирисрично, та че и петсрично, т. е. че ударението въ тия говори може да е на крайната сричка, на първата сричка отъ края, на втората, на третата, та че и на четвъртата: питокъ (петокъ), вѣсук, Влѣдуву, Рѣстувицъ.

Що се отнася до неподвижността на ударението въ сжитѣ говори пакъ трѣбва да отбележа, че това опредѣление не е точно и вѣрно, защото, докато въ едни случаи то никакъ не се мѣсти, въ други се движи напредъ назадъ: Вѣдинъ, но вудѣницъ; Лѹкувицъ, но лукѣвци; гѣрне, но гѣрнѣшчъ; длрвѣче, но длрвичѣинъ; мѣмче, но мумчѣинъ; Петку, но Питкѣвдин; лѣдну (х) — лѣдувѣинъ; сѣдѣм — сидѣх; кѣжи — кѣжѣите — рѣскѣжи; минѣ, ѣдмини, удминѣите; вѣрти — вѣртѣите — зѣвѣрти — завѣртнѣик; ѣтфури — утфурѣите — утфѣрѣм и т. н. т.

Ще се спра малко и върху студията на проф. Ц. (М. сб. XIX, 25—29):

1. Не всички дактилни ударения въ Вод. говоръ сж хорейни, а само въ думи съ съкратени редуцирани гласни: нѣш'чъ отъ нѣш'тъ, лѣѹту отъ лѣдуду, лѣѹту отъ лѣѹдиту. плѣт'ме отъ плѣтиме, плѣт'те отъ плетите, плѣтѣ; плет'че вм; плѣтише. И не само формитѣ за 1 и 2 л. мн. ч. м. несв. време — плѣтихме, плѣтихте — и деепричастията — бидѣшчимѣицъ, утѣшчимѣицъ —, а редъ други думи иматъ третосрично ударение: Ѡструву, Гѹгуву, мѣичину, мѣоинъ, зѣтувъ и пр.

2. Нѣколко отъ приведенитѣ отъ проф. Цоневъ примѣри

за потвърждение на двосрвичното ударение въ вод. говоръ носятъ погрѣшно ударение и други не сж отъ речника на тоя говоръ: тѣпѣн, а не тѣпан, както е дадена тая дума; сжщо: ёлин, а не илѣн; кóръп, а не кура́п; вѣмпир, а не вѣмпѣр; вичѣръ, а не ви́чера; лѣшник, а не лешнѣк; Стѣмбул, а не Стамбу́л; мѣсиц, а не месѣц; вѣчър, а не ви́чѣр; пудвичѣри (мѣст. п.), а не пудвичѣр; ѝзвур, а не изво́р; ѹбѣф, а не убѣ́ф! Гóспут, а не Госпу; бѣницѣ, а не бани́ца; за́ичку, а не заѣ́чко; ѣбѣлку, ѣбѣлкѣ, а не ѣбу́лка; дѣспутѣ, а не деспóтъ; ма́чинѣ, а не маичѣна; дивѣѣкини, а не дивоѣѣни; Димитривѣ, а не Димитрѣва; Илѣнчице, а не Еленчи́це; гуспудѣнувѣ, а не господи́нува; сѣраѣфкѣ, а не сараѣ́фка; Ёдрине, а не Едрѣне; кѣчишку, а не кучѣ́шко; дваѣсѣт, а не дваде́се; триѣсѣт- а не триде́се; пѣисѣт, а пиде́се; дивидѣсѣт, а не дивиде́се.

И редуциранитѣ гласни звукове въ горнитѣ и други думи не сж означени; пѣун, а не па́ун; изѣк и ѝзѣк, а не еѣк; бѣнѣцѣ, а не бани́ца; миѣр, а не мехѣр; думата шигѣрт не е отъ речника на Вод. говоръ, а измикиар; па́шкѣ, а не опѣшка, врѣжѣлкѣ, а не вражѣрка; цѣрниѣцѣ, а чѣрниѣца¹⁾; угѣѣки, а не увѣѣки (угѣѣки е виѣще се тѣнко като лозата растение и сѣ листа широки: на Гиургиѣвдин момитѣ и момчетата се опасватѣ сѣ тия вѣрви, за да се огоятѣ); ѣунаѣштву, а не ѣунаѣство; фустѣнѣче, а не вустѣнѣче; пригѣч, а не пригѣче; ла́кти, а не лахти; нѣкиѣт и нѣкѣт; пѣси-нѣкѣ, а не нѣкѣт; стрибрѣн, а не сребрѣн; ма́ткѣ (царица на пчелитѣ), а не ма́тица; фѣтрина — тази дума сжщо е вѣнѣ отъ речника на Вод. говоръ, а са́стрѣ, ра́ну; бѣрдѣвиѣцѣ, а не брадави́ца; силиѣни, а не силиѣѣни; пиѣѣне, а не пѣѣане; думата димѣѣви не е въ нашия речникѣ, а ка́диш — кѣдеѣжи; погрѣшнитѣ означения на гласни звукове въ неударени срички въ т. 1 се виждатѣ отъ коригиранитѣ имѣ отъ мене замѣстници въ сжщата точка.

3. Ударението въ думитѣ на вод. говоръ не е само двосрично: то е такова само въ двосричнитѣ думи и въ съединения отъ две едносрични думи въ една цѣлостъ: во́сукѣ, уф-

¹⁾ Казахъ, че вод. говоръ е замѣстилъ въ всички случаи ч сѣ ц начално).

чър; нѣ_теп, нѣ_знѣм. Интересни сж думи съ двойно ударение, за да се отбележи и различното имъ значение: Сѣмъ_р е село, а сѣмѣ_р — седло на магаре и конь; Пѣзъ_р е градъ (Ениджевардарь) а пѣзѣ_р — тържище. Въ думитѣ съ три, четири и повече срички ударението обаче е разносрично: Вѣртикѣ_о_п, Пужѣ_р_с_к_у, Влѣ_д_у_в_у: крѣ_ст_ѣ_в_и_чѣ_р, кукувѣ_ц_ѣ, Гурнѣ_ч_и_в_у, Пѣ_т_и_ч_и_н_у Други примѣри: Кулудѣ_и, Мисимѣ_р, тѣр_ч_нѣ_и_к, бигѣ_нѣ_и_к, типѣ_л_ѣ_к (отъ тепелѣ_к_ѣ) сребрена или позлатена корона, която се носи върху феса на женската носия), ѣрмѣ_с_нѣ_и_к (годеникѣ), кѣтрѣ_нѣ_и_к, Тѣр_с_т_и_нѣ_и_к, Бурислѣ_в, кѣч_ѣ_м_ѣ_к, вудин_чѣ_р, ѣрнѣ_у_т; Вудѣ_н_и_ц, Устрѣ_в_и_ц, Тудѣ_р_к_ѣ, влѣ_д_и_к_ѣ, вѣр_т_ѣ_ш_к_ѣ, тимнѣ_и_ц, мѣртѣ_в_и_ц, лисѣ_и_ц, сидѣ_л_у (гнѣ_з_д_о), вритѣ_н_у, кѣл_ч_и_ш_ч_ѣ, миглѣ_н_и_ц, Лукѣ_в_и_ц, цѣрнѣ_и_ц; ѣструву, Гѣ_г_у_в_у, Влѣ_д_у_в_у, Кѣндриву, ѣдихме, вѣ_к_ѣ_ме, зѣ_к_ѣ_чи_ѣ_т_к_ѣ_чи; тиквичѣ_р, нѣ_б_и_ѣ_н_и, Уризѣ_р_и Привѣ_р_т_ѣ_н_и_ц, лѣ_у_б_и_н_и_ц, умирѣ_ч_к_ѣ_у_т_к_и_нѣ_ч_к_ѣ; зѣ_т_в_у_р_ѣ_н_у: Кужѣ_ш_ѣ_н_и, Ънѣ_к_и_в_у, Русѣ_л_у_в_у, Јувѣ_н_у_в_у, кѣ_р_п_ѣ_н_и_ч_к_у фѣ_у_с_т_ѣ_н_ч_ѣ пѣ_ѣ_р_и_н_ кѣ_с_м_ѣ_т_ нѣ_с_ѣ; Тѣ_ш_и_в_и_ц, Мѣ_г_л_и_н_и_ц, Пѣ_т_к_у_в_и_ц, ѣ_ѣ_л_у_в_и_ц; Сѣр_ѣ_к_и_н_у_в_у, Кустѣ_р_и_н_и; Кѣрдѣ_л_у_в_и_ц. Тия примѣри не оставѣтъ съмнение, че ударението въ вод. говорѣ е разносрично, дори и въ думи отъ една и сѣща граматическа категория.

4. Но ударението на думитѣ въ вод. говорѣ не е и *неподвижно*, т. е. *постоянно*: докато въ едни думи то не се мѣсти, въ други е подвижно: сѣ_л_у—сѣл_ѣ_и_ѣ; чувѣ_к—чувѣ_ѣ_ци; рѣ_б_ѣ—рѣ_б_и; зилѣ_н—зилѣ_н_ѣ—зилѣ_н_у—зилѣ_н_и; но вѣ_л, —вѣ_л_ѣ_в_и; ѣ_м_ѣ—ѣ_м_ѣ_н_ѣ; нѣрѣ_д_ѣ_м—нѣ_р_и_д_и; пу_кѣ_ж_ѣ_м—пѣ_к_ѣ_ж_и; дѣр_в_и_ч_ѣ—дѣр_в_и_ч_ѣ_н_ѣ. Ударението се мѣсти особено при образуване нови думи, т. е. при думи, различни по значение, но сродни по произходъ: сѣ_л_у, но силѣ_н_и, ѣ_с_с_ѣ_л_и_с_ѣ; чувѣ_к_ѣ, но чувѣ_ш_ч_ѣ_н_ѣ; гувѣ_д_у—гувѣ_д_у_т_у, гувѣ_д_ѣ_н_и; стѣ_л—стѣ_л_ѣ_р; рѣ_б_ѣ—рѣ_б_ѣ_р; зѣ_л_ѣ—зилѣ_н—зилѣ_нѣ_к_ѣ_в; мѣ_с_ѣ_м—мисѣ_х—зѣ_м_и_с_и; вѣ_д_ѣ—вудѣ_и_ци—Вудѣ_и_ци (Крѣщение Господне); тѣр_п_ѣ_м—тѣр_п_ѣ_х—тѣр_п_и_л_ѣ_в—пѣ_т_ѣр_п_и—тѣр_п_ѣ_н и пр. Ето защо мисѣ_л_ѣ_т_ѣ_н_ѣ на проф. Ц., че „както да се мѣнява думата по форма, ударението ѣ не отива по-назадъ отъ предпоследната сричка“, не е права; мѣр_ѣ—мирѣ_х—мирѣ_н—удмѣ_р_ѣ_м—ѣ_д_м_и_р_и; вѣр_т_ѣ_м—вѣр_т_ѣ_х—вѣр_т_ѣ_х_м_ѣ; зѣ_к_у_п_ѣ_в_ѣ_м—зѣ_к_у_п_ѣ_м—зѣ_к_у_п_ѣ_в_ѣ_х—зѣ_к_у_п_ѣ_в_ѣ_и. Отъ повелителната форма на горнитѣ примѣри се вижда, че ударението въ тѣ_х_ѣ пада не на крайната сричка, както казва проф. Ц., а на

представката: зъвѣртѣм—завѣрти; а въ мн. ч. сжщото ударение прескача тѣкмо коренната сричка; зъвѣртѣте.

Вѣрно е, че имената (сжщ., прилаг.), които въ мн. ч. запазватъ броя на сричкитѣ си, иматъ *постоянно* ударение: ѳтър, ѳтрѣ—ѳтру—ѳтри; странѣ—страни; чувѣк—чувѣци, уфчар—уфчари; но тѣ не сж неограниченъ брой думи, и вънъ отъ това има много и твърде много думи, ударението на които, както казахъ, е подвижно не само, когато сж различни части на речта, но и сходни по произходъ, а дори и при промѣна на формитѣ имъ: зѣт—зитѣви; ѳме—ѳмиѳнѣ; кѣмин—кѣмеѳнѣ; пунѣсѣм—пѣниси; „Дѣ_ти і пунѣсѣм стѣмните, дѣ_ти і утмеѳнѣм рѣцту“ (рѣциту по пѣснитѣ, !а не рѣцту): пѣниси, дѣниси, ѳдмини, ѳдмини, но пунисѣте, удминѣте.

Казахъ вече, че членътъ не влияе на ударението: ѳтриут, ѳтрѣтѣ, ѳтруту, ѳтрите; чувѣкут, чувѣците, но и чувѣцте; сѣлту, сѣлѣтѣ; жѣнѣтѣ, жѣнѣте; зѣмеѣтѣ, зѣмеѣте.

5. Не всички имена, формитѣ на които за мн. ч. увеличаватъ броя на сричкитѣ си, сж съ *отметнато* ударение, както казва проф. Ц.: гѣвран—гѣврани, шѣрен—шѣрѣни; ѳдѣр ѳдѣри, пуѳас—пуѳаси; но ѳзвур—ѳзѣри, ѳстрѣв—ѳстрѣви.

6. Не всички „склонитбени думи съ ударение на третия или четвѣртия слогъ“ въ общобѣлгарската речъ иматъ предзадно ударение въ воденския говоръ: Влѣдуву, Пѣтичину, Цѣрнешуву, Прибѣдишчѣ, днѣшните, вѣздиден, сѣкѣкви, врѣговите (сжщест.) и врѣгувите (прилаг.), идѣшчимицѣ, удѣшчимицѣ, вѣртѣшчимицѣ (общобѣлгарски: сѣкакви, идѣщи, ходѣщи).

7. Проф. Ц. счита „преметитѣ и отметитѣ“ на ударенията въ вод. говоръ като наследница отъ стремежа на езика да запази мѣстото на ударението: мисля, че причина за подвижността на ударението и въ вод. говоръ не ще е такъвъ стремежъ, а тия причини, които обуславятъ подвижността и въ общобѣлгарската речъ: не е сигурно стремежътъ на езика да запази ударението на втората сричка, т. е. на мѣстото му въ формитѣ ѳчихме (м. несв. вр.); нито въ: зѣшиѳѣм—зѣшиѳ — зѣшиѳ — това движение на ударението, явно е, се дължи на формитѣ. И съкращенията — нѣшче вм. нѣшите, сѣлту, мѣте, вм. сѣлуту, мѣте — не се дължатъ на стремежа на езика да запази мѣстото на ударението, а отъ редуцията на гласнитѣ звукове и отъ бѣрзината на говора.

Ето каква картина представя ударението въ вод. говоръ:

I. Едносрични имена (сжществ. и прилаг.) и причастия за м. р. и при промѣна на родовата форма иматъ двойко ударение: а) *неподвижно второсрично*, когато формитѣ имъ за число, родъ и пр. се увеличаватъ съ една сричка: пѣт—пѣти, пѣтъ; зѣп—зѣби и зѣбе; прѣс—прѣсте и прѣстъ; лѣс—лѣстъ, глѣс—глѣсте и глѣстъ, коѣн—коѣнъ; гѣс—гѣсте, гѣсти и гѣстъ; рѣп—рѣбе и рѣби; бѣл—бѣлъ—бѣлу—бѣли; сѣин—сѣинъ—сѣину—сѣини; вѣт—вѣтъ—вѣту—вѣти: вѣти вѣги пиѣвѣици, дѣлгъ—кѣту кѣсъ; клѣм—клѣмш—клѣде; клѣме—клѣте—клѣдѣт; клѣх—клѣ—клѣме—клѣте—клѣъ (клахъ, клахме и пр.); брах—бра—браме—brate, браъ; бран—бранъ—брану—брани (отъ бранъ, брани): б) *подвижно второсрично*, когато при промѣна на формата думата получава повече срички: врак—врѣгови, но и врѣзи, крѣс—крѣстовѣ, зѣт—зѣдовѣ, стѣл—стѣловѣ, рѣк, рѣгови, пѣт—пѣтишчѣ, краѣ—крѣишчѣ, рит—ридишчѣ, но и рѣдовѣ. Казахъ, че формитѣ на *ишчѣ* сж по аналогия на думи отъ ср. р. на *ишч-ъ*: бунѣшче—бунѣшчѣ. Казахъ още, че това *движение* на ударението не цели да се запази то на *предпоследната* сричка, а се налага отъ промѣната на формата; защото при членнитѣ форми то не се мѣсти, както не се мѣсти и при други промѣни въ много двусрични и трисрични думи: зѣбите и зѣб'те, още зѣб'ту; коѣнъ-тъ и коѣн'тъ, прѣстите и прѣститѣ, рѣговѣте грубѣв'те; грѣп—грубѣнѣ—грубѣнѣтъ.

Ударението се мѣсти и презъ две срички, напредъ и назадъ при *производни* думи (разни части на речъта): ѣунак—ѣунѣшчѣнѣ; сфѣт—сфѣтувчѣнѣ; ѣѣм—ѣѣдѣѣне—ѣѣстилѣф; удбѣрѣм—удбѣрах—ѣдбѣри; уткупѣх—уткупѣл—уткупѣп—ѣткупѣи.

Едносричнитѣ сжщ. отъ ж. р. на съгласенъ звукъ въ края обикновено нѣматъ форма за мн. ч.: сѣл', смѣрт.

Предлозитѣ често се свѣрзватъ при говоръ съ следната дума и губятъ ударението си: нѣ_мѣжѣм; пу_пол'ту, су_рѣце—су_нѣсе, нѣ_рѣц'ту, ду_тѣб'къ, прид_мѣне, зѣд_негу, уд_долу и усдѣлу, усгѣре, нѣт_тѣвѣнут. Но частицитѣ за сравнителна и превъзходна степенъ на прилаг. и наречия *нѣ* и *нѣи*—запазватъ ударението: нѣ_силнѣ, нѣи_чѣсти, нѣ_нѣску, нѣи_гѣре и пр.

II. Ударението въ двусрични имена и причастия отъ ж. р. *винаги е второсрично и неподвижно*: жѣнѣ—жѣни; жѣн'тъ—жѣн'те; мѣикъ—мѣики; мѣик'та—мѣик'те; зѣнѣ (взети)—зѣни—

зен'тъ—зен'те (взетитѣ); кланъ—клани—клан'тъ—клан'те. Когато обаче думата стане трисрична, тогава ударението пакъ не се мѣсти, но става третосрично; мѣлус—мѣлустѣ; мѣлустѣ—мѣлуст'те. При думитѣ жѣнъ, ма́икъ, кланъ, ударението остава *второсрично* защото една отъ сричкитѣ — втората — се съкратява; жѣнътъ—жен'тъ; ма́ики—ма́ик'те; зѣнъ—зѣни—зѣн'тъ—зѣн'те. Сжщо: ста́рус—ста́русти, мла́дус—мла́дусти, иматъ *третосрично* ударение, което не се мѣсти; членувани: ста́рус'тъ, мла́дус'тъ, лудус'тъ, лудуст'те и пр.

При числителнитѣ — прости и съкратени — ударението е *второсрично* при нечленнитѣ и *третосрично* при членнитѣ имъ форми: седум—седумте; осум—осумте; деветте отъ девет и девѣтъ—девѣтте; десет, десѣтъ—десетте, десѣтте; но иди́наісѣтъ—иди́наісте; защото една сричка е съкратена; сжщо: пѣтнаісѣтъ—пѣтнаісте; пеісѣтъ—пеісте и т. н. Но ѣди́н—ѣдні́! ѣднó—ѣдні́ и иди́н—идна́—иднó—идні́ иматъ ударение при крайната сричка — ямбично, а при членнитѣ си форми — второсрично-амфибрахийно: ѣди́ниут, ѣднáта, ѣднóту, ѣдні́те; *второсрично* е ударението и въ числителнитѣ двáтъ, двѣте, трѣте—трѣтъ, читѣри—читѣр'те, двѣстъ, трѣстъ, илѣадъ; но крайно въ милиóн и второсрично въ мн. ч. милиони. Произлѣзлитѣ и ди́нак (сжщестъ.) и ѣднѣш (наречие) отъ иди́н—ѣди́н, иматъ за ед. ч. ударение на крайната сричка; за мн. ч. отъ иди́нак ударението е второсрично: иди́наци. Въ наречието ѣднѣшкъ—иднѣшкъ ударението е пакъ второсрично, а въ зѣднѣш, удѣднѣш — крайно.

III. Ударението въ двусрични имена и причастия отъ ср. р. е *второсрично* и *постоянно*, а при членнитѣ форми — третосрично, освенъ, кога една отъ сричкитѣ имъ се съкрати — тогава е пакъ *второсрично*: сѣлу—сел'ѣ—сел'ѣтъ, но и сел'та (отъ сѣлата); пóле—пóл'ту; дѣрву—дѣрвѣ—дѣрвуту—дѣрвѣтъ; зѣну—зѣни; зен'ту—зѣн'те; бѣту—бѣти; биг'ту—бѣт'те, вѣту—вѣти; вѣт'ту—вѣт'те.

Обаче имената отъ ср. р. на *н* и *т*-основи и ония, които се повели по тѣхъ, иматъ *подвижно* ударение, *второсрично*: і́ме—имѣи́нъ—им'ту—имѣи́н'тъ; тѣле—тилі́и́нъ—тѣл'ту—тилі́и́н'тъ; пѣле—пилѣи́и́нъ—пил'ту—пилѣи́и́н'тъ. Формитѣ пѣлци, тѣлци, иминѣшчѣ идатъ отъ предполагаемо пѣлец: по тѣлец—телци и пѣле—пилци (аналогия), а иминѣшчѣ — по бунѣшчѣ отъ бунѣшчѣ.

IV. Двусричнитѣ мѣстоимена имать сѣщо така двусрично и постоянно ударение, а при членнитѣ си форми — третосрично — освенъ кога има съкратена сричка: іаскъ, мене, тебе, себе, моіѣ, моє и моіу, твоє и твоіу, своє и своіу,¹⁾ нашу, вашу, неіну, когу, чіѣ, и пр.; моіѣ отъ моіѣтѣ, своіѣ отъ своіѣте, нашѣ отъ нашите; но и нашѣтѣ, вашѣтѣ, неінѣтѣ, нашите и пр. въ пѣснитѣ: и неінѣтѣ куікіѣ изгуре; цалуту (цѣлото) сѣлу нѣ зборъ съ субра; чѣду ки глѣдѣ, чѣднѣ нивѣстѣ. Но и: тѣквѣ—тѣквѣ—тѣквѣ и тѣквѣѣ — съ ударение на крайната сричка; срещу тѣзи форми, обаче, имаме какъвѣ—какву—какви, необяснимо защо въ тѣквѣ ударението е крайно, а въ какъвѣ — на втората сричка; тая форма може да се дължи на влияние отъ второсричното ударение на Костуръ—Кайляри.

V. Всички двусрични глаголи имать второсрично, но подвижно ударение: а) хорѣино въ формитѣ за сег. вр. 1, 2 и 3 л. мн. ч.; за мин. несв. 1 л. ед. ч.; б) ямбично въ формитѣ за м. св. вр. 1, 2 и 3 л. ед. ч.; в) дактилно — за сег. вр. 1 и 2 л. мн. ч., мин. несв. вр. 2 и 3 л. л. ед. ч. и 1, 2 и 3 л. мн. ч.; г) амфибрахийно въ формитѣ за мин. св. вр. 1, 2 и 3 л. мн. ч., освенъ при съкратени срички. Примѣри: а) мѣтѣм, мѣѣм, нѣсѣм, вѣкѣм, дѣѣм; мѣтиш, мѣте, мѣтѣт и т. н. т.; б) мѣтѣх, мѣх, нѣсѣх, вѣках, вѣліах; мѣтѣ, мѣ, нѣсі, вѣка, вѣліа; в) мѣтѣме и мѣт'ме, мѣѣме (съ съкратена сричка), нѣсиме и нѣс'ме, вѣкѣме, вѣліѣме; мѣтише, мѣт'ше, мѣѣше (съ съкратена сричка), нѣсиш и нѣш'ше (съкр.), вѣкѣше, вѣліѣше²⁾; мѣтихѣме, нѣсѣхѣме, мѣѣхѣме (съкр.), вѣкѣхѣме, вѣліѣхѣме; мѣтихѣте, мѣѣхѣте (съкр.), мѣтиѣ и т. н.; г) мѣтѣме, мѣѣме (отъ мѣхѣме, кжса форма), нѣсѣме, вѣкаме, вѣліаѣме; мѣтѣте, мѣтѣѣте и т. н.

Формитѣ за повелителенъ начинъ имать подвижно-второсрично ударение за ед. ч. и амфибрахийно за мн. ч.: мѣти-мѣтѣѣте; нѣси-нѣсѣѣте, вѣкѣѣ-вѣкаѣѣте, но мѣѣ, мѣѣѣте; зѣмѣѣ-зѣмѣѣѣте и т. н.

Причастнитѣ форми отъ м. несв. време имать второсрично ударение, а за мин. св. вр. и за страд. форми — на крайната сричка: мѣтил, но мѣтѣл, мѣтѣн; нѣсил, но: нѣсѣл,

¹⁾ На *e* и *io*—*iu*; на *e* — въ Воденско, на *iu* — въ Мегленско.

²⁾ Още и съкратено: вѣкѣше, вѣлѣше.

нусѣн; дѣгъл, но: дигáл, дигáн; óръл, но: урáл, урáн. За ж. и ср. р. и за мн. ч. ударението става дактилно и амфибрахийно: дѣгъл, дѣгълъ, дѣгълу, дѣгъли, но: дигáлъ, дигáлу, дигáли; дигáнъ, дигáну, дигáни; учил, училъ, училу, учили, но: учѣл, учѣлъ, учѣлу, учѣли; учѣн, учѣнъ, учѣну, учѣни. При членуванитѣ форми съкращенията сж въ пълнеъ размѣръ: дѣгън'ту, дѣгън'тъ, дѣгън'те; учѣн'тъ, учán'ту, учѣн'те.

Глаголитѣ съ повече срички носятъ ударение като двусричнитѣ: купúвѣм, купúвѣл, купува́х, купúвѣл, купува́л, купува́н; зѣмѣтѣм, зѣмѣтих, зѣм'тѣх, зѣмѣтил, зѣм'тѣл, зѣм'тен; за́м'ти-зѣмитѣите; тѣрка́ліѣм, тѣрка́ліѣх, тѣркѣ́ліах, тѣрка́ліѣл, тѣрка́ліа́л, тѣркѣ́ліа́н; тѣрка́ліѣи-тѣркѣ́ліа́ите, покрай дунѣ́ сѣм има́ме и кжса́ форма донцѣ́м (ц отъ с): донци-дунцѣ́ите (донеси, донесете).

VI. И двусричнитѣ наречия иматъ второсрично ударение: до́лу, го́ре, ни́кум, на́кум, кѣ́де, ту́къ, та́му, си́ошни, ва́дин, не́кни (оня день), по-не́кни; ла́ни; но: улóмнѣ́ни (отъ оном + лани), ни́где, не́где, се́где, ма́лце и т. н. При трисричнитѣ ударението е дактилно: не́къде, се́къде, ни́къде, не́кулку, ни́кулку, се́кулку.

Отъ прегледа на ударението въ двусричнитѣ думи, съ изключение имената и местоимената отъ м. р., може да се направи следното заключение: 1. съ рѣдки изключения ударението при двусричнитѣ имена отъ ж. р. и ср. р., при двусричнитѣ местоимения отъ ср. р. и м. р. ед. и мн. ч., при глаголитѣ форми отъ сег. вр. 1, 2 и 3 л. мн. ч. и за мин. несв. вр. 1 л. ед. ч., както и при причастията за мин. несв. вр., м. р. ед. ч., а така сжщо и при наречията е второсрично (хорейно) и неподвижно, постоянно; 2. въ глаголитѣ форми за м. несв. вр. 2 и 3 л. ед. и 1, 2 и 3 л. мн. ч., както и въ причастията за м. несв. вр. ж. и ср. р. ед. ч. и мн. ч. е третосрично (дактилно) и пакъ неподвижно; 3. при глаголитѣ форми за м. св. вр. ед. ч. 1, 2 и 3 л. и причастия за м. св. вр. ед. ч. м. р. е крайно (ямбично) и пакъ неподвижно; 4. при глаголни форми за м. св. вр. 1, 2 и 3. мн. ч. и причастия за ж. и ср. р. ед. и мн. ч. е амфибрахийно, т. е. на срѣдната сричка и пакъ неподвижно.

По-чести сж изключенията при имената отъ ср. р. формитѣ на които за мн. ч. се увеличаватъ съ повече отъ една сричка: вре́ме, но вре́миинъ; име́, но имѣ́инъ и имѣ́ишчъ по

бунишче-бунишчѣ. Числителнитѣ една, идна, идно, едно, ѣдни и наречието ѣдниш иматъ крайно (ямбично) ударение.

Едносричнитѣ имена отъ м. р. иматъ въ формитѣ си за мн. ч. второсрично (хорейно) ударение, ако сричкитѣ имъ се увеличаватъ съ една и срѣдно (амфибрахийно) ако сричкитѣ имъ се увеличаватъ съ повече срички: зѣп — зѣби, но: вѣрак — вѣргови; краі — крѣишчѣ отъ краишче по бунишче, както вече казахъ.

Двусричнитѣ имена отъ м. р. и глаголи иматъ разноесрично ударение; (второсрично (хорейно) и крайно (ямбично): Вѣдин, Жѣрви, пѣсук, вѣсук, мѣргѣф, сѣлин, мѣтин, учил, нѣсил, сѣкуі, но: чувѣк, житвѣр, зилѣн, студѣн, пѣзѣр, уфчѣр, сирѣк, ѣдин, учил, нусил, нусѣн, видѣн, Урмѣн-чифлик, Лип'ѣр, Цѣдит. Отъ 27 двусрични имена на селища въ Воденска околия (м. ж. и ср. р.) 27 носятъ хорейно (второсрично) и само 3 — крайно (ямбично): Вѣдин, А'рсин, Самѣр, Жѣрви, Чѣгѣн, Пѣчип, О'шин, Тѣшим, Прѣдрум, И'звур, Нѣву-сѣлу, Тѣѣву и Тѣѣву, О'слуі, Зѣорцку, Бѣѣву, Кѣицку, Нѣте, Бѣинѣ Нѣсіѣ, Дрѣшкѣ, У'мѣ (Хума), Кѣпѣ, Цѣрни-рѣкѣ, Стрѣишчѣ; но: Урмѣн-чифлик, Лип'ѣр, Цѣдит.

За да се види мѣстото на ударението при двусричнитѣ имена отъ м. р., ще дамъ повече примѣри отъ тѣхъ съ разни суфикси:

1. Суфикси: ак-ек-ик-ок-ук-ѣк: 1. съ хорейно ударение (второсрично): пѣіѣк, зѣіѣк и зѣіѣк, пѣтѣник, вѣрѣшник; пѣсук, пѣсук, нѣсук, бѣлизук, крѣотук; 2. съ ямбично (крайно): іѣунѣк, сирѣк, пѣшѣк, турлѣк, гулѣк, чирѣк, струіѣник, пѣл'тѣк, чувѣк, душѣк, изѣк, смѣтѣк, слипѣк, жѣлтѣк, висѣк, жѣлтѣк, билѣк, ширѣк, висѣк.

2. Суф.: ар-ер, ир, ор, ур, ѣр: 1. съ хорейно (второсрично): Самѣр (село), Пѣзѣр (градѣ), дѣвир, ѣндѣр, мѣндѣрѣ, мѣкѣрѣ, ѣстѣрѣ, бѣстѣрѣ, иѣтѣр, Пѣтѣр, вѣтѣр, свѣкур; 2. съ ямбично (крайно): увчѣр, кузѣр, зѣлтѣр, сѣмѣр, пѣзѣр, зѣгѣр, другѣр, бѣрдѣр, туѣр, пѣпѣр, бѣсѣр, бирбѣр, ѣскѣр, миндѣр, утѣр, булгѣр, мѣсѣр (прѣстена паница), кусѣр, ликсѣр.

3. Суф.: ач, еч, ич, оч, уч, ѣч: 1. съ хорейно (второсрично): нѣма ни една дума; 2. съ ямбично (крайно): пригѣч (впрегачѣ, престилка), кѣлѣч (птица), урѣч, купѣч, кѣрпѣч, дрѣскѣч, мѣтѣч, лѣжѣч, литѣч, лувѣч, клипѣч, кѣркѣч (лакомеѣч, изедникѣ), стигѣч, кѣлѣч, мѣркѣч.

4. Суф.: ан, ен, ин, он, ун, ън: 1. съ хорейно (второсрично): тѣпѣн, тѹрчин, ѳвин, кѳрин, рѹсин, лѣсин, днѣшин, прѣдин; 2. съ крайно (ямбично): рудѣин (отъ руданъ — чекръкъ), гѣврѣн, Іувѣн, ѣрслѣн, видѣн, свѣршѣн, ичмѣн, пилѣн, Пирѣн, ушлин (глулавъ), Ъидѳн, пѣтѳн, пѣун, мѣмѣн, сѣмѣн, стрибрѣн, гѣтан.

5. Суф.: ат, ет, ит, от, ут, ѣт: 1. съ хорейно (второсрично): пѳврѣт, ѣспит, жѣвѣт, трѳпут, рѳпут, пѣскѣт; 2. съ ямбично (крайно): брѣдат, сѣрцѣт, крѣстѣт, ѣдѣт, ципнат, чипнат, цѣпнат, укѣт, кумѣт, нѣнѣт, ширѣт, бурнѣт, умѣт (надежда, намѣрение), извѣт (прич. форма), кринѣт, дигнат.

6. Суф. ал, ел, ил, ол, ул, ѣл: 1. съ хорейно: сѳкул, тѣтул, закул' (заколение); пѣкул' (адъ), дѣтѣл (птица) петѣл, пѣпѣл, тѳпѣл, пѣкѣл, дѳшѣл, мѳтѣл; 2. съ ямбично: кѣртѣл (орелъ), чѣкѣл (чакалъ), чикѣн (прич.), плитѣл, видѣл, бигѣл, будѣл' (трѣнь), мутѣл, нусѣл.

7. Суф. ам, ем, им, ом, ум, ѣм: 1. съ хорейно: Прѳдрѣм, рѣзум, пѣтѣм, (питомѣ), кѳсѣм, вѣсѣм, Тѣшим; 2. съ ямбично: сусѣм, тулѣм, гулѣм, милѣм (мехлемѣ).

8. Суф. аз-ез-из, оз, уз, ѣз: 1. съ хорейно: прѣлис, (прелезъ), прѣнус, прѣвус; 2. съ ямбично: пикмѣс, увѣс, кѣфѣс, урсѣс, арсѣс.

9. Суф. ав, ев, ив, ов, ув, ѣв: 1. съ хорейно: жѣрѣф, кѳрѣф, мѳрѣф, Лѣниф, Рѣстѣф, стѣпчѣф, сѣнкѣф; 2. съ ямбично: рѣкѣф, углѣф, още углѣмник (съ м за в), пукрѳф, лиубѳф, лѣжлѣф, бѣрлѣф, гѣнглѣф, цѣрвлѣф, шуплѣф.

10. Суф. ад, ед, ид, од, уд, ѣд: 1. съ хорейно: пѣпрѣт (папрадѣ), прѣут (преходѣ) лѣбит (лебедѣ), гѳспут; 2. съ ямбично: крѣмѣт, присѣт, (пресадѣ).

11. Суф. аб, еб, иб, об, ѣб, уб: 1. съ хорейно: кѳрѣп (корабѣ), пѳрѣп (порѣбване); 2. съ ямбично: чурѣп, сибѣп, сибѣп, гѣлѣп, исѣп.

12. Суф. аг, ег, иг, ог, уг, ѣг: 1. съ хорейно: пѳлѣк (пѳлогѣ), дѣлѣк, зѣлѣк, нѣлѣк (налогѣ); 2. съ ямбично: кѣрлѣк (прѣчица съ кука отъ самата неѣ за окачване: ѣ), пѣтлѣк, (петлиг, копче).

13. Суф. аж, еж, иж, ож, уж, ѣж: 1. съ хорейно: кѣдинѣ (димѣ) отъ кадѣ-кадѣжѣ; 2. съ ямбично: смѣрдѣш, вѣрвѣш, (вѣрежѣ) бинѣш (разпасанѣ по облѣкло), вѣртѣш, пѣрдѣш, гѣрмѣш.

14. Суф. ак, ек, ик, ок, ук, ък: 1. съ хорейно: мѣлък, крѣтук, плѣтук, нѣсук, вѣтук, вѣдник; 2. съ ямбично: гулак, сирак, мустаќ, уртаќ, кѣпак, чѣрдаќ, цѣрноќ, слипоќ, ѣртлик, мирлик (миръ, тишина).

15. Суф. аш, еш, иш, ош, уш, ѣш: 1. съ хорейно: Гѣнуш (изворъ), Іѣнуш, Мѣтуш; 2. съ ямбично: Мѣнуш, Куліаш, Нѣсташ, ѣлѣш, вириш, Питруш, Сирмѣш (мѣстность).

16. Суф. ас, ес, ис, ос, ус, ѣс: 1. съ хорейно: мѣлус, слѣбус, стѣрус, рѣдус, (ж. р.), мѣрис; 2. ямбично; пуѣас, Ри стѣс, Буриѣс.

17. Суф. аф, еф, иф, оф, уф, ѣф: 1. съ хорейно: нѣма 2. съ ямбично: кѣдѣф, чѣршѣф, гиргѣф, зѣѣф (слабъ).

18. Суф. ах, ех, их, ох, ух, ѣх: 1. съ хорейно: нѣма; съ ямбично; урѣх, (орѣхъ), кужѣх, тѣрбѣх, стумѣѣк' (отъ стомахъ).

Отъ приведенитѣ въ горнитѣ 18 точки примѣри се вижда, че въ голѣмото мнозинство тия думи носѣтъ ямбично (крайно, краесрично) ударение; отъ тия 242 думи — 173 имѣтъ крайсрично, а 69 — второсрично (хорейно). Трѣбва да отбележа, че турскитѣ думи винаги носѣтъ ямбично ударение. Заключение, което налага и тоя прегледъ на ударението въ двусричнитѣ думи отъ м. р., е че то е разносрично, двосрично, както го бѣ опредѣлилъ проф. Цоневъ; но по-право е, мисля, да се нарече разносрисрично, защото при промѣната на думитѣ по форма тя често става трисрична, и четирисрична: пѣтъм, но пѣтъме, пѣтъхме, пѣтаме, пѣтах, пѣтаѣте, пѣтан и пѣтан (м. несв. съ мн. св. прич.), пѣташчим, пѣтѣшчимицѣ; още и затова, защото въ многосричнитѣ думи ударението сжщо е разносрично: Вѣртикоп, но Лѣкувиц; тѣрпилиф, но ступѣнин; даже едни и сжщи думи въ различни значения имѣтъ различно ударение; Лѣкувиц, но Лукѣвиц, (селянин отъ Лѣкувиц); Влѣдуву, но Влѣдѣвиц; Сѣръќѣнуву, Сѣнѣшувицѣ, Сѣнишѣфци; тѣрговиц, тѣргувиѣ; зѣфѣтъм, зѣфѣти, зѣфѣтѣѣте, зѣвѣрзѣвѣм, зѣвѣрзѣвах, зѣрзѣваѣне, зѣвѣрзѣм. Отъ примѣритѣ, дадени досега се вижда още, че ударението въ вод. говоръ е и подвижно; то се мѣсти не само, кога отъ дадена дума се образува друга, но и при промѣни съ основната ѣ форма. Ето защо азъ мисля, че ударението въ вод. говоръ е разносрично и подвижно; то не е опредѣлено, поне азъ не успѣхъ да установа граматическитѣ категории и форми, при които то е краесрично, второ-

срично, третосрично, и четвѣртосрично, нито кога е неподвижно и кога се мѣсти. Все пакъ приближително намирамъ, че при двусричнитѣ думи то е второсрично, кога сж отъ ж. и ср. р., а краесрично при-думитѣ отъ м. р.; обаче изключенията, както показахъ, сж много, особено при имената отъ м. и ср. родъ и при глаголитѣ. Съ второсричното си ударение вод. говорѣ стои близо до костурския говорѣ, а съ краесловното — до общобългарското.

Що се отнася до подвижността и неподвижността на ударението трѣбва да подчертая, че *членътѣ* не му влияе; не му влияятъ и промѣнитѣ на формата по падежъ, родъ и число, но при промѣна на формата по число, ударението може да се придвижи, ако формата за мн. ч. увеличи сричкитѣ съ повече отъ една и дори при *една*; подвижно е ударението и при промѣна на глаголната форма по число, родъ и време; сжщо и кога се образуватъ отъ дадена дума други: *вѣк*—*вѣкут*, *но*; *викѡви*—*викѡвите* и *викѡв'те* (съкратено); *увчѣр*—*увчѣрут*, *увчѣри*—*увчѣрите* и *увчѣр'те* (съкратено); *пѣсук*—*пѣсукут* и *пѣс'кут* (съ отпад. у); *пѣсуци*—*пѣсуците* и *пѣсуц'те*; *зилѣн*—*зилѣнъ*—*зилѣну*—*зилѣни*; *зилѣниут* и *зилѣниут*—*зилѣн'тъ*—*зилѣн'ту*—*зилѣн'те*; *ѣдин*—*ѣдина*—*ѣдно*—*ѣдни*; *ѣдиниут*—*ѣдѣтъ*—*ѣдното*—*ѣдните*; *питѣм*—*питѣш*—*питѣ*; *питѣт*; *питѣх*—*питѣл*; *но*; *грѡп*—*грубѡви*; *име*—*имиинѣ*; *питѣм*—*питѣше*—*пита*—*питап*—*питап*; *питѣи*—*питаите*, *запитѣи*—*запитаите*: *питашчимицѣ*; *тѣрчѣм*—*тѣрчѣхме*, *тѣрчѣме*; *тѣрчѣл*—*тѣрчѣл*, *тѣрчѣн*, *тѣрчѣник*, *прѣтѣрчи*—*притѣрчаите*; *вѡдѣ*—*Вѡдин* *но* *вудѣниц*, *вудиницѣ*—*вудиничѣр* и *вуди'нчѣр*; *грѡп*: *губѣр*, *губѣница*; *бѡр*, *сбѡр*: *субѡр*, *бѣрѣм*, *бирѣч*, *субирѣвамъ*, *субирѣум*; *зимѣ*: *нѣзимѣн*, *зимувѣшче*.

VI. Ударението въ многосрични (трисрични и пр.) думи въ вод. говорѣ представя следнитѣ групи:

1. Съ ударение на първата сричка отъ началото на думата: *Влѣдуву*, *Пѣтинин*, *мѣчинин*, *бѣбички*, *Нѡшчивицѣ*; *учиме*—*учите*, *учиме*—*учихте*; *запѣлин*; *сѣкуиѣ*, *никуиѣ*, *сѣкъде*, *вѣкуфци*, *стринкинѣ*, *вѣкувите* (*викуветѣ*), *мѣкинѣтъ*, *закупувѣи*, *ѡдбирувѣи*, *мѡрѣвъ*.

2. На втората и третата сричка отъ началото: *Сѣнѣшуву* *Струѣанувица*; *Сѣрѣкиницѣ*, *сѣмѣриѣницѣ* и пр.

3. Съ ударение на предпоследната сричка: *Пужѣрцку*; *миглѣниц*, *грѣдинѣ*, *губѣду*, *Пужѣрѣниц*, *Привѣртѣниц*, *зилѣнѣ*,

цървѣнъ, слънѣнъ, купрѣвъ, вритѣну, пѣрдѣъ (трѣстика), къпѣнъ, сѣрѣкѣниц, зитѣви, грубѣви, имѣнъ, видѣме, видѣте, видѣъ; зѣтвурѣме, зѣтвурѣте, зѣтвурѣъ; Пудѣнци, Уризѣри; Вѣртикѣнци, тѣргѣвиц, вѣрвѣите, пудѣне (постене); Тудѣркъ, пѣзуъ (пазухъ); углѣмник, вѣртѣшкъ, смѣѣчкъ.

4. Съ ударение на последната сричка (крайната): Кулудѣи, Курнишѣр, Бурислѣв, Турумѣн, Мисимѣр, мѣнѣстѣр, сунудѣк (палаво за дете), кѣтрѣнѣк (катраникъ) вѣркузѣн (врѣвъ за врѣзване гащи), купувѣах, купувѣа, купувѣан, нѣридѣн—нѣкѣтѣн, изидѣл, изидѣн (изял, изядѣн), тѣрѣчѣнѣк, вѣкѣнѣк.

Съ такова ударение се указватъ и съединения отъ едносрични думи съ двусрични, съ ударение на крайната сричка и обратно: нѣ_ѣднѣш, зѣ_ѣднѣш, ду_чувѣк; ѣднѣ_рѣш, прику_прак (прѣку прагъ); ду_ѣндѣн, прид_вудѣч, пуд_сѣмѣр къту_тѣп.

Ето още нѣкои четиросрични и петосрични думи съ разносрично ударение: типѣвицѣ, вудѣницѣ, мѣстѣгѣркъ (прѣчка за подкарване дѣбиче), пѣзѣрѣниц, пѣпилѣшкъ, битулѣаниц, Пѣскуниѣ, Рѣнислѣвци, Густулѣуби, вѣлѣвѣчѣр, зѣвѣртувѣа, крѣстѣвѣчѣр, зѣвѣртувѣал, зѣвѣртувѣан, уткинувѣах, ѣвѣборѣни, Цѣрѣнѣвини, ѣнѣакиву, Крунѣѣливу, Кужѣушѣни, Ливѣадицѣ, гулѣмичкъ, цѣрѣвѣничкъ, мѣрѣвѣичкъ, Рѣстувицѣ, Дѣнѣвицѣ, Сѣрѣкѣнуву, Цѣрнѣумѣрѣнуву, Стуѣѣанѣвицѣ, Гувѣдѣрѣчивѣ.

Интересно: тѣя многосрични думи иматъ само едно ударение, и това личи отъ редуциранитѣ гласни въ неударѣнитѣ срички: вудѣницѣ отъ водѣница; типѣвицѣ отъ тѣпѣвица; Стуѣѣанѣвицѣ отъ Стояновица.

Общо заключение за ударѣниѣто въ водѣнскѣя говоръ

1. То е *разносрично*, т. е. *неопредѣлено* при *всѣчки* категории думи, както е и въ *източнобѣлгарскитѣ* говори: чувѣк, но вѣсук; ѣтѣр, но булѣаф; Стуѣѣан, но Стѣфѣн; жѣлтѣк, но вѣтук; зилѣн, но сѣлен: мѣтѣм, но мѣтѣх; мѣти, но мѣтѣте; мѣти, но пѣмити; зѣстѣни, но зѣстѣнѣте; чѣкъ, но чѣка; кѣква, но тѣкѣа; Влѣдуву, но Пужѣрѣцку; Сѣмѣр (село), но сѣмѣр (седло); Пѣзѣр (градъ), но пѣзѣр; нѣсѣх (м. несв. вр.), но нусѣх (м. св. вр.); нѣсил (м. несв. прич.), но нусѣл, нусѣн (м. св. прич.). Вѣртикѣн, но Лѣкувиц; Лѣкувиц, но Лѣкѣвиц;

Годур, но Тудорци; Ѓвборини, но Паунчинъ; Ѓуванувицъ, но Гувидарчиву и т. н.

2. При имената (сжществ. и прилагателни) *само* и то *само* за ж. р. ударението е *второсрично*, т. е. *опредѣлено* и *неподвижно*, *постоянно*: жѣнъ — жѣни; стѣмнъ — стѣмни; рѣкъ — рѣце; нѣгъ — нѣсе; сѣстръ — сѣстри, маѣкъ — маѣки, доѣкъ — доѣки; грѣдинъ — грѣдини; ливадъ — ливади; вудиницъ — вудиници, типѣвицъ — типѣвици; зилѣнъ — зилѣни; цѣрѣвѣнъ — цѣрѣвени. Но и въ тия имена има изключения: морѣвъ — морѣви (съ третосрично ударение), ѹлѣвъ — ѹлѣвиъ, пѣргѣвъ — пѣргави, мѣминъ, бѣбинъ (и всички притеж. прилаг.), Стуѣанувъ — Стуѣануви, Трѣпчанувъ — Трѣпчануви. *Второсрично* ударение иматъ и имена отъ ср. р., които не увеличаватъ за мн. ч. сричкитѣ си: сѣлу — сѣлъ, дѣрву — дѣрвѣ, чѣду — чѣдѣ; но кога сричкитѣ имъ за мн. ч. се увеличаватъ, ударението се премѣста на следната и предпоследната сричка: ѹме — имѣинъ; врѣме — врѣмѣинъ; още: сѣме — симѣинъ; ѹме — имѣинъщѣ.

Когато отъ една дума се образува друга — производна, или формата ѹ се измѣни за означение на уголѣменъ или умаленъ видъ на предмета, ударенито се мѣсти: жѣнъ — жинѣкъ; дѣте — дитѣшче; мѣма — мумѣчкъ; сѣлу — силѣнин; гувѣду — гувидаркъ; дѣрву — дѣрварче и т. н. т.

3. Ударението се мѣсти, *се премѣта* и *отмѣта*, както писа проф. Цоневъ, и не въ такъвъ ограниченъ размѣръ, както намираше той, а въ много, толко много думи и цѣли категории отъ думи, че трѣбва да се приеме то като *подвижно*, а не *постоянно*: а) въ всички производни думи: рѣдъ, рѣду, но рѣдинъ; сѣрце — сѣрцѣ, но сѣрцивинъ; водъ, но вудиницъ, вудинчар; ѹтръ, но ѹтрушѣинъ; слѣбус, слѣбѣни; вѣртѣм, но вѣртѣшки; лѣпѣм но лѣпѣш; ѣрѣм но урѣине; бѣрду но бѣрѣвицѣ; чувѣк но чувѣшѣинъ; зѣле, но зилѣнъ, Зилинѣкуву и Зилѣнѣкуву; прѣсе, но прѣфчар (вм. с — ѣ); сирѣине но сирѣнар, сирѣницѣ; зѣтворѣм, но зѣтурѣине; рѣбѣ, но рѣбар, рѣбарницѣ; кѣтран, но кѣтранѣк, Кѣтранѣцѣ, но Кѣтрѣничѣницѣ; Вѣдин, но Вудѣниц, Вѣдѣнцку (ц вм. ск): б) когато формата на думата се промѣни: грѣп — грѣбѣви; зѣт — зитѣви; рѣт, рѣдѣви и рѣдѣ; пѣрч — пѣрчѣви (т. е. всички съ *ови* за мн. ч.): кѣмин кѣмѣинъ; ѹме — имѣинъ; кѣжѣм — кѣжѣх — кѣжѣл, кѣжан; пувѣлиѣх — пувѣлиѣл — повѣлиѣн; пѣвили — пувѣлиѣите; вѣртѣм — вѣртѣх

вѣртѣл—вѣртѣн; завѣртѣм—завѣртѣх—завѣртѣл—завѣртѣ; вѣртѣм—вѣртѣне; вѣртѣм—вѣртѣшчимицѣ; тѣрчѣм—тѣрчѣнѣк и пр.

4. Членѣтъ не влиае на ударението, но *предизвиква съкращение* на срички, които могат да се съкратятъ, безъ да се повреди на *значението* на думата и на формата ѝ: двѣр—двѣрут; двѣрѣви—двѣрѣвѣте; нѣшѣ—нѣши—нѣшѣ отъ нѣшѣтъ; нѣшѣче—нѣшите: грѣдинѣтъ—грѣдинѣни—грѣдинѣта—грѣдинѣте; пугѣчѣтъ—пугѣчѣте; цѣрничѣкъ (черничѣкъ)—цѣрничѣкътъ мѣмѣ по-бѣргу съ ѣжинѣи; цѣрничѣкъ (черничѣкъ)—цѣрничѣтътъ; цѣрничѣките; ѣме—ѣмѣту; имѣинѣтъ—имѣинѣтътъ; имѣинѣшѣчѣ—имѣинѣшѣчѣтътъ; зилѣн—зилѣнѣут, зилѣнѣте; грѣдинѣр—грѣдинѣрут; грѣдинѣри—грѣдинѣте и пр.

5. Промѣнитѣ на формата по родѣ и по число сжцо не влиаатъ на ударението, съ изключнние на онѣя думѣ, сричѣкѣтъ на които за мн. ч. се увеличаватъ съ повече отъ една: пѣтъ—пѣти; зѣп—зѣби; жѣнѣтъ—жѣни; дѣрѣву—дѣрѣвѣтъ; сѣлу—сѣлѣтъ; гувѣду—гувѣдѣтъ; лѣд—лѣдѣтъ—лѣду—лѣди; зилѣн—зилѣнѣтъ—зилѣну—зилѣни; сѣин—сѣинѣтъ—сѣину—сѣинѣни; жѣлтѣкъ—жѣлтѣци, билѣтъкъ—билѣтъци, дубѣтук—дубѣци (съ съкр. ср. *ту* отъ *тъ*), пѣлжѣкъ (охлювѣкъ)—пѣлжѣци; рѣкъ—рѣци, вѣрѣкъ—вѣрѣци; но и вѣрѣгови, зѣтъ—зѣтови, дулѣви, друбѣви, имѣинѣтъ и пр. Още ѣримѣри: уфѣрѣкъ—уфѣрѣки; мѣчѣл—мѣчѣлъ—мѣчѣли; мѣчѣн—мѣчѣнѣтъ—мѣчѣну—мѣчѣни и пр.

6. Не само при многосрични думѣ, но и при двусрични и едносрични при членуване се наблюдаватъ съкращения: муѣкъ—муѣкътъ; муѣки—муѣките; мѣрѣвѣтъ—мѣрѣвѣтътъ; мѣрѣви—мѣрѣвѣте; дори и: мѣрѣвѣтъ, мѣрѣви; жѣнѣтъ—жѣнѣтътъ; жѣни—жѣнѣте; пѣсук—пѣсѣкут; пѣсуци и пѣсѣци—пѣсѣците; мѣи—мѣиут, мѣитѣтъ, мѣиутѣ, мѣите; вѣшѣ—вѣшиут, вѣшѣчѣ, вѣшѣчу, вѣшѣче; друбѣкъ (друбѣкъ), друбѣкъут; друбѣки—друбѣките; дѣду—дѣдѣту; лѣду—лѣдѣту; лѣиутѣ; гувѣду—гувѣдѣтъ: гувѣдѣтътъ; зѣвѣм—зѣм: ки зѣм; ки дом и кѣдом отъ доидѣмѣтъ, дѣм отъ дѣдѣмѣтъ: тѣя съкращениѣ се обуславятъ вече отъ бѣрзината на говора. Още ѣримѣри: млѣдѣтъ—млѣди; млѣдѣтътъ, млѣдите; стѣри—стѣрѣте; брѣдѣтъ—и: брѣдѣтътъ, брѣдите. Въ всички тѣя думѣ *д* отъ сричѣкѣтъ да, де, ди, до е отпаднала, а гласнитѣ *е*, *и* се съкратили въ *і*; *а* и *о*—въ *ѣ* и *ѣ*; грѣтъ—грѣут отъ градѣтъ; но и лѣтъ—ледѣтъ покрай лѣдѣтъ: глѣтъ—глѣдѣтъ и глѣдѣтъ; нѣднѣшѣ, зѣднѣшѣ, зѣрнѣу зѣ лошу отъ *на* и *за*; дѣуфѣрѣрут и ду фѣрѣрут; съ ѣткинѣ, съ ѣтипѣ

ут пла́к (плакане); ду_лѣинѣн, су_итѣрвѣ му, ъ_извѣди ут рек'тъ мо́кръ кѣту_куко́шкѣ.

8. Двусрични или едносрични въ съединение съ следващи думи, образуватъ цѣлость, въ която еднитѣ или другитѣ губятъ ударението: нѣ_сѣл'ту, пу_сѣл'итьтъ; нѣ_мужа́х, но: нѣ_знѣм, шѣ_знѣмъ; ѣдну_дѣду (и дветѣ срички въ ѣдну сж неударени); ѣднѣ_жѣнѣ; ѣдну_дѣду и ѣднѣ_ба́бѣ; нѣ_пра́и вѣ. не прави отъ правѣм = прам : на́прѣи вѣ. на́прави и пр.

Привѣршвайки скромната си работа, считамъ за дългъ да повтора, както казахъ и въ началото на тоя трудъ, че влиянието на турцитѣ и на гърцитѣ върху воденския говоръ не е било въ състояние да засегне душата на живата българска речъ: отдѣлни думи — много малко грѣцки, повече турски — сж добили гра́жданственостъ, мѣсто въ речника на нашия говоръ; но по-важенъ е фактътъ, че всички турци въ Воденъ знаяха и говорѣха български; грѣцкитѣ владици и учители научаваха български езикъ, безъ да успѣятъ да научатъ на грѣцки ни единъ възрастенъ гражданинъ въ Воденъ.

Ето нѣкои грѣцки думи: кѣтѣи (зимникъ), пѣрустѣи (тригълѣнъ или кржгълъ въ горната си часть желѣзенъ триножникъ, върху който се поставятъ сѣдове съ вода или ястия да вратъ); кѣциѣ (обла на края — кржгова лопатка за извеждане жаръ отъ огнището); дункъ (дуня) и още 1—2 думи. Повече сж турскитѣ думи, но и тѣ не сж повече отъ турскитѣ думи въ книжовната българска речъ. Интересенъ фактъ, който отбелязахъ и въ началото: въ цѣлата Воденска околия има само нѣколко села грѣцки и турски, но тѣ сж толкова малко, че не прѣчатъ на общата картина, която въ етнографско отношение, представя нашата околия — българския ѣ етнографски характеръ, толкова много българска колкото никоя отъ околиитѣ въ старитѣ предѣли на Царството не представя толкова български названия на селищата си.

Интересни сж и нѣколко латински, италянски и француски думи въ нашия говоръ: шѣрвѣтъ (сервета), кѣрпа за носъ; пѣрлѣнту—пѣрлѣнта — свилена кѣрпа за глава (при женската носия); курѣнѣ — сребърно, или позлатено, или отъ позлатени нишки изработено украшение, което младитѣ

невѣсти и жени прикрепватъ на феса до фотоса (свилена обикновено зелена кърпа, която се увива около феса, и надъ праздната част на феса, се слага короната); прѹнъ-и (трѣнкосливка); мулъфрѹнъ отъ мал-франсѣ — име на всѣка венерична болестъ; гѣс-ъ-о-и—весель-а-о-и; кундугѹн женска кжса дреха до пояса, отворена отпредъ и подплатена съ лисичи кожи; шкурделъ — пакъ женска дреха дълга до колѣнетѣ, отворена по цѣлото продължение отпредъ и пакъ подплатена съ лисичи кожи отпредъ, а вътре съ агнешки; пѹлкъ — пакъ ж. дреха, малко по-кжса отъ шкурделтъ, по-лека и пакъ подплатена съ лисичи кожи; платъ и на третѣтия дрехи е чоха, обикновено съ свѣтлозлатистъ или ясионебесенъ цвѣтъ. Сукардъ — мжжка дълга вълнена черна, отъ плътна материя-шаякъ, безъ ржкави-дреха, обшита отпредъ, по яката и дветѣ ѣ поли, дълга до подколѣнитѣ.

Въ речника на вод. говоръ има доста латински названия, които при случай ще събера.

АРХЕОЛОГИЧНИ И ХУДОЖЕСТВЕНО ИСТОРИЧНИ ИЗСЛЕДВАНИЯ ИЗЪ МАКЕДОНИЯ

отъ Никола Мавродиновъ*)

За да свършимъ съ църквата Св. Георги въ Младо-Нагоричино, ние ще наведемъ нѣколко примѣра изъ архитектурата на областъта. Църква сигурно градена отъ български майстори, но които сж строили турски джамии, медресета, бани и пр., се е намирала до преди десетъ години въ с. Градъ до Царево село, на югъ отъ Кюстендилъ и отъ другата страна на Осогово¹⁾. Тя е по-късна отъ Св. Георги въ Младо-Нагоричино. Била е сжщо цѣлата каменна. Главната ѝ западна врата била обрaмчена отъ правоъгълникъ, образуванъ отъ два торуса по чисто турски маниеръ. Арката надъ тая врата, както и надъ северната, била не само силно повишена, но и стѣпалата ѝ сж били извити. Така тя е била сжщо една типична турска арка. Малката ниша надъ северната врата е завършвала горе съ леко измѣнена, въ видъ на кобилица, индийска арка и е била обрaмчена и съ силенъ торусъ. Индийската арка била повторена и въ стената надъ самата ниша. Многобройни, леко скулптирани релефи съ растителенъ и животински характеръ имало въ самитѣ ниши, въ тимпанитѣ надъ вратитѣ, отъ дветѣ страни на самитѣ врати (на северната) и въ кръглитѣ медалиони надъ тимпана на западната врата. На снимкитѣ се виждатъ лаврови клонки, лоза съ цѣтове въ видъ на розети, елени, двуглавъ орелъ, лъвове, както и човѣшки образи или само човѣшки маски. Въ дѣсно отъ западната врата, въ една ниша е билъ поставенъ образътъ на св. Георги, който убива змея — единственъ запазенъ до сега релефъ отъ цѣлата серия релефи. На него, както ми съобщи г. Асенъ Васи́лиевъ, който го е видѣлъ лично, има четирислелна дата, чиито първи две цифри сж 17. Явно е, както

*) Вж. Македонски прегледъ, год. XIII, кн. 2.

¹⁾ J. M. Павловић, Малешево и Малешевци, Београд, 1929, стр. 29, обр. 12 и 13.

показват и стилът на релефитѣ и архитектурнитѣ форми, че църквата е градена въ XVIII вѣкъ. Но въпрѣки, че е покъсна отъ Св. Георги въ Младо-Нагоричино, тя показва продължението на сжщата традиция. Тя е работа навѣрно на сжщата архитектурна школа, тъй като се намира въ сжщата област и се отличава съ сжщитѣ характерни белези. Единъ другъ примѣръ ще потвърди тая моя мисль. На северо-изтокъ отъ Кюстендилъ, въ Земенския манастиръ ще видимъ пакъ ржката на тия майстори. Въ началото на XIX вѣкъ тѣ сж раз-

Обр. 1. — Врата въ църквата на Земенския манастиръ

били южната стена до олтара на църквата на тоя манастиръ и сж изградили врата (обр. 1). Неправилната, леко яйцевидна арка на тая врата е поправена горе съ сжщо така неправилна островърха арка. Две човѣшки лица сж скулптирани въ петитѣ ѳ, чиито жгли сж изрѣзани. По лицето на арката и по дветѣ подпльвки надъ нея сж скулптирани растителни орнаменти — клонки, розети, кринове и пр. Въ срѣдата е слъцето. Влиянието на мохамеданската архитектура тукъ е не по-малко явно. Близко триста години отъ постройката на

Св. Георги въ Младо-Нагоричино сж се изминали, но традицията да се скулптиратъ човѣшки лица е останала. На югъ отъ Кюстендилъ — въ Рилския манастиръ — ние ще видимъ тия човѣшки лица въ 1819 по постройкитѣ на майсторъ Алексий отъ с. Рила. Фактътъ, че тоя майсторъ е отъ с. Рила не показва, че тамъ е било срѣдището на школата. Той се е родилъ въ това село, но навѣрно е училъ занаята си въ Кюстендилъ или нѣкъде въ неговата област (Трънъ?). Турскитѣ влияния сж съвършено явни и въ градежа на Рилския манастиръ — жглитѣ между аркадитѣ на втория етажъ сж пробити съ сърцевидни фигури като по турскитѣ керванъ-сераи или като въ дворцитѣ на Алхамбра. Така майсторъ Алексий отъ с. Рила е навѣрно потомъкъ на майсторитѣ на църквитѣ въ Младо-Нагоричино. Ние открихме значи една *архитектурна школа*, която е работила въ околноститѣ на Кюстендилъ цѣли триста години.

Въ турско време въ Кюстендилъ е имало около 15 джамии. Запазени сж сега само три: Фетихъ-Мехмедъ (Шалдърванска джамия), Ахмедъ-бей и Имаретъ¹⁾. Преди нѣколко години общината събори прочутата Булгаръ джамия. Три капители взети отъ нея се намиратъ сега въ Кюстендилския музей. Ние познаваме и датитѣ на тритѣ запазени джамии — Шалдърванската е отъ 1531 год., Имаретъ отъ 1516 год., а Ахмедъ-бей — отъ 1575. Липсва ни тая на разрушената Булгаръ-джамиси, но тя ще е сжщо отъ XVI вѣкъ, като се сжди по тритѣ запазени капители. Тия джамии сж строени всичкитѣ съ мѣстния клетъченъ градежъ. Въ Имаретъ пояситѣ отъ камъни сж раздѣлени съ пояси отъ два реда тухли и всѣки камъкъ е отдѣленъ, въ повечето случаи, съ по две вертикални тухли, а по-рѣдко съ една или съ три. Тоя е и градежа на Шалдърванската джамия при все че камънитѣ сж по-малки. Въ Ахмедъ-бей камънитѣ сж заградени вертикално само съ по-една тухла. Тоя клетъченъ градежъ, съ които сж построени по-голѣмата часть отъ джамиитѣ въ България, не е турски или общо мухамедански по произходъ. Той се появява за пръвъ пѣтъ въ историята на архитектурата въ епо-

¹⁾ Йор. Ивановъ, Северна Македония, София, 1906, стр. 168 сл. Датата на Имаретъ-джамия (Сюлейманъ-паша джамия) е очевидно сбъркана. Ще кажемъ, че годината 894 отъ егира дава 1516 год. отъ Рож. Христ., а не 1489.

хата на царь Самуила — въ света София въ Охридъ, въ Германъ и въ костурскитѣ църкви¹⁾). До втората половина на XIV вѣкъ той е чуждъ и на източна България, при все че въ X вѣкъ виждаме какъ се образува въ Новата митрополия въ Месемврия. Въ Източна България го виждаме приложенъ по стезитѣ на външния притворъ и на галерията на църквата св. св. Петъръ и Павелъ въ Търново. Но въ XII вѣкъ, въ XIII и XIV в. всички македонски църкви сж строени съ него. Фак-

Обр. 2. — Шалдърванъ-джамия въ Кюстендилъ

тътъ, че джамиитѣ се строятъ съ сжщия градежъ показва ясно, че тѣ сж правени отъ мѣстнитѣ архитекти, потомци на архитектитѣ на македонскитѣ църкви. Ни една джамия въ Цариградъ не е строена съ него²⁾. Но тая мисль потвърж-

¹⁾ Н. Мавродиновъ, Външната украса на старобългарскитѣ църкви, Изв. Арх. И-тъ, т. VIII, 1934, стр. 308.

²⁾ Единствената сграда до Цариградъ съ клетъченъ градежъ е прибавеното навърно въ XIX вѣкъ тюрбе къмъ тюрбето на Халилъ паша въ Скутара, строено въ XVII вѣкъ — С. Gurlitt, Die Baukunst Konstantinopels, Berlin, 1912, стр. 79, табл. 21-а.

даватъ много добре и други подробности по кюстендилскитѣ джамии. Въ тимпана на единъ отъ прозорцитѣ на южната стена на Ахмедъ-бей джамия въ Кюстендилъ (обр. 2), ние виждаме два реда отъ зигъ-зази отъ тухли — орнаментъ, който се срѣща не само въ църквата Св. Иванъ въ Месемврия, не само въ съседната на Кюстендилъ църква въ село Колуша, но и въ цѣла редица македонски църкви¹⁾. Ясно е значи, че една приемственностъ съществува между старо-

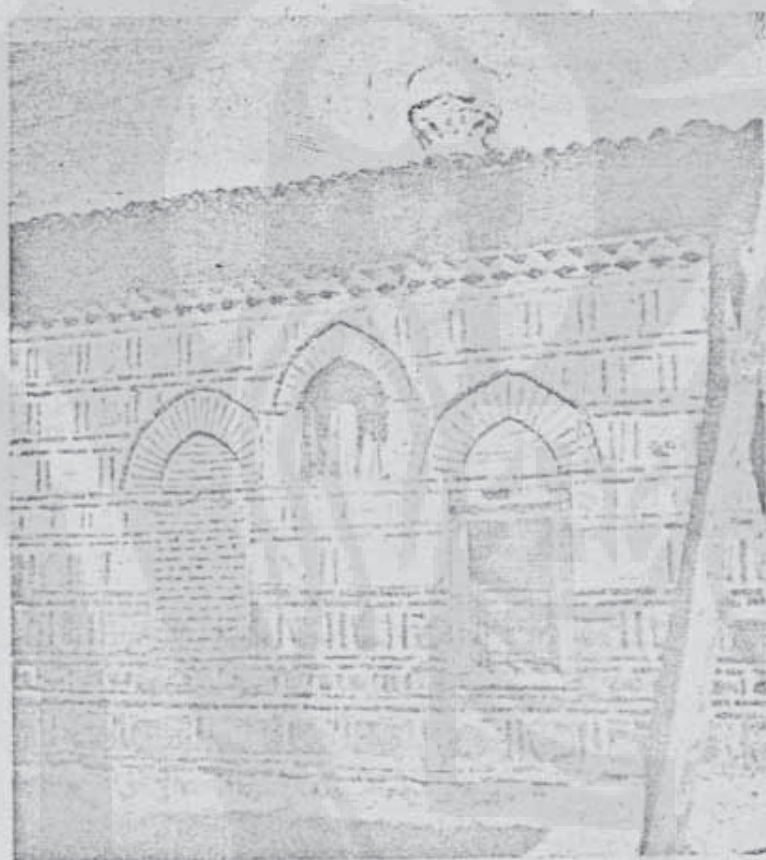
Обр. 3. — Ахмедъ-бей джамия въ Кюстендилъ

българската и турската архитектура на областъта и тая приемственностъ показва, че турскитѣ джамии сж строени отъ мѣстни македонски майстори, потомци на майсторитѣ на XIII и XIV вѣкъ. Какъ сж се запознали тѣ съ принципитѣ на турската архитектура е въпросъ, по който можемъ само да се догаждаме. Турцитѣ сж навѣрно довели тукъ свои архитекти, но нашитѣ майстори, като сж работили при тѣхъ сж усвоили главнитѣ принципи на турската архитектура и сж

¹⁾ Мавродиновъ, цит. съч., стр. 314 сл.

започнали скоро да строятъ самостоятелно. Тѣ не сж били забравили напълно това, което сж знаели отъ бащитѣ и дѣдитѣ си. Тѣ сж потурчили българската архитектура въ много отношения, но сж побългарили и турската архитектура на областта.

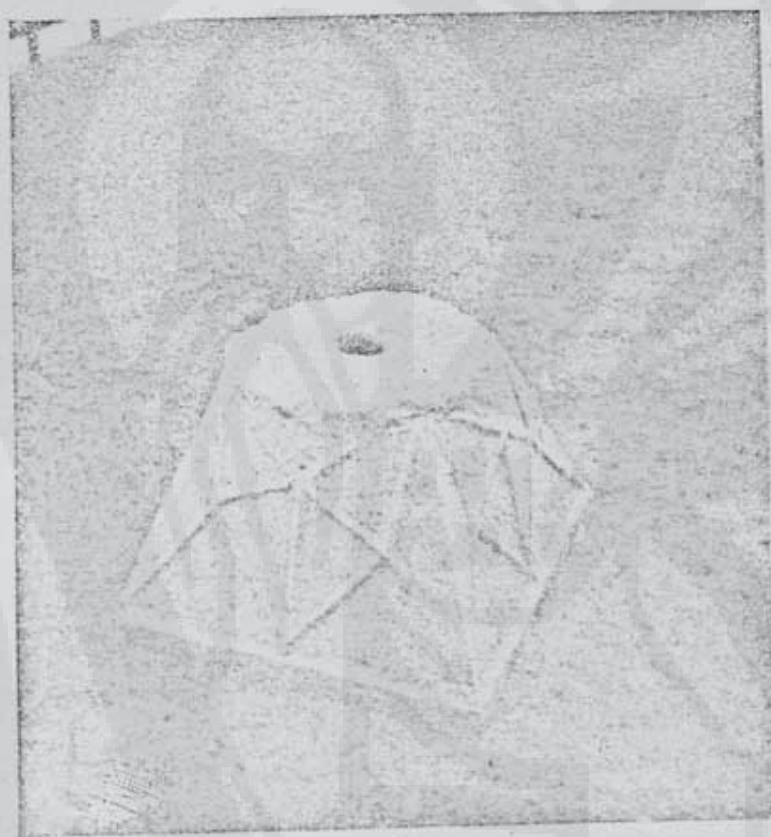
Въ кюстендилскитѣ джамии ние намираме три отъ елементитѣ на младонагоричинскитѣ църкви. Градежътъ отъ едри правилни каменни блокове, добре изгладени и добре свързани помежду си, виждаме въ основата на минарето на

Обр. 4. — Имаретъ джамия въ Кюстендилъ

Ахмедъ-бей джамия (обр. 3). Островърхи арки като тая на западната фасада на църквата Св. Георги въ Младо-Нагоричино иматъ и тритѣ джамии. (обр. 2, 3 и 4). Сегментитѣ на тия арки сж долу по-извити, а горе къмъ върха тѣ образуватъ права линия. Тѣ сж направени само отъ тухли, между които има дебели пластове хорусанъ. Очертаии сж освенъ това отъ горната си страна съ изпъкналъ вънъ отъ стенитѣ редъ тухли. Мѣстенъ елементъ сж и редоветѣ зѣбци отъ тухли, които вървятъ подъ покривитѣ имъ. Третата, еднаква

съ особеноститѣ на главната църква въ Младо-Нагоричино, особеностъ представятъ тритѣ капители, прибрани въ Кюстендилския музей отъ разрушената Булгаръ-джамя (обр. 5). Тѣ сж сталактитни капители, извънредно силно стилизувани, и опростени отъ по-развития типъ, чиито представители виждаме при входа на тюрбето на султанъ Селима II (1566—1574) въ Цариградъ¹⁾ или при входа на Ахмедъ-бей джамия въ самия Кюстендилъ. Тукъ съ леко профилувани торуси сж показани

Обр. 5. — Капителъ отъ Булгаръ-джамиси въ Музея въ Кюстендилъ

само очертанията на сталактититѣ, които всжщностъ липсватъ. Точно такъвъ видъ има и по-малкиятъ капителъ, който служи за база на колонката на южния прозорецъ на Св. Георги.

Ако многобройнитѣ турски джамии, ханове и пр. въ Кюстендилъ биха били запазени, ние щѣхме да намѣримъ сигурно успоредици на всички украсителни похвати на тая църква. Но и тия примѣри сж достатъчни да докажатъ нашата мисль. Явно е, че срѣдището на архитектурната школа,

¹⁾ Gurliitt, цит. съч., табл. 22-а. (CC BY-NC-ND 3.0)
Дигитална библиотека на Македонија | НУБ „Св. Климент Охридски“ - Скопје

която е работила въ Младо Нагоричино, е било въ кюстендилската областъ презъ времето на турскитѣ султани.

*

Отъ Младо до Старо-Нагоричино има само 2 клм. Голѣмата църква въ Старо-Нагоричино е единъ отъ най-хубавитѣ архитектурни паметници въ Македония (обр. 6). Отъ подробния анализъ, който Окуневъ¹⁾ направи на нейнитѣ архитектурни форми ние научихме, че тя е градена първоначално навѣрно въ XI вѣкъ, че е реставрирана отъ сръбския

Обр. 6. — Църквата Св. Георги въ Старо-Нагоричино
(фот. Н. Божиновъ)

краль Стефанъ Милутинъ въ 1312—13 год. и живописвана въ 1317—18 год. Стенитѣ на първоначалната постройка стоятъ още до 5—6 метра височина (обр. 7). Тѣ сж чисто каменни, строени отъ голѣми и дълги, добре изгладени блокове отъ камъкъ. При реставрацията, направена въ началото на XIV вѣкъ тѣ сж дограждани нагоре съ клетъченъ, а нѣкъде и съ чисто тухленъ градежъ, като за първия сж употрѣбавани камънитѣ

¹⁾ Н. Окуневъ, Сборникъ Златарски, стр. 248; Н. Окуневъ, Црква светого Ѓорѓа у Старом Нагоричину, Гласник Скопск. науч. д-ва, V, 1929, стр. 87 сл.

отъ първоначалната постройка. Голѣмиятъ срѣденъ куполъ, както и четиритѣ главни купола принадлежатъ на тоя втори периодъ на градежъ. Заключение то на Окунева бѣше потвърдено съ сигурностъ и отъ арх. Бошковичъ¹⁾. „Окончателно е установено, пише той, че Милутинъ е само обновилъ една по-рано разрушена църква“. Датировката, която Окуневъ направи на първоначалния градежъ на църквата, бѣше всеобщо възприета²⁾. Следъ като разгледахме внимателно паметника,

Обр. 7. — Западна фасада на църквата въ Старо-Нагоричино

обаче, ние се питаме дали тая първоначална сграда, строена цѣлата отъ камъкъ, може изобищо да се датува отъ епохата на византийското владичество. Византийцитѣ строятъ само отъ тухли и по-рѣдко отъ редове тухли и камъни. Известието, че

¹⁾ Б. Бошковић, Извештај и кратке бележке са путовања, Стари-нар, VI, 1931, стр. 173.

²⁾ В. Иванова, Стари църкви и манастири по българските земи до XII в., Годишникъ на Народния музей, 1922—25, стр. 514; Н. Мавродиновъ, Еднокорабната църква, стр. 88; Бошковић, цит. мѣсто.

въ околността на Старо-Нагоричино, въ старата Кумановска област, билъ построенъ именно манастирътъ Св. Георги въ честь на св. Прохора Пчински отъ византийския императоръ Романъ Диогенъ не е толкова ясно, колкото изглежда на пръвъ погледъ¹⁾. То се намира само въ единъ отъ и безъ това изснитѣ преписи на житието на светеца, публикуванъ на църковнославянски, т. е. преправянъ езиково, презъ 1879 г. въ Бѣлградъ съ очевидни поправки и въ съдържанието²⁾, преписъ, който изхожда отъ манастира Св. Прохоръ Пчински. Поискаме ли, безъ да се влияемъ отъ това известие, да локализуваме по житието мѣстото, на което се е намирала първоначалната пещера на светеца и гдето царъ Романъ Диогенъ е построилъ манастира Св. Георги ние ще го поставимъ или на рѣката Пчиня т. е. на около 7—8 клм. източно отъ Старо-Нагоричино или на малката рѣчица, която върви на 2 клм. източно отъ селото, тъй като въ житието е казано, че звѣрътъ, който Романъ Диогенъ е намѣрилъ въ пещерата при нозетѣ на стареца, тръгналъ по потока, старецътъ го видѣлъ и, като тръгналъ подиръ него, отишелъ въ „внутреню пустину“ на мѣстото, гдето се намира сега, на около 20 клм. северно отъ Старо-Нагоричино, манастирътъ Св. Прохоръ Пчински (И костакъ зкѣръ, проиде по потокъ и виде старецъ иго и остани сѣи вѣртенъ, поиде въстрѣню пѣстинѣ. . .)³⁾. Това мѣсто значи е било до потока и то ще отговаря повече на мѣстото, на което се намира сега манастирътъ Забелъ — надъ самата рѣчица, не много далечъ отъ селото и североизточно отъ него, въ неговото землище. Азъ посетихъ тоя манастиръ на единъ отъ неговитѣ съборни празници. Църквата му е градена въ 1854 год., но е издигната на мѣстото на църквата на запустѣлъ старъ и, по преданието, богатъ манастиръ⁴⁾. Тя е правена по подобие на църквата въ Старо-Нагоричино. Тя е кръстовидна съ шесть стѣлна (т. е. съ предаксидно пространство) и низкъкъ срѣденъ куполъ. Градена е цѣлата отъ камъкъ. Иконитѣ, работени въ 1857 год., сж отъ Дичо Зог-

¹⁾ Иванова, цит. съч., стр. 513.

²⁾ Йор. Ивановъ, Северна Македония, София, 1906, стр. 103; Йор. Ивановъ, Български старини изъ Македония, 2-о изд., София, 1911, стр. 400 и стр. 402, заб. 1.

³⁾ П. т., цит. съч., стр. 402.

⁴⁾ Г. Трайчевъ, Манастиритѣ въ Македония, София, 1933, стр. 83.

рафъ. Тоя манастиръ е значи едно отъ мѣстата, на което можемъ да предполагаме, че е билъ съграденъ манастирътъ на Романа Диогена, тъй като е до „потокъ“, намира се на скали, въ които има и „кода“ источникъ мали“. Сведението въ издадения въ 1879 год. преписъ отъ житието на светеца ще е прибавено отъ издателя. Легендата ще е създадена въ самия манастиръ Св. Прохоръ, ако не заинтересувано. т. е. ако не за да се присвоятъ приходитѣ на църквата отъ манастира, то поне да се свърже съществуването на тая голѣма и ху-

Обр. 8. — Рисушка на часть отъ образа на Стефанъ Милутинъ съ изображението на църквата (рис. арх. Бошковичъ)

бава църква съ манастира. Повтаряна отъ монаситѣ, тя е повтаряна и отъ селянитѣ.

Причината да се усъмня въ истинността на това известие бѣше не само, че мѣстото, на което се намира църквата, не отговаря на описанието на житието, а и една друга особеност, които ми направи впечатление въ самата църква. На юго-западния жгълъ на църквата, на западната ѝ стена, е изписанъ образътъ на св. Прохора Пчински до тоя на св. Якимъ Осоговски, но въ църква издигната първоначално въ паметъ на единъ светецъ и на мѣстото, до което е живѣлъ,

бихме очаквали да видимъ изписано цѣлото му житие. Стенописъта е отъ 1317—18 год., когато църквата е била манастирска. Тоя образъ на св. Прохора е само единъ отъ сто и деветтѣ образи на светци изписани въ нея. Ние виждаме изписани подробнитѣ жития на св. Никола и на св. Георги, виждаме изписанъ и цѣлиятъ животъ на Богородица, но житието на св. Прохора липсва. Яено е, че прибавената къмъ житието легенда не е сществувала въ XIV вѣкъ.

Обр. 9. — Църквата Св. Георги въ Старо-Нагоричино отъ югъ и западъ
(Фот. Ас. Василиевъ)

Трудно е да се установи планътъ на първоначалната постройка. По изображението на църквата, което изписаниятъ въ нея кралъ Стефанъ Милутинъ държи въ рѣцетѣ си (обр. 8) виждаме на южната ѝ фасада аркада отъ три голѣми арки, които падатъ въ срѣдата на пиластри. Цѣлата аркада е покрита съ триреденъ покривъ, който показва, че се е издавала доста отъ стената. Остатъцитѣ отъ тая аркада се виждатъ и днесъ не само на южната, но и на северната стена на

църквата (обр. 9). Тя не е измислена значи въ изображението. Мѣстата на разрушенитѣ вече пиластри личатъ въ стениѣ. Часть отъ крайния западенъ пиластъръ стои още на около 2.5 м. височина. Като тръгна тъкмо отъ това изображение, арх. Бошковичъ направи една идеална предполагаема реставрация на аркадитѣ¹⁾. Той предположи, че тѣ сж дълбоки, открити, засводени съ по три кръстати свода, галерии. Той предположи значи, че пиластритѣ, които се виждатъ на изображението, сж били свободни и отдалечени отъ стениѣ стълпове, а тия, остатъцитѣ отъ които се виждатъ сега по стениѣ и които, явно е, сж били вградени, сж получавали само тежестта на малки напрѣчни арки, които сж ги свързвали съ първитѣ. Тѣ не сж носѣли аркада споредъ г. Бошковичъ. Единъ день открититѣ галерии сж паднали и монаситѣ не сж ги построили наново така, както сж били. Тѣ сж построили аркадитѣ само на вжтрешнитѣ вградени въ стениѣ пиластри, като сж ги издигнали малко така, че срѣдната арка е прекъсвала долната часть на украсата на южния фронтонъ и достигала до тройния прозорець.

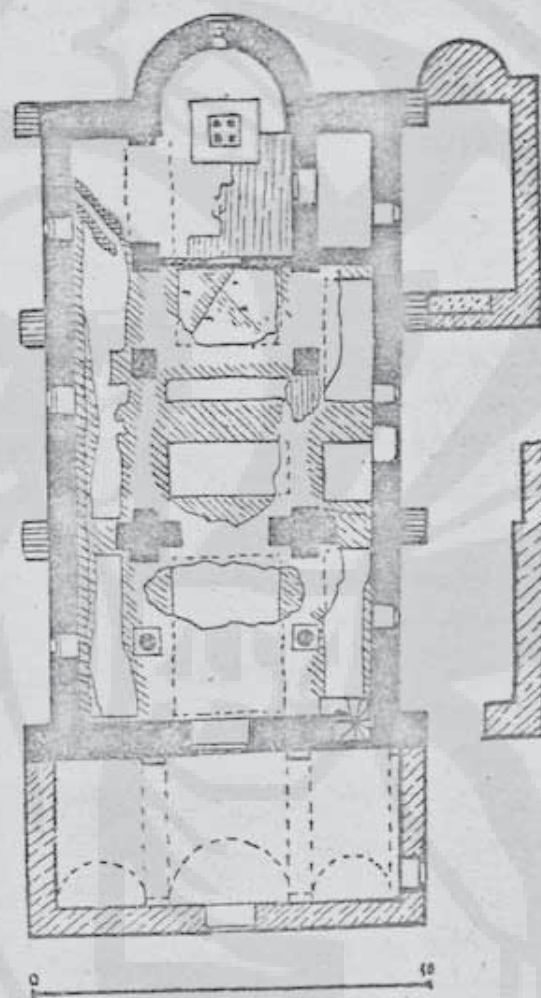
Азъ се съмнявахъ въ тая предполагаема реставрация на църквата, както и въ тия обяснения и затова не ги споменахъ дори въ работата си върху „Еднокорабната и кръстовидната църква“. Вграденитѣ пиластри сж били издадени 70 см. отъ стениѣ и това толкова силно издаване правѣше предположенията на г. Бошковичъ съмнителни. Защо е било необходимо да се строятъ толкова силни вградени пиластри, когато самитѣ стени, дори безъ да сж засилени съ консоли, могатъ да поематъ тежестта на аркитѣ? Въ вжтрешността на църквата ние не виждаме никжде вградени пиластри въ стениѣ. Надлъжнитѣ арки падатъ тамъ навсѣкжде на консоли, а напрѣчнитѣ на самитѣ стени. Изключение отъ това правило не прави и северната приапсидна надлъжна арка, при все че въ плана на г. Бошковичъ тя пада на леко издаденъ пиластъръ, тѣй като въ действителность тоя пиластъръ не съществува. Той е погрѣшно указанъ въ тоя планъ, както може да се види не само отъ надлъжния разрѣзъ на църквата, правенъ отъ самия арх. Бошковичъ²⁾, а и отъ по-стария, про-

¹⁾ G. Gošković. Deux églises de Milutin: Staro Nagoričino et Gračanica. Recueil Uspenskij, I, 1. Paris, 1940, стр. 195 сл. и обр. 139.

²⁾ П. т., цит. съч., табл. XXI.

вѣренъ отъ г. Габриелъ Мийе планъ на г. Иовановичъ¹⁾. Тоя фактъ показва ясно, че архитектитѣ на църквата не сж обичали изобщо вграденитѣ пиластри и че тия пиластри не сж заемали никакво мѣсто въ тѣхната архитектурна система. Той прави съмнителна цѣлата предполагаема реставрация на арх. Бошковица.

Но отъ тая идеална предполагаема реставрация г. Бошковицъ се отказа напълно самъ още въ 1931 год. следъ разкопкитѣ, които той самия, а следъ него инж. М. Симоновичъ отъ Куманово направиха въ църквата²⁾. (Обр. 10). Отъ южната ѝ страна — тамъ гдето г. Бошковицъ очакваше да открие основитѣ на свободнитѣ стълпове на предполагаемата галерия — се откриха къмъ изтокъ, основи на малкъ параклисъ, а къмъ западъ часть отъ стена, която завива подъ правъ жгълъ къмъ западната стена. Г-нъ Бошковицъ се пита тоя пжтъ, дали наистина първоначалната църква е строена отъ Романъ Диогена и дали Романъ Диогенъ не е поправилъ самъ една по-стара постройка. Той смѣта отъ друга страна, че страничнитѣ аркади, които се виждатъ на изображението, сж по-стари отъ епохата на Стефана Милутина. Ние трѣбва да оставимъ на страна неговитѣ колебания и догадки и трѣбва да изяснимъ поне до известна степенъ въпроситѣ свързани съ постройката на църквата.

Обр. 10. — Планъ на разкопкитѣ въ и около църквата Св. Георги въ Старо Нагорячино (Бошковицъ)

¹⁾ G. Millet, L'art Serbe. Les églises, Paris, 1919, обр. 96

²⁾ Ъ. Бошковицъ, Старинар, VI, 1931, стр. 174; Гласник скопск. науч. д-ва, XI, Одед друш. наук, 5, стр. 215 сл.

Ние трѣбва да установимъ преди всичко еднажъ за винаги, че църквата такава, каквато я виждаме днесъ, има само два периода на градежъ. Нейната стара часть е направяна само въ времето на Милутина. Ние се интересуваме отъ въпроса, какво е заварилъ Милутинъ и какво е направилъ. Въпроса за вграденитѣ въ стениѣ пиластри е най-важниятъ. Тѣ сж отъ първия периодъ на градежъ. Азъ изтъкнахъ, че и първитѣ и вторитѣ майстори на църквата не сж поставяли въ вжтрешността ѝ вградени пиластри, тамъ гдето е трѣбвало да падне тежестъта на нѣкоя арка. Тоя начинъ на градежъ имъ е билъ чуждъ. Стениѣ сж били достатъчно здрави, за да носятъ тая тежестъ. Странно е значи сжществуването на тия пиластри по северната и южната фасада на църквата. Тѣхното сжществуване е странно дори, ако приемемъ, че отъ тия две страни е имало отворени галерии — нѣщо съвършено изключено следъ разкопкитѣ, които показаха, че такива галерии не е имало. При това положение ние можемъ да ги обяснимъ само по единъ начинъ, който ще ни позволи да направимъ една само вѣроятна идеална предполагаема реставрация на църквата. Първото обяснение е, че тѣ не сж били пиластри, т. е. че не сж носили въ тая първоначална постройка никакви арки, а сж били контрафорси, които сж отивали право до покрива. Въ тоя случай, като си спомнимъ за контрафорситѣ на Симеоновия дворець¹⁾ и на Кржглата църква²⁾ въ Преславъ, ние ще датуваме тая първоначална постройка отъ епохата на Симеона (893—927) и по подстройката отъ основи, разкопана въ вжтрешността на църквата, ще се помжчимъ да реставрираме вжтрешния ѝ видъ. Тая датировка и тия успоредици могатъ да бждатъ потвърдени и отъ три особености на църквата: 1) контрафорситѣ тукъ се издаватъ 0.70 м. отъ стениѣ, т. е. точно толкова колкото се издаватъ тѣ и въ двореца въ Преславъ; 2) градежътъ е еднакъвъ съ градежа на преславскитѣ укрепителни стени и съ тоя на източната часть на кржглата църква — камънитѣ образуватъ въ повечето случай извънредно удължени правожгълници, като между надълго поставенитѣ камъни сж поставени тукъ-

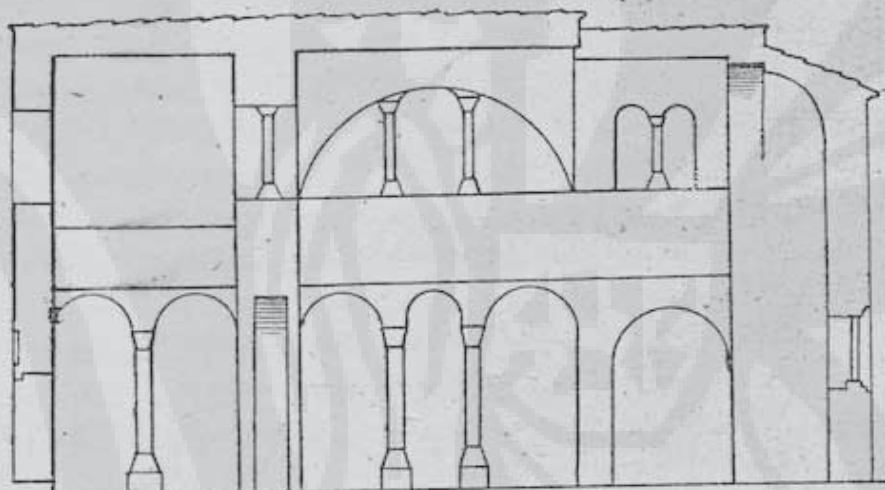
¹⁾ Кр. Миятевъ, Разкопкитѣ въ Преславъ презъ 1930 год., Годишникъ на Народния музей, V, 1926—31, Обр. 100

²⁾ Кр. Миятевъ, Кржглата църква въ Преславъ, София, 1932, Обр. 35 и 37

таме и напрѣчно сложени по-малки камъни; 3) единствената апсида на Кржглата црква е сжщо полукржгла и много добре изрѣзана. Великолепно изрѣзаната апсида на црквата въ Старо-Нагоричино показва ясно умението на майсторитѣ строители да градятъ кржгли форми — умение, което показватъ най-вече майсторитѣ на Кржглата црква въ Преславъ. Нека да отбележимъ освенъ това, че сжществуването на контрафорситѣ въ преславскитѣ постройки е нѣщо съвършено изключително за тая епоха, въ която тѣ сж напълно изхвърлени отъ Цариградъ. Тѣ сж единъ отъ отличителнитѣ белези на римската архитектура и преславскитѣ архитекти сж ги заели отъ мѣстната традиция. За епохата тѣ сж отличителенъ белегъ единствено на преславската архитектура. Че тѣ не сж носили първоначално арки, се вижда ясно по самитѣ стени на црквата. Арки имъ сж прибавили майсторитѣ на Милутина въ 1312—13 год. Контрафорситѣ сж били чужди на строителната система на тия майстори — тѣ сж били строители на арки. Тѣ сж засилили контрафорситѣ тамъ, гдето е трѣбвало да паднатъ петитѣ на аркитѣ и въ началото на тия пети, като сж извадили камъни отъ стената и сж прибавили други издадени навънъ камъни, за да поематъ тежестъта на аркитѣ. Но самитѣ арки не сж били свързани съ стенитѣ. Тѣ сж били долепени до тѣхъ и тъкмо затова сж паднали. Фактътъ, че сж били долепени, показва именно, че тѣ сж били прибавени въ втори периодъ на градежъ, т. е. че тѣ не принадлежатъ на първоначалната постройка.

За да реставрираме вътрешността на црквата, ние не трѣбва да вземаме предъ видъ мѣстата на тия контрафорси по стенитѣ. Въ двореца въ Преславъ само единъ отъ тритѣ запазени контрафорси е отговарялъ на вътрешното разпредѣление, като е продължавалъ отвънъ единъ напрѣченъ зидъ. Двата други сж били чисто декоративни. Като разгледаме подстройката отъ основи разкопана въ вътрешността на црквата (обр. 10), ние ще разберемъ веднага, че и нашитѣ контрафорси сж имали чисто украсителенъ характеръ, тъй като третиятъ чифтъ отъ западъ къмъ изтокъ не отговаря на напрѣчната близка до него основа. За да направимъ тая реставрация ние ще вземемъ предъ видъ значи само тия разкопани основи. Нека да започнемъ отъ западъ къмъ изтокъ. Въ юго-западния жгълъ е била открита презъ 1930 год. стълба

изрѣзана въ стената и която води нагоре. Входътъ ѝ е билъ зазиданъ и дърху тая зидария сж изрисувани стенописи презъ 1317—18 год.¹⁾ Явно е че тя е служила въ първоначалната сграда. Тя е тѣсна 1 метъръ и вита, но тя не е стълба, която отива въ кула, тѣй като въ плана на притвора не е предвидена никаква кула. Тя е отивала значи на горния етажъ на притвора, въ който може би е водила и втора по-широка стълба отъ югъ. Отъ тая втора стълба е навѣрно разкопаната стена, която се чупи на юго-западния жгълъ. Витата стълба показва значи, че притворътъ е ималъ два етажа и че църквата е имала галерия поне отъ западъ (обр. 11). Тѣй като тя е въ жгъла на притвора, ние можемъ да кажемъ съ сигурностъ, че галерията се е простирила по ширината на третъ кораба

Обр. 11. — Идеална предполагаема реставрация на първоначалната църква въ Старо-Нагоричино. Надлъженъ разрѣзъ

на църквата. Това заключение ще ни покаже отъ своя страна, че църквата не е била кръстовидна, защото знаемъ, че междурамията на кръста, въ кръстовиднитѣ църкви, сж засводени много по-низко отъ рамената му, т. е. че въ кръстовиднитѣ църкви галерия въ притвора може да има само къмъ срѣдния корабъ. Изключение отъ това правило прави църквата Св. Титъ въ Гортина въ Критъ, но тая църква, въ която надъ западнитѣ междурамия е имало низки галерии, е отъ VI вѣкъ и то отъ единъ преходенъ и свършено особенъ и различенъ по планъ отъ нашата типъ. При това положение ние трѣбва да прие-

¹⁾ Бошков и ѝ. Стариар, 1931, обр. 54

мемъ съ най-голѣма сигурностъ, че първоначалната църква се е различавала по планъ отъ Милутиновата. Дветѣ колони, които сж сега въ западната ѝ частъ, сж стояли на това мѣсто и въ първоначалната постройка, но тѣ сж носили пода на горния етажъ. Двата кръстовидни по планъ пиластра, които следватъ следъ тѣхъ, сж принадлежали сжщо сигурно и на първоначалната постройка. Тѣ сж отдѣляли притвора отъ корабитѣ. На изтокъ отъ тѣхъ обаче разположението на подпоритѣ е било друго. Тукъ е нѣмало куполъ. На първата напрѣчна основа на разкопаната въ църквата подстройка е имало сигурно две колони, които сега липсватъ. На мѣстото на сегашнитѣ източни подпори на купола сж лежали други две колони. Стайката въ юг-източната частъ на олтара и стълпа съ арката на юго-западната сж принадлежали и на първоначалната постройка. Че такова е било разпредѣлението на подпоритѣ показва ясно подстройката. Между кръстовиднитѣ стълпове и срѣдата на първата напрѣчна основа къмъ изтокъ има 2·20 м., т. е. точно толкова колкото е разстоянието между сегашнитѣ източни подпори на купола (т. е. на предишния втори чифтъ колони) и олтарния стълпъ и олтарната стайка. Това показва, че двата чифта колони въ първоначалната постройка сж били еднакво отдалечени отъ съседнитѣ подпори, съ които сж били свързани съ арки, и че сж образували една симетрична, добре измѣрена форма отъ две колони и три арки — форма, която е достатъчно добре позната въ византийската архитектура — форма на троенъ входъ, на тройна арка, на троенъ прозорецъ, употребявана и въ българската архитектура тъкмо въ епохата, въ която датувахме тая първоначална църква. Ние я виждаме не само между притвора и наоса въ църквата на манастира Св. Наумъ на Охридското езеро¹⁾, цѣлата долна частъ на която датува споредъ мене отъ началото на X вѣкъ, но и въ голѣмата базилика въ Плиска. Каква е била църквата нагоре? Тоя въпросъ има само две възможни разрешения. Ако предположимъ, че тя е имала куполъ, то ние ще реставрираме горната ѝ частъ по подобие на горнитѣ части на Митрополията и на Вронтохиона въ Мистра.²⁾ Тия две късни куполни

¹⁾ Б. Филовъ, Старобългарското изкуство, София 1923, Обр. 31

²⁾ G. Millet, Monuments byzantins de Mistra, Paris, 1910, табл. 17 и 23.

Базилики сж отъ единъ особенъ типъ, чието начало трѣбва да се търси въ плана на Гюль-джамия въ Цариградъ¹⁾ — която е навѣрно отъ срѣдата на IX вѣкъ. Но докато въ Гюль-джами квадратътъ на купола е предвиденъ въ плана, въ дветѣ църкви въ Мистра той не личи и въ тая особеностъ е тѣхната главна характерна черта. Въ Св. Георги въ Старо-Нагоричино никакъвъ квадратъ не е предвиденъ въ първоначалния планъ. Ако е имало значи куполъ, той ще е билъ сложенъ надъ двата чифта колони и безъ да бжде означенъ въ плана — особеностъ извънредно странна и изключителна, но която намираме, ако и въ много късна епоха, въ Мистра. Тая възможностъ азъ допустнахъ още въ 1931 год.²⁾ Подробното изследване на църквата, което можахъ да направя на мѣстото, едва сега, следъ като българскитѣ войски окупираха поробена Македония, ме наведоха на друга, може би по-вѣроятна, възможностъ. Отъ прегледа, който направихъ и на останалитѣ църкви въ тая областъ азъ дойдохъ до мисълта, че похватътъ да се поставя куполъ на сграда, безъ да се означи неговия квадратъ въ плана, е особеностъ, която показва вече единъ декадансъ на класичнитѣ византийски архитектурни закони, декадансъ характеренъ единствено за XIV вѣкъ. Митрополията въ Мистра е отъ 1310 год., а Вронтохионъ (Св. Богородица) се датува отъ началото на тоя вѣкъ. Тоя похватъ не е значи свойственъ на епохата, въ която азъ датувахъ църквата въ Старо-Нагоричино и единственото предположение, което трѣбва да направимъ за структурата на горната ѝ частъ е това, че тя е била безкуполна базилика. Въ тоя случай тя е била правена по подобие на базиликата въ Плиска, но навѣрно е била засводена цѣлата. Нейниятъ планъ е полученъ чрезъ съкращаването на плана на архиепископската базилика въ Плиска. Въ Плиска тройната аркада се повтаря два пжти и е удължена и съ една двойна аркада. Тукъ имаме само една единствена тройна аркада. (обр. 11) Това съкращаване на плановетѣ на голѣмитѣ базилики е характерно за епохата на цѣлия X вѣкъ и то върви прогресивно отъ началото до края

¹⁾ A. van Millingen, Byzantine churches in Constantinople, London, 1912, стр. 164 сл., Обр. 56—60; Ch. Diehl, Manuel d'art byzantin, 2 изд., I, Paris, 1925, стр. 433—434;

²⁾ Мавродиновъ, Еднокорабната и кръстовидната църква, стр. 88.

на вѣка. Гебе-клисе въ Преславъ¹⁾ е два пжти по-малка отъ базиликата въ Плиска. Малката Митрополия въ Месемврия, тритѣ костурски базилики, Св. Наумъ на Охридското езеро сж свършено малки. Тѣхнитѣ планове сж получени всички отъ съкращаването на плановетѣ на голѣмитѣ базилики. Голѣмиятъ и много широкъ срѣденъ корабъ на базиликата въ Плиска е билъ покритъ съ дървенъ покривъ, но тукъ въ Старо-Нагоричино тоя срѣденъ корабъ е тѣсенъ и е билъ навѣрно засводенъ съ цилиндриченъ сводъ.

Така реставрацията, която давамъ на обр. 11, е най-вѣроятната. Предположилъ съмъ, че както въ Плиска²⁾ галеритѣ надъ притвора сж продължавали и надъ страничнитѣ кораби. За височината и направата на колонитѣ съмъ взелъ височината и направата на дветѣ колони, които стоятъ и сега въ притвора. Тая направа не е обикновена. Базитѣ на тия две колони иматъ формата на обърнати наопаки капители, които сж поставени на висока четвъртита основа. Бихме помислили, че тая основа е случайна, ако точно сжщата направа нѣмаха и дветѣ колони между притвора и наоса въ Св. Наумъ³⁾, колони, които принадлежатъ на първоначалния периодъ на градежъ и могатъ да се датуватъ къмъ годината 900 — т. е. пакъ отъ епохата на царь Симеона. Ние имаме значи работа съ установена за епохата форма. Естествено е, че подробноститѣ на моята реставрация не могатъ да бждатъ свършено точни. Тройната аркада на долния етажъ е могла да бжде обхваната отъ една голѣма арка, както е случая въ Св. Наумъ, по прозорцитѣ на Св. София въ Цариградъ⁴⁾ или по аркадитѣ на Св. Виталий въ Равена⁵⁾. Но тая форма съществува и безъ голѣмата арка, която я обхваща и която тукъ би отишла много високо. Надъ тройната аркада, горе азъ прибавихъ полукръгълъ отворъ съ две колонки — форма сжщо така позната въ византийската архитектура и която придру-

¹⁾ В. Иванова, Проучване на църквата Гебе-клисе въ Преславъ, Годишникъ на Народния музей, 1926—31, стр. 189 сл.

²⁾ В. Иванова, Голѣмата базилика въ Плиска, Изв. арх. и-тъ, XII, 1938, стр. 370; Н. Мавродиновъ, Базиликата въ Плиска и българскиятъ дворцовъ церемониалъ, Изв. арх. и-тъ, XIII, 1939, стр. 251,

³⁾ Б. Филонъ, Старобългарското изкуство, София, 1923, обр. 31.

⁴⁾ С. Gurlitt, Die Baukunst Konstantinopels, Textband, Berlin, 1912, табл. 8e.

⁵⁾ Diehl, Manuel, I, обр. 85.

жава обикновено формата на тройната аркада¹⁾. Височината на тая аркада стана по-голѣма отъ тая на северната приапсидна арка, която съществува и сега. Това ме накара да предположа, че, както въ Плиска, олтарѣтъ е билъ покритъ малко по-низко отъ срѣдния корабъ. Тѣй като страничните галерии сж навѣрно продължавали и тукъ, азъ поставихъ горе малъкъ двоенъ отворъ. Сигурниятъ фактъ, че галериитѣ на притвора сж се простирали на ширината на тритѣ кораба показва, че тия три кораба на църквата сж били подъ единъ покривъ. Ние можемъ да кажемъ съ положителностъ, че долниятъ етажъ на притвора е билъ засводенъ съ три надлъжни цилиндрични свода, но какъ е билъ покритъ горниятъ етажъ, е неизвестно. Възможно е неговитѣ сводове да сж опредѣляли тричлененъ покривъ, по-низкъ отъ тоя на наоса. Въ моята реконструкция азъ го поставихъ условно на една и сжща височина съ него. Тая реконструкция е въ общи черти най-вѣроятната реконструкция, която може да се направи на първоначалната църква.

Да разгледаме сега Милутиновата постройка. Сръбскиятъ краљ заварилъ старата църква полуразрушена. Неговитѣ архитекти сж били строители на кръстовидни църкви и когато имъ е било поръчано да я реставриратъ, тѣ сж решили да издигнатъ върху стенитѣ ѝ една кръстовидна куполна църква. Тѣ сж използвали тия стени до височината, на която сж били запазени и сж ѝ доградили. Тѣ сж използвали и тия колони и стълпове въ църквата, които сж могли да имъ послужатъ за новата постройка. Галерията обаче е била паднала. Въ кръстовиднитѣ куполни църкви, отъ типа употребяванъ по нашитѣ земи, не е имало галерии. Ето защо тѣ не сж възстановили галериитѣ. Контрафорситѣ по стенитѣ сж стояли на доста голѣма височина. Майсторитѣ сж се изправили съ очудване предъ тѣхъ. Тѣ сж разваляли тѣхната архитектурна композиция съ отвѣснитѣ си форми и линии. Ето защо сж имъ прибавили арки. Тѣй като западното рамо на кръста е влизало въ стария притворъ и той, безъ галериитѣ си, е станалъ нераздѣлно цѣло съ нея, тѣ сж прибавили новъ притворъ, чиито сводове сж паднали, както и аркитѣ на контрафорситѣ, но чиито стени стоятъ още на из

¹⁾ Gurliitt, цит. мѣсто.

вестна височина. Неоспоримият фактъ, че тѣ сж заварили старата църква полуразрушена, ни казва, че манастирътъ, ако изобщо преди Милутиново време църквата е била манастирска, е билъ запустѣлъ. Той е билъ или основанъ или възобновенъ именно отъ Милутина.

За да разберемъ какви сж били майсторитѣ на сръбския кралъ, отъ кжде сж дошли или отъ кжде сж били по-викани, ние трѣбва да разгледаме внимателно това, което тѣ сж надстроили. Азъ нѣма да описвамъ ни великолепната тухлена украса на горнитѣ части на църквата, ни тая на куполитѣ или на фронтонитѣ. Изкуството на тия майстори е имало три главни особености: 1) тѣ сж познавали чисто византийската петкуполна система; 2) тѣ сж познавали глинениѣ панички и четирилистници, които сж поставени въ редове между камънитѣ или покрай аркитѣ; 3) тѣ сж строили съ мѣстния македонски клетъченъ градежъ. Най-важна отъ тия три особености представятъ глинениѣ боядисани зелено и гледжосани четирилистници. На южната фасада, въ тимпана на тройния прозорецъ (обр. 12) тѣ сж поставени въ четири реда. Тѣ извиватъ и покрай цѣлия архиволтъ на тоя прозорецъ. Надъ него ги виждаме наредени въ форма на обърната наопаки буква Т. Тѣ извиватъ и покрай голѣмата арка, която отбелязва отвънъ свода на западното рамо на кръста на църквата. Но ние ги виждаме и поставени случайно, да запълнятъ празнитѣ мѣста между два камъка, въ дѣсното стѣпало на тая арка. По западната фасада тѣ не само вървятъ по извивкитѣ на всички архиволти на прозорцитѣ, но и образуватъ кръстове надъ тѣхъ и въ тимпанитѣ имъ (обр. 13). Тѣ сж поставени въ редове и по тимпанитѣ на аркитѣ на куполитѣ (обр. 13). Азъ изтъкнахъ на друго мѣсто¹⁾, че тѣ се явяватъ за пръвъ пжтъ въ източната сръдновѣковна архитектура въ Преславъ. Виждаме ги въ края на X и началото на XI вѣкъ и въ Месемврия, а въ XII, XIII и XIV в. въ Търново, Никополъ, Ловечъ и дори въ Долна-Каменица на Тимокъ. До края на XIII в. тѣ сж характерна черта единствено на северобългарската архитектура и като изключение на тая на Месемврия — градена, както по всичко изглежда,

¹⁾ Н. Мавродиновъ, Външната украса на старобългарскитѣ църкви, Изв. бъл. арх. и-тъ, VIII, 1934, стр. 312—13.

отъ търновски майстори. Къмъ примѣритѣ, които дадохме тогава сега ще прибавимъ още единъ. При подновяването на външната мазилка на старата източна частъ на Боянската църква, подновяване което стана миналата година, г-жа Вѣра Иванова откри такива панички и четирилистници покрай джигитѣ на аркитѣ, които красятъ страничните фасади на тая сграда. Тя е навѣрно отъ XII вѣкъ. Така до края на XIII вѣкъ ние нѣма да срѣцнемъ тоя украсителенъ мотивъ ни въ Ца-

Обр. 12. — Тимпанъ на южната фасада на църквата Св. Георги въ Старо-Нагоричино

риградъ и Солунъ, ни въ Гърция или Сърбия. Църквата въ Старо-Нагоричино е първиятъ паметникъ, въ който той се срѣща вънъ отъ границитѣ на тогавашна България. Въ сжщинска Сърбия той отива едва въ втората половина на XIV вѣкъ, въ Гърция едва въ първата половина XV вѣкъ¹⁾. Тия факти показватъ ясно, че тукъ сж работили майстори дошли

¹⁾ G. Millet, *L'école grecque dans l'architecture byzantine*, Paris, 1916, стр. 283 сл.

отъ България. Но тия майстори сж били отъ областъ проникната отъ византийски влияния, тъй като тѣ сж построили петкуполна църква. Азъ посочихъ сжщо на друго мѣсто¹⁾, че византийскитѣ влияния въ архитектурата проникватъ въ България много порано отколкото въ Македония, гдето ги установяваме за пръвъ пжть въ 1295 г. въ Св. Климентъ въ Охридъ. По течението на р. Струма тѣ навлизатъ сигурно най-късно въ началото на XII

Обр. 13. — Тимпанътъ на западната фасада на църквата Св. Георги въ Старо-Нагоричино

вѣкъ, както ни показватъ църквитѣ въ Земенъ и Колуша до Кюстендилъ. Тѣ идатъ тамъ навѣрно отъ Солунъ. Въ Търново тѣ личатъ още въ края на XII или началото на XIII вѣкъ въ плана на патриаршеската църква Св. Спасъ. Ние можемъ да кажемъ съ сигурность, обаче, че майсторитѣ, които сж подновили църквата въ Старо-Нагоричино не сж дошли тукъ отъ кюстендилската областъ, тъй като не виждаме гледжо-

¹⁾ Мавродиновъ, Еднокорабната и кръстовидната църква, стр. 156 сл.

санитѣ четирилистници ни въ Земенъ ни въ Колуша, ни въ строената презъ време на царь Иванъ Александра църква въ Орѣховския манастиръ до Земенъ¹⁾. Тѣ сж могли да дойдатъ или отъ София или презъ Морава отъ видинската областъ, гдето въ църквата на с. Долна-Каменица до Княжевацъ виждаме между 1323 и 1330 год. тия гледжосани четирилистници. Третата особеностъ на изкуството на тия майстори — македонскиятъ клетъченъ градежъ — показва, че тѣ сж дошли въ македонскитѣ земи малко по-рано и сж успѣли да си приоб-щатъ тоя особенъ видъ градежъ въ самата областъ, въ която сж били повикани да работятъ. Тѣ сж строили сигурно и други църкви.

За да завършимъ съ архитектурнитѣ особености на църквата въ Старо-Нагоричино, ние ще трѣбва да хвърлимъ още единъ погледъ на плана, който показва разкопанитѣ основи край нея (обр. 10). Интересуватъ ни тия на малкия параклисъ долепенъ до южната ѝ страна. Той не принадлежи на първоначалния ѝ градежъ, защото не само, че не е свързанъ съ него, а и е лошо долепенъ. Но той не принадлежи и на Милутиновата постройка, тъй като не го виждаме въ изображението на църквата, което Милутинъ държи въ ржцетѣ си (обр. 11). Той е строенъ значи следъ 1312—1313 год. и ние мислимъ, че не е изключено да е направенъ, за да приюти тѣлото на българския царь Михаилъ Шишмана.

Подробно проучване на стенописитѣ на църквата, рисувани въ 1317—18 год., още не е направено. Тѣ не сж и издадени всичкитѣ. Иконописцитѣ сж се подписали. На северното лице на юго-западния пиластъръ, върху дрехата на изображениа тамъ светецъ, ние четемъ името на Евтихий — подписано на гръцки²⁾. На гръцки се подписва на южната стена и втория майсторъ — Мануилъ³⁾. Двамата живописци сж изглежда гърци. Тѣ принадлежатъ на южномакедонска гръцка школа, чийто центъръ е билъ навѣрно нѣкъде къмъ Янина. Когато влѣзохъ за пръвъ пѣтъ въ църквата азъ бѣхъ много

¹⁾ В. Иванова, Орѣховскиятъ манастиръ и неговитѣ грамоти, Извѣстия истор. д-во, XI—XII, 1931—1932, стр. 84, обр. 2.

²⁾ G. Millet, L'École grecque dans l'architecture byzantine, Paris, 1916, Обр. 2.

³⁾ V. Petkovič, Un peintre serbe du XIVe siècle, Mélanges Charles Diehl, II, Paris, 1930, стр. 134.

очуденъ. Многобройнитѣ стени и сводове на тоя не толкова голѣмъ, колкото високъ храмъ, сж изписани съ нѣколко десетки образи на светци и съ много, извънредно много, но малки по размѣри сцени. Вижда се ясно, че иконописецътъ е билъ навикналъ да изписва малки кръстовидни църкви, въ които се е стремилъ, като умалява сценитѣ, да вмѣсти поне главнитѣ случки изъ живота на Христа и че сега, като е попадналъ на една по-голѣма църква, не е знаелъ какво да прави. Вмѣсто да уголѣми сценитѣ и образитѣ, той ги е умножилъ. За да можемъ само да разгледаме високо изписанитѣ сцени ни е нуженъ бинокълъ. Тѣ изглеждатъ като петна на килимъ, пѣстри съ яркитѣ си бои и ни една отъ тѣхъ, съ изключение на голѣмото Причастие на апостолитѣ въ апсидата, не обръща внимание. Само тия отъ живота на Христа до влизането въ Иерусалимъ сж тринадесетъ на брой. Двадесетъ и три сцени описватъ събитията отъ тоя мигъ до Възкресението, а четиринадесетъ — отъ Слизането въ ада до Възнесението. Но освенъ тѣхъ въ западната часть на църквата е календарътъ на всички месеци и житието на Св. Георги въ деветнадесетъ други сцени, а въ страничнитѣ части на олтара — житието на св. Никола (въ диаконикона) и живота на Богородица въ протезиса. Образитѣ на светцитѣ сж сжщо малки, но многобройни. Нѣкъде, като въ олтаря или по стѣлповетѣ тѣ сж въ два реда, единъ надъ други. Тѣхниятъ брой само въ третѣ кораба достига до сто и деветъ. Тѣ сж отъ всички видове — постници и основатели на манастири, лѣчители, мжченици, восни светци, пророци и пр. Въ олтара и то само въ срѣдната му часть сж изписани тридесетъ и осемъ църковни отци-владици. Умножаването на сценитѣ се дължи до голѣма степенъ и на това, че майсторъ Евтихий се е ползувалъ отъ иллюстрирани жития или евангелия, въ които, както винаги, текстътъ е предаденъ въ образи подробно. Наржчикътъ на майсторъ Евтихий е билъ, както г. Габриелъ Мийе откри¹⁾, четириевангелие подобно на това въ библиотеката Лауренциана въ Флоренция и което носи сигнатура Laur. VI. 23. То е отъ цариградски произходъ, но пази старата александрийска традиция. Но Евтихий не е копиралъ слѣпо това евангелие. То му е послужило само за основа.

¹⁾ G. Millet, *Recherches sur l'Iconographie de l'Évangile*, Paris, 1916, стр. 639 сл.

Необикновената свобода, съ която се е ползувалъ той, личи най-вече въ самитѣ сцени. Той ги е претрупалъ съ много и различни допълнителни образи, а нѣкжде е прибавилъ и цѣли тълпи. Така Успението Богородично има видъ на грамадна процесия¹⁾. Четирма апостоли носятъ на раменетѣ си смъртното легло и въ тая свършено нова за византийското изкуство композиция ние ще видимъ влиянието на италианския майсторъ Дучо, който още къмъ 1308 год. рисува Богородица носена на раменетѣ на апостолитѣ. Предъ четирмата носачи вървятъ останалитѣ апостоли, задъ тѣхъ голѣма тълпа отъ светии и жени. На втория планъ, въ срѣдата на който е Христосъ, две голѣми тълпи отъ ангели съ свѣщници въ ржце придружаватъ шествието. Горе небето не е праздно и то. Въ отдѣлни облаци сж изобразени втори пжтъ апостолитѣ, а подъ тѣхъ пророци и пророчици. Сжщото претрупване на образи има и въ останалитѣ сцени. Така — въ апсидата четири ангела придружаватъ Христа, който дава причастие на апостолитѣ. Въ Разпятието сж изобразени не само двамата разбойника отъ дветѣ страни на Христа, сжщо по италиански маниеръ, не само тълпа отъ жени около Богородица, а и две други тълпи отъ зрители. Гжсти тълпи има и около Анна, Каиафа и Пилата. Тълпата въ Гетсиманската градина въ мига, въ който Юда цѣлува Христа, е безбройна. Пълната свобода, съ която се е ползувалъ майсторъ Евтихий, се чувствува и въ архитектуритѣ и въ пейзажа. Художникътъ пълни фонетѣ най-вече съ прелестни фантастични елинистични и помпейски архитектури. Колони и колонки сж поставени навсѣкжде, драперии съединяватъ зданията, отъ тия здания се издаватъ въ различни посоки малки архитрави. Стенитѣ на сградитѣ сж украсени съ рамки, съ кръгли или вертикални петна. Действителни архитектури обаче той рисува по-малко. Тукъ-таме ще видимъ вѣрна и точно нарисувана градска врата, като тая на града, който св. Георги спасява отъ дракона и надъ нея антична маска поставена въ люнета. Въ Кръщението той рисува алегорията на рѣката Йорданъ по античенъ маниеръ — старецъ съ ваза въ ржка, а до него морско животно, което е видѣлъ съ очитѣ

¹⁾ V. Petković, La peinture Serbe au Moyen Age, I, Beograd, 1930.
табл. 41а.

си — амеба. Въ пейзажътъ високи и фантастично изрѣзани елинистически хълмове сж поставени дори единъ задъ другъ, единиятъ въ лѣво, а другиятъ въ дѣсно и задъ тѣхъ сж скрити по източенъ маниеръ нѣкои образи — зрители или участници въ сцениѣ, които ставатъ на първия планъ. Пейзажътъ и архитектуритѣ запълватъ цѣлия фонъ. Така въ изкуството на майсторитѣ Евтихий и Мануилъ се чувствува опиянение отъ свободата, която сж придобили да рисуватъ, както знаятъ. Тѣхниятъ стилъ е единъ бароковъ стилъ.

Но тѣ сж си приобщили и старата мѣстна македонска живописна традиция. Тѣ сж тръгнали отъ нея. Тя е по-драматична, по-емоционална и по-човѣчна отъ чисто византийската. Въ погребението на св. Георги виждаме група отъ петъ образа, които наведени скърбятъ и плачатъ. Единъ си е закрилъ лицето съ дветѣ рѣце. Една жена бърше съзритѣ си. Най-интересно е обаче Разпятието¹⁾. Мария припада отъ скръбъ. Младиятъ апостолъ Иоанъ я придържа отъ едната страна, а една отъ женитѣ, отъ другата. Тя се навежда напредъ. Тя не може да устои на мжката, която я обзема. Че майсторитѣ продължаватъ старата македонска живописна традиция, близка съ източната живопись, се вижда и отъ това, че тѣ рисуватъ сцени въ непрекъснатъ фризь, неотдѣлени една отъ друга. Жалко е, че тѣ не сж отишли по-далече въ изобразяването на тия дълбоки човѣшки чувства. Тѣхнитѣ интереси сж ги водили другаде — къмъ живописното и раздвиженото, къмъ прелестнитѣ подробности на пейзажа и на архитектуритѣ, къмъ умножаването на образитѣ. Така вмѣсто да отидатъ въ дълбочина, тѣ сж се разпиляли на ширина.

Живописъта имъ съвсемъ не е лишена отъ качества. Тѣ удължаватъ образитѣ си и ги рисуватъ пълни и високи (обр. 14). Г. Габриелъ Миѣе намира, че тѣ сж обладани отъ сиенска грация. Тѣ нѣматъ много плътъ, при все че членоветѣ на тѣлата имъ се различаватъ подъ драперитѣ. Гъикитѣ на тия драперии сж многобройни и образуватъ прави и пречупени или лжчисти линии. Тѣ ги обезплътятъ. Живописъта на Евтихия и Мануила, раздвижена и елегантна, е много по-малко експресивна, обаче, отколкото бихме очаквали да

¹⁾ G. Millet, L'art des Balkans et l'Italie au XIVe siècle, Atti del V congresso di Studi byzantini, II, Roma, 1940, стр. 281 сл.

бжде. Изразитѣ на лицата сж едни и сѣщи (обр. 15) — сериозни, намръщени и малко печални. Стилътъ — раздвиженъ и живописенъ — не е лишенъ отъ известна сухота.

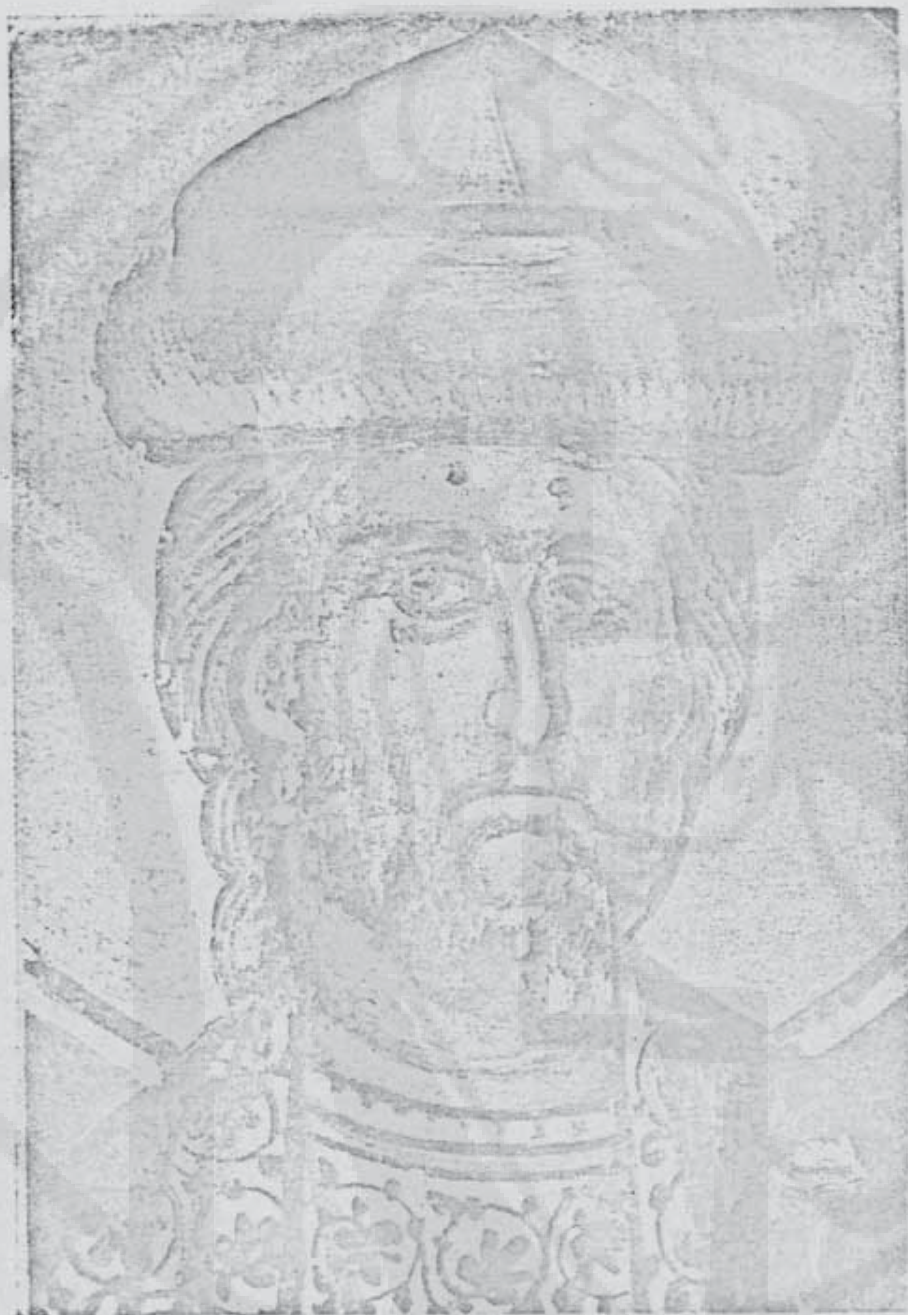

Обр. 14. — Образъ на Богородица отъ църквата Св. Георги въ Старо-Нагоричино (Фот. Н. Окуевъ)

* * *

Селото Матейче се намира на 15 клм. западно отъ Куманово, въ подножието на планината Църна-гора, а прочутиятъ манастиръ, който носи името на селото е горе въ са-

мата планина. Азъ заварихъ неговата великолепна църква напълно реставрирана архитектурно и обезобразена отъ архитектитѣ на сръбския скопски митрополитъ Иосифъ (обр. 16

Обр. 15. — Глава на светецъ отъ църквата Св. Георги въ Старо-Нагоричино (Фот. Н. Окуневъ)

и 17). Доколко тѣ сж разбирали това, което сж правили се вижда отъ факта, че покривитѣ на петѣтѣ купола на църквата вървятъ въ прави линии, а тия на многобройнитѣ фрон-

тони сж въ криви. Прибавили сж на западното рамо на кръста и единъ прозорецъ — розета, за да свържатъ, съ тая очевидна фалшификация, църквата съ сръбската и далматинска архитектура. Недостатъцитъ на тая реставрация сж отбелязани и отъ арх. Бошковичъ¹⁾. Църквата е изучавана архитектурно нѣколко пѣти²⁾.

Тя бѣше несигурно датувана ту отъ XI в., ту отъ XII—XIV в. и най-после отъ самия XIV в.³⁾ Азъ я поставихъ

Обр. 16. — Църква въ манастира Матейче. Западна фасада

въ XIV вѣкъ и то къмъ годината 1350⁴⁾. Следващитъ изследвания потвърдиха моята датировка. Тя е строена сигурно

¹⁾ Б. Бошковичъ, Срушена е и стара капела у Матейињу!, Стари-нар, т. XIV, 1939, стр. 153.

²⁾ G. Millet, L'art Serbe. Les églises, Paris, 1919, стр. 120 сл.; Мавродиновъ, Еднокорабната и кръстовидната църква, стр. 90.

³⁾ В. Иванова, Стари църкви и манастири по българскитъ земи, Годишникъ Народ. музей, 1922—25, стр. 516.

⁴⁾ Мавродиновъ, цит. мѣсто.

наскоро следъ смъртта на Душана отъ жена му, българката царица Елена, сестра на царъ Иванъ Александра, навърно къмъ 1356—1357 г.¹⁾ На мѣстото на тая църква е имало преди това друга, отъ която майсторитѣ сж оставили само една отъ страничнитѣ апсиди въ олтаря на сегашната църква. Въ XVI вѣкъ тая апсида била доградена съ стени къмъ западъ, северъ и югъ и по тоя начинъ е билъ направенъ малъкъ параклисъ въ самия олтаръ. Архитектитѣ на

Обр. 17. — Църква въ манастира Матейче отъ югозападъ

скопския митрополитъ сж разрушили цѣлия параклисъ, въпрѣки протеститѣ на сръбскитѣ археолози, защото прѣчелъ на новата олтарна преграда!²⁾ Върху части отъ основитѣ на старата църква, градена само отъ камъкъ, майсторитѣ на царица Елена сж поставили стълповетѣ и стенитѣ на цѣлата сръдна и югозападна часть на новата църква.

¹⁾ Н. Окуневъ, Гласник Скоп. Науч. Д-ва, VII—VIII, 1930, стр. 89 сл.

²⁾ Бошковитѣ, цит. съч., стр. 153—154.

За насъ е важенъ въпросътъ, какви сж били тия архитекти и откъде сж дошли тукъ. Като тия на църквата въ Старо-Нагоричино, тѣ не сж имали нищо общо съ Сърбия. Азъ установихъ на друго мѣсто, че цѣлата македонска архитектура отъ времето на сръбското владичество почива на мѣстни по-стари традиции и се оформява подъ силно византийско влияние, но че нѣма нищо общо съ сръбската архитектура, отъ която се отличава не само по градежъ, но и по похвати и форми. Това се отнася за всички правени презъ това време църкви, но то личи най-вече въ голѣмитѣ строени или поправяни отъ сръбски крале или кралици храмове като Старо-Нагоричино, Матейче и Грачаница. Майсторитѣ на тия църкви не сж познавали, не сж виждали дори сръбскитѣ църкви въ Рашка. Никакво, дори и най-малко сръбско влияние не може да се забележи въ тая късна македонска архитектура. Напротивъ, източно-българското влияние е очевидно не само въ Старо-Нагоричино, но и тукъ — въ Матейче, гдето се проявява много силно въ градежа. А тоя градежъ е особень. Той е неправиленъ. По-голѣми дѣлани камъни сж смѣсени въ него съ плочесто отрѣзани тънки блокчета. Между тѣхъ има хоризонтални редове отъ тухли, прекжсвани на нееднакви разстояния отъ вертикално, сѣкашъ случайно, поставени тухли. Често вертикалнитѣ тухли сж замѣняни съ по две кжси хоризонтални тухлички. Влиянието на клетъчния градежъ е тукъ явно, но самиятъ градежъ не може да се нарече клетъченъ. Той е единъ сръдновѣковенъ *opus incertum* отъ тухла и камъкъ. Втората му особеностъ е тухлената украса. Нѣкои отъ тимпанитѣ подъ жгловитѣ куполи сж цѣли украсени съ рисунки отъ тухли. Така на главната фасада виждаме въ лѣво рисунка, която прилича на рѣдко тъканано платно — вертикалнитѣ редове тухли сж прссѣчени отъ малки тухли, които даватъ иллюзията за хоризонтални, губещи се отдолу, като въ плетка, редове. Въ дѣсно цѣлия тимпанъ е украсенъ съ ромбове. Подобень, несигурень, дребенъ, но повлиянъ отъ клетъчния, градежъ ние виждаме за пръвъ пжтъ въ църквата Св. Никола въ Мелникъ, която датува най-късно отъ първата половина на XIII вѣкъ¹⁾. Въ

¹⁾ Н. Мавродиновъ, Църкви и манастири въ Мелникъ и Роженъ, Годишникъ на Народния музей, 1926—31, стр. 292 сл., стр. 169.

нея тухлитѣ сж повече отъ камънитѣ, но сжщата неправилностъ и сжщото далечно влияние отъ клетъчния градежъ може да се установи. Съвършено подобенъ на градежа на църквата въ Матейче е тоя на Хрельовата кула въ Рилския манастиръ¹⁾, градена въ 1335 година съ сръдствата на протосеваста Хрельо. Тя е строена значи двадесетъ години преди църквата въ Матейче. Тя има сжщо тухлена украса отъ ромбове, отъ рибя костъ или зигъ-зази. Въ 1335 год. е строена навѣрно, пакъ съ сжщия градежъ, и отъ сжщитѣ майстори, непубликуваната църква въ с. Рила. Отъ 1369 год. е друга, правена отъ ржцетѣ на сжщия майсторъ съ съвършено сжщия градежъ, църква Св. Андрей на р. Треска юго-западно отъ Скопие²⁾. Отъ това време сж и дветѣ сѣседни до тая църква манастирски църкви Св. Богородица въ Матка и западната частъ на Св. Никола. Ако наредимъ сега тия църкви въ хронологиченъ редъ и проследимъ пжтя на майсторитѣ, които сж ги градили ще видимъ, че тѣ започватъ въ 1335 г. въ Рилския манастиръ, пжтуватъ на западъ и работятъ въ 1356—7 год. въ Матейче, а следъ това се спущатъ къмъ Скопие и къмъ 1369 година ги виждаме на р. Треска. Началото на тая школа, както ни казва Св. Никола въ Мелникъ, е по сръдното течение на р. Струма.

Отъ стенописитѣ, за които ще говоримъ общо следъ малко, мене ме интересуваше преди всичко генеалогичното дърво на царица Елена, сестра на царъ Иванъ Александра, изписано на западната стена на църквата на лѣво отъ входа (обр. 18). То е било видно за пръвъ пжтъ отъ Евансъ³⁾, който около единъ отъ многобройнитѣ образи е прочель надписътъ: ΙΣΑΑΚΙΟΣ ΒΑΣΙΛΕΥΣ ΡΩΜΕΩΝ и е помислилъ, че е това на Комнинитѣ. Той е погрѣшилъ бележитѣ си и съобщава, че тоя надписъ стоялъ около образъ отъ най-високитѣ редове на дървото. По него Иречекъ погрѣшно да-тува църквата отъ XI вѣкъ⁴⁾. Азъ отбелязахъ тая грѣшка

¹⁾ Йор. Ивановъ, Св. Иванъ Рилски и неговиятъ манастиръ, София, 1917, стр. 33.

²⁾ G. Millet, L'art Serbe. Les églises, обр. 136: Мавродиновъ, Еднокорабната църква, стр. 62 сл., обр. 74.

³⁾ A. Evans, Antiquarian Researches in Illyricum, part IV, Archaeologia, v. XLIX, 1885, стр. 155.

⁴⁾ K. Jireček, Staat und Gesellschaft in mittel. Serbien, Denkschr. der Akademie der Wiss. in Wien, кн. 56, т. III, стр. 4.

своевременно¹⁾. Първото проучване на генеалогичното дърво направи г. Николай Окуневъ²⁾. Той установи именно, че то е дърво на царица Елена и че съдържа образитѣ на нейнитѣ

Обр. 18. — Генеалогичното дърво на царица Елена въ Матейче
(Фот. Радойчичъ)

¹⁾ Мавродиновъ, Еднокорабната и кръстовидната църква, стр. 90.
²⁾ Н. Окуневъ, Граѓа за историју српске уметности. 2. Црква Свете Богородице — Матейч, Гласник С. К. н. два, VII—VIII, Одел. друш. наука, 3—4, 1930, стр. 92.

прадѣди отъ родоветѣ на Асеновци и на Комнинитѣ. Знае се, че нейниятъ братъ царь Иванъ Александъръ произхождалъ отъ рода на Иванъ Асена II.¹⁾ Отъ друга страна потомцитѣ на Асеновата династия (следъ бѣгството на Иванъ Асена III въ Цариградъ) сж заемали важни длѣжности въ Византия, защото, споредъ Окунева, тѣ сж били навѣрно въ роднински връзки съ византийскитѣ царе, т. е. били потомци на Комнинитѣ. Отъ трета, по-малкиятъ братъ на царица Елена и на царь Иванъ Александра, който се е наричалъ сжщо Иванъ, жененъ за Анна Палеогина, билъ управителъ на Албания и се е титулувалъ Иванъ Комнинъ Асенъ. Така — обяснимо е, защо тукъ фигурира портретътъ на византийския императоръ Исакъ Комнинъ.

Тия бележки на Окунева ме накараха да проуча наново генеалогичното дърво на царицата. То има осемъ хоризонтални реда (а не седемъ, както пише Окуневъ), отъ които двата горни сж имали по петъ образа, а останалитѣ шесть по три. (Обр. 18). То е извънредно много повредено. Въ срѣдата на най-горния редъ е царица Елена, въ лѣво Душанъ и синътъ ѝ, въ лѣво дветѣ ѝ дѣщери. Отъ втория и отъ третия редъ не сж останали никакви образи. Въ четвъртия редъ се виждатъ части отъ двата крайни образа. Сравнително добре запазени сж срѣдниятъ и дѣсниятъ образъ на петия редъ (обр. 19). Срѣдниятъ образъ е тоя на монахъ, облѣченъ въ монашеска кафява мантия. Отъ легендата въ лѣво отъ главата се четатъ два реда отъ едно разположено на три реда име. . . ΟΚΤΙΣΤΟΣ, което ще е ΘΕΟΚΤΙΣΤΟΣ. Допълненитѣ две букви се виждатъ и тѣ, смѣтно, на горния редъ. Първитѣ две отъ последнитѣ четири букви сж предадени завързани въ буква ς. Отъ легендата на дѣсниятъ образъ, който е царски (корона, лоронъ, жезълъ и византийско императорско облѣкло) се чете отъ лѣво на главата разположено въ четири реда името ΙΣΑΑΚΙΟΣ, а въ дѣсно отъ главата, по-смѣтно, титлата ΒΑΣΙΛΕΥΣ. Това е името, което Евансъ е челъ. Сега то е много повече повредено отколкото въ времето, по което Евансъ е билъ тукъ. Отъ означението ΡΩΜΕΩΝ не се вижда нищо. На следния — шестия отъ горе на долу — редъ най-добре е запазенъ дѣсниятъ образъ, който

¹⁾ К. Иречекъ, Исторія Болгарь, Одесса, 1878, стр. 392; Б. Филловъ, Миниатюритѣ на Манасиевата хроника, София, 1927, стр. 11.

е подъ тоя на императора Исакъ. Той е образъ на императоръ (корона, жезълъ, облѣкло). Запазена е, смѣтно, въ дѣсно титлата въ петъ реда VASICYOC POMEO . . . Срѣдниятъ образъ подъ образа на монаха Теоктистъ е тоя на благородничка. Той е слабо запазенъ. Жената има на главата си бѣла широка забрадка. Въ лѣво третиятъ образъ е още по-слабо запазенъ. Той е изглежда образъ на младъ мжжъ. Подъ тоя шести редъ има още два реда съ по три лошо запазени ме-

Обр. 19. — Срѣднитъ и дѣснитъ медалиони отъ петия и шестия редъ на генеалогичното дърво на царица Елена въ Матейче

далиона. Окуневъ отбелязва, че на единъ отъ медалионитѣ е прочетено името Василий. Азъ не намѣрихъ никакви слѣди отъ такова име и заключихъ, че навѣрно титлата на императора отъ шестия редъ е била прочетена погрѣшно като име.

За да разберемъ оскѣднитѣ данни, които това генеалогично дърво ни дава, ние трѣбва да направимъ следнитѣ забележки. Гранкитѣ на лозата, които обхващатъ бюстовецѣ, сж разположени тукъ по особенъ начинъ. Две стѣбла трѣг-

ватъ отъ долу (и въ срѣдата) и вървятъ нагоре, като се преплитатъ и образуватъ, дветѣ, осемъ медалиона въ срѣдата на дървото отъ долу нагоре. Последниятъ е тоя, който съдържа образа на царица Елена. Отъ тия срѣдни стѣбла излизатъ страничните гранки. Тоя начинъ на композиране на дървото показва, че срѣдните медалиони съдържатъ прѣките прадѣди на царицата, а страничните — родните по странична линия или съпрузитѣ, съпругитѣ, братята или други синове, дъщери или племенници на прѣките прадѣди. Обикновено тѣ съдържатъ потомци на прѣкия прадѣдъ отъ предишния редъ¹⁾. Така единствениятъ прѣкъ прадѣдъ, чието име знаемъ, е тоя Теоктистъ, който се намира на петия редъ на дървото. Въ дѣсно отъ него е императорътъ Исакъ. Ние не знаемъ, дали той е Исакъ I Комнинъ (1057—1059) или Исакъ II Ангелъ (1185—1195) и трѣбва да обсъдимъ тоя въпросъ, тъй като той е сигурно роднина на нашия Теоктистъ. Ако приемемъ, че е Исакъ I Комнинъ трѣбва да си спомнимъ, че тоя императоръ е жененъ за Екатерина, внучка на царь Самуила²⁾ и че е първиятъ императоръ отъ династията на Комнинитѣ. Че той не може да бѣде прѣкъ прадѣдо знаемъ отъ това, че единствения му синъ е умрѣлъ младъ, а единственната му дъщеря, изглежда, е приела монашество заедно съ него и жена му. Той може да фигурира тукъ като основателъ на династията на Комнинитѣ, за да покаже, че приелиятъ монашество Теоктистъ произлиза отъ тоя императорски родъ. По-вѣроятно е обаче той да е Исакъ II Ангелъ. За тоя императоръ ние трѣбва да знаемъ следните факти. Неговиятъ дѣдо Константинъ Ангелъ е билъ жененъ за Теодора Комнина, дъщеря на императора Алексий I Комнинъ, който билъ племенникъ на Исакъ I Комнинъ и билъ жененъ за Ирина Дука — внучка на Троянъ — внукъ на царь Самуила³⁾. Като имаме предъ видъ, че подъ тоя пети редъ въ генеалогичното дърво на царица Елена има още три развалени реда, ние можемъ да приемемъ съ сигурностъ, че царица Елена е изкарвала своята генеалогия отъ царь Самуила. Фактътъ, че

¹⁾ Emile Mâle, *L'art religieux du XIII-e s. en France*, Paris, 1923, стр. 172 сл.

²⁾ В. Златарски, *История на бълг. държава, II, България подъ византийско владичество*, София, 1934, стр. 136.

³⁾ Златарски, *П. т.*, стр. 134.

редоветъ сж три, а колѣната между Исакъ II Ангелъ и Самуила сж повече, не говори непременно въ полза на Исакъ I Комнинъ, тъй като и въ горнитѣ редове дървото е съкратено, т. е. между епохата на тоя императоръ и епохата, въ която живѣе Елена, е имало сигурно повече отъ три колѣна, докато въ дървото нѣма мѣсто за повече. Какво сж съдържали тия три колѣна, мжно можемъ да опредѣлимъ. Въ срѣдата на втория редъ е билъ навѣрно образътъ на Елениния баща, българския боляринъ Страцимиръ или на майка ѝ Кераца. Третиятъ и четвъртиятъ редъ е съдържалъ въ срѣдата двама прадѣди, които сж създавали връзката между династията на Комнинитѣ или Ангелитѣ и бащата или майката на Елена. Тѣ сж били навѣрно отъ рода на Асеновци. Тукъ е стоялъ образътъ на Иванъ Асена II. Тая връзка не може да бжде създадена чрезъ Константинъ Тиха, тъй като той нѣма деца отъ жена си Ирина, която е едновременно внучка на Иванъ Асена II и дъщеря на Теодоръ II Ласкарисъ, който по рода на баща си (Ватаци) е сжщо потомъкъ на Самуила¹⁾. Тя може да се установи чрезъ децата на Иванъ Асена II отъ жена му Ирина (Михаилъ II Асенъ, Мария женена за Мицо, майка на Керемария — жена на Георги I Тертеръ, Теодора женена за севастократоръ Петра), тъй като царицата Ирина е отъ рода на Ангелитѣ²⁾. Но тая връзка е могла да бжде установена и другояче, чрезъ Асена I — ако майка му или баба му сж били отъ нѣкой отъ двата византийски рода. Ние знаемъ, че въ първото си писмо до царь Калояна папата казва: „Ние пѣкъ като чухме, че твоитѣ прадѣди водили потеклото си отъ благородното поколѣние на града Римъ и че ти си придобилъ отъ тѣхъ благородството на кръвта. . .“³⁾, а отъ друга страна Калоянъ слага въ списъка на своитѣ прадѣди царетѣ Самуила и Петра. Тая генеалогия, която изглежда фантастична на пръвъ погледъ, е много вѣроятна ако майката на Калояна е била отъ рода на Ирина Дука — жената на Алексия I Комнинъ, — тъй като Ирина Дука

¹⁾ Основателтъ на рода Теодоръ Ватаци е жененъ за третата дъщеря на Иванъ II Комнинъ, синъ на Алексий I Комнинъ и на българската княгиня — правнучка на Самуила.

²⁾ Тя е дъщеря на Теодоръ Комнинъ, синъ на Иоанъ Ангелъ, който е чичо на Исакъ II Ангелъ.

³⁾ Златарски, История, III, стр. 151-52 обяснява това мѣсто съ факта, че Калоянъ билъ царь и на „власитѣ“, които били отъ римско потекло

е не само внучка на царь Самуила, а и потомка на рода Дука, — родъ чиито прадѣди, споредъ Ана Комнина и Никифоръ Вриений¹⁾, сж произхождали отъ римскитѣ императори. Най-вѣроятно е все пакъ предположението, че тя е била създадена чрезъ Асена I, тъй като Теоктистъ въ нашето генеалогично дърво е съвременникъ на Исака II Ангелъ.

Азъ не можахъ да установя, кой е таинствения монахъ Теоктистъ. Фактътъ, че тоя прѣкъ прадѣдъ на царица Елена е на единъ редъ съ императора Исакъ, показва, че е живѣлъ въ XII вѣкъ. Толкова много византийски благородници сж взимали монашеско расо на края на живота си, толкова много други сж били ослѣпявани и сж слизали отъ историческата сцена, че ми бѣше невъзможно да открія това лице. Не е ли той неизвестниятъ баща на Асена I, Петра и Калояна? Ние знаемъ, че монашескитѣ имена на тия, които приемали монашество сж започвали съ същата буква, съ която сж започвали мирскитѣ имъ имена. Петъръ, братътъ на Асена I, е нареченъ въ синодика на Борила „Теодоръ нареченъ Петъръ“²⁾. Не е ли името Теодоръ име на баща му — монаха Теоктистъ? Като имаме предъ видъ, че имената на българскитѣ царе, чиито бащи или прадѣди познаваме, се състоятъ отъ име и презиме (Иванъ Асенъ) или отъ име и фамилно име (Михаилъ Асенъ, Константинъ Асенъ, Георги Тертеръ, Иванъ Шишманъ и пр.), ние можемъ да предположимъ, че думитѣ „Теодоръ, нареченъ Петъръ“, трѣбва да се разбиратъ въ смисълъ на Теодоръ (презиме или фамилно име), „нареченъ въ кръщение Петъръ“ както, по патриархъ Евтимия, „Асенъ с наименованъ въ светото кръщение Иоанъ“.³⁾ Това тълкувание, което за мене е единствено възможно, ще ни даде действително едно име на прадѣдъ, който може да бжде нашиятъ Теоктистъ. То е името Теодоръ (може би дори Теодоръ Бѣлгунъ). Жената, която е подъ Теоктиста, не е ли Ана Комнина, прочутата писателка, дъщеря на Ирина Дука и жена на управителя на Одринъ Никифоръ Вриений? Тя е по-скоро сестра ѝ Теодора Порфирогенета, чиито синъ

¹⁾ F. Chalandon, Essai sur le règne d'Alexis I Comnène (1081—1118), Paris, 1900, стр. 21

²⁾ М. Г. Попруженко, Синодикъ Царя Борила, София, 1928, стр. 77.

³⁾ Йор. Ивановъ, Български старини въ Македония, 2^о изд. стр. 382.

Алексий Комнинъ прави въ 1164 год. стенописитѣ на църквата въ селота Нерези до Скопие и която е баба на Исака II Ангелъ¹⁾. За да бжде тя баба и на монаха Теоктистъ, трѣбва да предположимъ, че нейна дъщеря се е оженила за неговия баща. Така връзките между династията на Асеновцитѣ и тия на Комнинитѣ, на Самуила и на „благородното поколѣние на града Римъ“ може да сж били действителни. Това предположение ще обясни сжщо и факта, че Асенъ и Петъръ се смѣтатъ въ правото си да искатъ отъ императора самостояна, владѣна отъ тѣхъ, областъ въ България, да вдигатъ възстание и да прогласятъ второто българско царство.

Генеалогичното дърво на царица Елена се отличава, както е забелязалъ и Св. Радойчичъ, отъ тия на Немановцитѣ въ Дечани²⁾, въ Печъ³⁾ и въ Грачаница⁴⁾ по това, че образитѣ не сж изрисувани въ цѣль рѣстъ, а сж само бюстове. Тая особеностъ ги сближава, споредъ Радойчича⁵⁾, съ византийскитѣ и българскитѣ изображения на Йесейовото дърво и това е действително така.

Стенописитѣ въ църквата принадлежатъ на късната барокова македонска живопись на XIV вѣкъ. Майсторътъ, който е рисувалъ сценитѣ отъ страстната седмица, е продължавалъ изкуството на майсторитѣ на Грачаница и на Св. Климентъ въ Охридъ. Той е принадлежалъ навѣрно къмъ охридската школа. Той прави едри и широки образи, пълни, съ грамадни бедра. Той обхваща драпериитѣ съ плътни, дебели и твърди линии, като ги реди въ успоредни прави или криви снопове. Неговиятъ рисунъкъ е много слабъ, обаче, несигуренъ, неизразителенъ, въпрѣки, че той е наследилъ отъ предишнитѣ майстори това чувство за монументалностъ, което характеризова стенописитѣ на дветѣ споменати църкви. Архитектурнитѣ му фонове сж едри и мощни и тѣ, опредѣлени съ широки, хоризонтални и дебели вертикални линии. Италианското влияние е тукъ много силно — то личи и въ ли-

¹⁾ Evans, цит. съч., стр. 96; Г. А. Острогорскій, Возвышеніе рода Ангеловъ, Юбилейный сборникъ Русс. Археол. Общ. въ Югославіи, Бѣлградъ, 1936, стр. 111 сл.

²⁾ Св. Радойчичъ, Портрети српскихъ владара у среднемъ веку, Скопье, 1934, стр. 57.

³⁾ П. съч., стр. 48 сл.

⁴⁾ П. съч., стр. 38 сл.

⁵⁾ П. съч., стр. 57.

цата и въ брадитѣ. Въ архитектуритѣ се виждатъ шесто-
 странни или кржгли куполи, кули, статуи на високи колони,
 на стениѣ се облѣгатъ зрители на това, което става отпредѣ.
 Италиански влияния забелязваме и въ Поклонението на влѣх-
 витѣ, гдето едно момче държи поводитѣ на конетѣ, въ Уми-
 ването на краката, гдето, като у Дучо следва сцената, въ
 която Христосъ говори на апостолитѣ за мисията имъ, въ
 сцената на пжтя за Голгота, гдето както у Симоне Мартини
 йерусалимскитѣ момичета гледатъ задъ хълма, въ Разпятието,
 гдето като въ Асизи или въ Сиена, войникътъ разперва ржка
 къмъ Христа. Лицата сж тъмни. Тия на младежитѣ сж об-
 хванати отъ широка плътна сѣнка. По лицата на старцитѣ
 сѣнката е превзела всичко. Тя пада и на странитѣ и отъ
 дветѣ страни на носа и по челото. Силни свѣтлинни блѣ-
 съци отбелязватъ издадинитѣ на скулитѣ, на брадата, на
 носа и на челото. Единъ новъ живописенъ стилъ се вмѣква
 значи въ нѣкои образи — единъ раздвиженъ стилъ на свѣт-
 лини и сѣнки. Но тоя майсторъ е отишелъ още по-далече,
 когато е правилъ великолепното Рождество Христово и обра-
 зитѣ на пророцитѣ. Многобройнитѣ ангели, които се пода-
 даватъ горе задъ планината и женитѣ, които кжпятъ малкия
 Исусъ, иматъ лица и шии изрѣзани като тия на дървенитѣ
 статуи. Тѣ сж опредѣлени отъ по-силни тъмни и по-слаби
 сѣнки, отъ силни блѣсъци, които закржглюватъ формитѣ и
 ги правятъ прилични на гумени топки. Тѣ сж моделувани съ
 силни тризмѣрни форми. Много отъ мотивитѣ на тая жи-
 вопись сж еднакви съ подобнитѣ имъ отъ стенописитѣ на
 Перивлепта въ Мистра — Тайната вечеря, Отказването на
 Петра, Дветѣ Марии на гроба. Основата на иконографията
 на стенописитѣ въ Матейче е обаче мѣстна — майсторитѣ
 сж се водили по традицията на илюстрираното византийско
 четириевангелие № 74 на Парижката национална библиотека¹⁾.
 То имъ е служило за основа, върху която сж се натрупвали
 чуждитѣ, италиански или южни, влияния. Намиратъ се и мо-
 тиви еднакви съ тия на стенописитѣ на Св. Климентъ въ
 Охридъ, като Качването на кръста и пр.

¹⁾ Millet, Recherches sur l'Iconographie de l'Évangile, стр. 643.

ПИСМА НА ГОЦЕ ДЪЛЧЕВЪ

МАТЕРИАЛИ ЗА ИСТОРИЯТА НА МАКЕДОНСКИТЪ ОСВОБОДИТЕЛНИ
БОРБИ

Отъ К. Мирчевъ

Въ обнародвания до сега материалъ за историята на македонскитъ революционни борби преобладава мемоарната литература. Първо мѣсто държатъ публикуванитъ отъ Македонския наученъ институтъ спомени на видни македонски революционери, записани въ по-голѣмата си часть грижливо отъ проф. Л. Милетичъ. Отъ личната кореспонденция на македонскитъ революционери обаче е публикувано извънредно малко. То си има своето оправдание. Голѣмъ дѣлъ отъ тая кореспонденция трѣбва да се смѣта за безвъзвратно загубенъ. Предимно дѣлова по своя характеръ, свързана най-често съ моментни, нагледъ дребни прояви въ бурната и рискована дейность на революционеритъ, тя или съзнателно е бивала унищожавана или пъкъ е бивала отправяна къмъ лица, които въ напрегнатото време, въ което сж живѣли и работѣли, не сж могли да иматъ ясно съзнание за особената важность на всѣки написанъ до тѣхъ редъ.

А имало революционери, които сж поддържали доста обширна кореспонденция. Такъвъ е билъ Гоце Дѣлчевъ. Ролята му на необикновено способенъ и енергиченъ организаторъ го е карала по необходимость да бжде въ жива писмовна връзка съ мнозина свои съмишленици, които той е успѣвалъ да възпламенява за революционна дейность. Главнитъ си грижи за организувана цѣлостна бунтовническа проява Дѣлчевъ бѣ насочилъ въ първо време къмъ Шипския край. Тукъ спада и кратката негова учителска дейность следъ бурнитъ преживелици, които предизвикаха изключването му отъ Софийското военно училище. Малко по-късно, като задграниченъ представителъ на Централния революционенъ комитетъ въ София, той има за първа своя задача устройването на канали, по които да се изпраща тайно оржие въ Македония. Обнародванитъ по-долу писма сж именно отъ този периодъ на неговата дейность. Тѣ сж изпращани до Никола Зографовъ, часовникарь въ Кюстендилъ, родомъ отъ Велесъ, довѣрено лице на Революционната организация,¹⁾

¹⁾ Въ своитъ спомени Гьорче Петровъ твърди, че Гоце е ималъ въ Кюстендилъ за свой човѣкъ, къмъ когото се е обръщалъ на частна нога, Димитъръ попъ Георгиевъ (вж. Спомени 49). Сжщото повтаря и Хр. Силяновъ въ книгата си „История на македонскитъ освободителни борби“, вѣроятно възъ основа на твърдението на Петровъ. Въ сжщность най-довѣреното лице на Гоцета въ Кюстендилъ, чрезъ което той е вършелъ цѣлата тайна работа по канала Шипско-Кочанско, е билъ Никола Зографовъ.

Градъ Кюстендилъ, благодарение на своето мѣстоположение, бѣ единъ отъ най-важнитѣ пунктове за тайна връзка съ вжтрешността на Македония, особено съ Шипско-Кочанския край. Писмата разкриватъ предимно грижитѣ, които се полагатъ отъ Дѣлчева за тайното въоръжаване на тая македонска покрайнина. Необикновената енергия, вложена отъ Дѣлчева въ тая насока, непрестаннитѣ му борби съ редица несгоди, които сж се изпрѣчвали въ пътя на тая му дейность, на първо мѣсто болезненото безпаричие и неискреността на българскитѣ управляващи крѣгове, проличаватъ въ всѣки редъ на тия писма. Вънъ отъ това тукъ откриваме и множество ценни податки, които биха били отъ полза за една бждна по-пълна история на македонскитѣ освободителни борби.

Надъ всичко обаче стои очарованието отъ личността на революционера, станала отдавна вече истинска легенда, отъ прямотата и ударността на неговитѣ слова, отъ пламъка на неговитѣ увлѣчения, отъ чистотата и благородството на поривитѣ му. Връзкитѣ между Дѣлчевъ и Зографовъ не сж били само служебни. Тѣ сж били връзки между близки и задушевени приятели. Това проличава най-ясно отъ ония мѣста въ писмата на Дѣлчева, гдето той не се стѣснява да зачекне най-интимното въ преживяванията си, да даде свободенъ изразъ на колебливитѣ си настроения. Струва ми се единствено тукъ ни се разкриватъ нѣкои страни отъ неспокойната натура на революционера, които ни го правятъ още по-симпатиченъ. Тежки, потискащи мигове изглежда не сж били рѣдкость въ живота на Дѣлчева. Въ писмо отъ 24 мартъ 1899 година той се оплаква: „ептенъ съмъ оглупѣлъ, отжпѣлъ съмъ до толкова, щото пишенето е станжло за мене една отъ най-труднитѣ работи.“ Въ друго (отъ 1898 г.) четемъ: „Моето мълчание недѣйте го отдава на друго освѣнъ на пълната раскапация.“ Въ трето (отъ 7 май 1899 г.) неговитѣ оплаквания стигатъ почти до отчаяние: „...тѣй съмъ занесенъ!... Па що мога да правж, когато има минути, когато човѣкъ представлява единъ движущъ се трупъ, безъ да има въ него нѣщо душевно! Дали не вървж къмъ...“ Това сж били временни душевни настроения, които бързо сж бивали преодолявани отъ силната натура на бунтовника. Знаменателни ще останатъ следнитѣ думи на Дѣлчева, които така пълно и рѣзко го очертаватъ като човѣкъ съ морална здравина и непоклатима устойчивость на характера: „Нъ силенъ съмъ ще победж всичко, освѣнъ една съвѣсть.“

Дѣлчеви писма сж публикувани до сега малко. Две писма, отправени до Никола Малешевски, бѣха публикувани въ факсимиле доста отдавна отъ П. К. Яворовъ въ книгата му „Гоце Дѣлчевъ“. Други две писма, едното отъ които въ факсимиле, писани до Иванъ М. Бележковъ съ псевдонимъ Асенъ, бѣха публикувани отъ Л. Томовъ въ „Илюстрация

Илинденъ“, год. IV, кн. 6, стр. 6—8. Едно доста дълго писмо до Карановъ бѣ изнесено въ „Сборникъ Илинденъ“. (Издава македонското студентско дружество Вардаръ) год. 1926, стр. 15—20. Между писмата, които се публикуватъ по-долу шесть сж писани съ шифъръ. Това не е шифърътъ, който Гоце разкрива на Зографова въ писмото си отъ 24. III. 1899 год. (вж. по-долу). Благодарение на обстоятелството, че върху едно отъ тѣзи писма датата е написана съ обикновено писмо, но отъ друга ржка, вѣроятно отъ получателя Н. Зографовъ, можахъ съ малко усилие да разчета шифъра и предлагамъ по-долу писмата въ напълно отключена форма. Доста отъ писмата носятъ подписъ Ахилъ, псевдонимъ, съ който е билъ известенъ Гоце Дѣлчевъ между другаритѣ си революционери. Истинскитѣ имена на останалитѣ псевдоними, главно имена на селища, доколкото бѣ възможно да бждатъ разгадани, се привеждатъ подъ линия.

Господинъ Зографовъ

1896 г.

Бърза да Ви извѣстж, че прѣдметитѣ пратени отъ Васъ ги приехъ. 10 лева ще проводж идущата недѣля. Не мож да Ви пишж надълго, защото нѣмамъ врѣме. Писвате ми да чакамъ инструкции, а не ми пишете да ли ще можтѣ ни помогнж съ оржие отъ тамо. При това азъ не се водж отъ ничии инструкции, защото знаж много добрѣ, че тѣзи които пращжтѣ инструкции можтѣ да рѣшаватъ въпроси относящи се до тамкашното течение на работитѣ, а не и тукашното. Пишете ми, че Г-нъ Чакъровъ не ми праща револвери, защото нѣма патрони. Нима той не може да проводи своя, като знае, че азъ всѣкога съмъ въ опасностъ и безъ него не мож никждѣ да се движж. Момъкътъ бѣше ми далъ преди 3 недѣли писмо за Васъ, което и проводихъ още тогава, да ли не сте го получили не знамъ. Отъ Раздоловитѣ книжки има повече отъ 100. Пазете въ Кюстендилъ да не се разгласи за сществуванието на нашата поща. Поздравлява Ви момъкътъ. Идущата недѣля ще получите отъ него писмо

Съ братски поздравъ

Прищина¹⁾ 1896 г. 2 януарий

Ахилъ

П. П. Тукъ приключеното моля прѣдайте на пощата като го турите въ другъ пликъ и напишете сщия адресъ. Свѣдете ме ако знайте, кждѣ е Чакъровъ.

¹⁾ Псевдонимъ на гр. Щипъ

Върху визитна картичка: Никола Наумовъ]
 Редакторъ на в. „Право“]

Приятелю,

Днесъ ти пратихъ писмо, нъ едно забравихъ да ти пишж, което е най-важното. Пиши на Петъръ¹⁾ въ недѣля непременно да прати човѣкъ и два коня.

¹⁾ П. Димитровъ

София 1896 8/II

Твой Ахилъ

търговецъ отъ Прищина

Конетѣ трѣбва да бждатъ съ човѣкъ

Сжщи

Бай Никола

Пристигнахъ благополучно, макаръ и отчаяно да се борихъ съ студъ и снѣгъ. Нѣмамъ време да ти опишж пжтуването ми, нъ ако въ такъво врѣме си пжтувалъ, ще можешъ си представи какъ съмъ прѣкаралъ. За сега нѣма нищо освѣнъ убиства и обезчестявания. Распореди се за поскорешното провоздание на останжилитѣ тамъ вѣщи; ако доджтъ други, нито 2 дни недѣй ги държи. Събщи Т-ву, че съмъ пристигналъ — Камитѣ поскоро нека се направжтъ, ако не ги правитѣ тамъ, пиши Т-ву да поржчи отъ Варна.

Много ти здраве отъ момъкътъ.

Прищина 1896 20. II

Съ братски поздравъ

Ахилъ

Бай Зографский,

Преди всичко поканвамъ те по скоро да проводишъ камитѣ и още ако сж останжли въ твоята кжща 8 екземпляра „Биографията на Левски“ при моето заминавание, проводи и тѣхъ. Каквото има за сега това провоздай, нъ гледи по важнитѣ материяли по скоро да доджтъ. Всичкитѣ нѣща провоздани добрѣ ще бжде, ако се миюрлидисатъ. Въ Еф. К-въ има една пашка на Г. Ив. донесена отъ Чакъровъ; часъ поскоро да се прати; нъ ако се може да я размѣнитѣ съ нѣкоя офицерска или джандарска. Прати ми смѣтка за камитѣ. Пратихъ ти още 2 наполеона, колко ще искашъ още ще ти пратж до пжтъ. Много съмъ разсѣянъ, не можж ти пишж.

Поздрави всички ни познати.

Прищина 1896 12. III.

Съ братски поздравъ

Ахилъ

Братъ,

Получихъ писмото ти, както и поржчанитѣ устно нѣкои свѣдения по младия момѣкъ, заминжлъ наскоро презъ вашенско. До тоя часъ чакахъ свѣдения отъ К-не за въпросната личностъ, нѣ за жалостъ не сж пристигнали. Азъ доколкото знамъ най-отличителната черта на казаний господинъ е, че очитѣ му кривы, кривогледъ, затова, види се и се именува Кйоръ Шашевъ. За Чакжровъ не мож ти дамъ за сега никакви свѣдения, а ще кажж, че азъ просто съмъ силно възмутенъ отъ неговитѣ шарлатански постжпки. Кждѣто е минжлъ безобразно лжгалъ проститѣ хорица, въ нѣкои и други мѣста раздѣлилъ хората на парти, дезорганизиравъ пощата, съ една дума той навсѣкжде е подѣлствувалъ — ще си видимъ смѣтката при една лична срѣща... Пратенитѣ три на полеона се повърнжж назадъ, защото не се намѣрилъ човѣкъ да ти ги донесе и още страхувайки се да не попаднжтъ въ ржцетѣ на Чакжровъ.

За сега толкозъ, пиши ми кждѣ се намира.

Съ братки поздравъ

Прищина 1896 г. 25/V

Ахилъ

Никола,

Нещж да те мжчж утрѣ първия день отъ празниците да гълташъ шифровано писмо. Писмото, въ което бѣхж приключени и онѣзи отъ С-въ и П-въ, получихъ както и понапрѣжната картичка. Писмото на П-въ не ми направи впечатление, защото то ми бѣ извѣстно, та и това бѣ прѣчката ми да заминж въ Дупница. Отъ нѣколко дни насамъ мжчж се да се промжкнж до най-високото мѣсто, отъ което мѣсто е и повъзможно да се узнае истината. Колкото за писмото на Сарафовъ, нѣма какво да кажж, а те подкавамъ щомъ получишъ настоящето и веднага понѣ съ една картичка да ми явишъ адресътъ му, за да му пишж направо.

Вѣрвамъ стоката испратена въ двѣ коли да е стигнжла благополучно. Много се възмушчамъ отъ гаминската подвижност на Н-ка, бжди малко потърпеливъ, едно само гледай, щото съсвоитѣ постжпки да не наруши вжтрѣшния редъ.

Съ идущата поща ще пишж и за Прищина. Незнамъ што толко се бавихж повиканитѣ хора. Щомъ стигнжтъ съобщи ми.

Честитявамъ Ви Рождество Христово.

София 96 г. 24/XII

Съ поздравъ

Ахилъ

(шифровано)

1897 г.

висока¹⁾ деветдесет и седма идинадесети февруарии друже писмото ти приех на време радваш ме со известието за препраштанието на дългите — колкото за паланечкия канал ште треба да се йевж чак там но туй да оставим за по кжсно — а сега да гледаме и дупничкия, който впрочем е готов но оште не сме почнжли да пренасиме — единствената пречка е беднотията която много бърка да можем да уредим пренасанието до дупница затова ште чакам всичката сума която остава во тебе или ти сам да я донесеш или пжк ако не додеш скоро препрати я по некого — ако додеш скоро веднага ми сжобшти за да не отпжтувам на негде недей забравя оште и да вземеш от кантарджиите вештите долни дрехи за гиорге па незабавно да ги препратиш, заштото горкия нема со какво да се преоблече — псевдонимите на кратово, паланка и пехчево сж по ред: бояновци, прешово и дечани. До редакцията на странджа е писано само че при отсжтствието на редактора не можт се оправи работите — што стана со кипров дали оште не е турен во клопката — отговори ми — ако е вжзможно по скоро парите ми проводи — те течжт като вода но изворъ за приходи никакжв

с братски поздрав

Ахилъ

(шифровано)

висока седми март деветдесет и седма година, Никола обештахъ ти се оште со пжрва пошта да ти проводж исканото полномошно но ето и втората ште мине без да получиш пжлношното — надевам се со третата пошта ште го получиш тжй като по со време ште вземж мерки а не както до сега да зависж отъ маловажни причини — днес говорихме со никола иванов да се пратжт отведнжш около петстотин джлги че да видим колата сж вече хванати гледайте вия во най бързо време да и прехвърлите на границата по трите посоки: коприва ветрен и саждени — ако не е дошел от там человек пиши ми веднага за да можем се распореди — во паланечко непременно да има по голема сума големците много штедри се показват вчера испратихме такжва сума и во дупница взел сжм една машина за хектографиране ште я проводим през ветрен во солун но нека да видим може заедно со нея да пратж и прахжт за който сжм ти говорил.

Гледи по скоро да се пратжт джлгите — со поздрав

Ахилъ

¹⁾ Псевдонимъ на София.

(шифровано)

Никола тук приключвам желаното от вас пълномощно — както виждаш самото пълномощно е во много стеснена форма, когато за насърчение на другаритѣ требваше нешто по обширно — но за жалост листѣт е во много малжк формат — при показванието на листа пази се да не попадне на слаби очи со тесен акжл — че вместо вежди да вадим очи. Вчера испратихж една сума от околу двесте или двесте и петдесет не помнж ведно с тех и мартини гледайте повече от сто да прокарате во паланечко — не ште сжмнение ште има нѣкоя пратка и во кочанско презъ сажденик — тези дни мисля да идж кжм тракииско но преди да тржгнж ште пратж една голема кутия която ще препратиш во гилјани незабавно — ште проводж оште един револвер со сто патрони за груев и две ками едната за пелаги(—) во радович а другата за груев — след моето тръгвание от тук ште пишиш на братя иванови да ме известжт че има сжобштение отъ куманово как до сега не е бил пренесен всичкиа динамит а само околу осемстотин и седемдесет и четири кила и че добре ште бжде да заминж во сѣрбия — освен туй во сжштето писмо ште ми известиш как до сега всичкиа прах е прекаран но сто кила по малко отколкото аз сжм ти писал тоест вместо седемстотин и осемдесет и две само шестотин и седемдесет и две кила ако има некои писма препрати ги незабавно.

София 97 г. 9/III

со поздрав

Ахилъ

(шифровано)

1) четиринадесети март никола аз отказах се да отидам кжм тракията зашто ггоре петров тржгнал за тук пжк ште мине през цариград варна и некои места от пограничната тракия — страшно си любопитен момак бейий постоянно ме питаш дали сжм ходил при стоилов — не сжм ходил — завчера се пратихж за вашенско околу 361 джлги па и днес се мисли да пратжт околу четиристотин — искай сведения колко сж пристигнжли во гилјани и прешово — ако е отворен канала през цжрварица прати и нататжк некои товар — когато стигне ггорето тук ште имам веч вжжможност да отивам пак вжтре не само на пограничните станци — какви вжприси си ми задавал не помнж пжк и... зиме ар-

1) Писмото не носи дата. Но очевидно трѣбва да се отнесе по време веднага следъ предходното. Това се разбира отъ отказа на Дѣлчева да замине въ Тракия, следъ като уведомява въ писмо отъ 9. III. 1897 год. приятеля си, че има такова намѣрение.

хивата да я претърсам вештите изпратени по раздолов треба да сѣ стигнѣли — разпореди се за разпраштанието на револвери ште взема когато стигнѣт от евтините — брошка ште идѣ сега да купѣ колкото за тренѣт ништо не знаѣ

со братски поздрав

А х и л

пиши на братя иванови като че ли не знаеш де сѣм

Гѣорге и Никола,

1898 г.

Писмата и на двамата ви получилъ сѣмъ на врѣме. Моето мълчание недѣйте го отдава на друго освѣнѣ на пълната раскапация. И сега даже, като ви пишѣ повече мислѣ кого да пишѣ и да го ударѣ 15 стотинки. Ако не намѣрѣ рѣшавамъ неплатено да ви пратѣ настоящето — недѣйте ми се сърди бе човѣци, не ми знайте положението. Не стига безпаричието, което за менѣ не прѣдставлява никаква болѣсть, нѣ което спира всичкитѣ функции, ами отъ вѣтрѣ ни денѣ не минава отъ да не ни донесе пощата (било правителствената било нашата) едно отъ друго по жестоки извѣстия. Въ Кратово уловени Христомана и Коце отъ Дѣдино, за които има съобщение да сѣ станѣли прѣдатели. Думевъ и Гочевъ арестувани ужѣ по прѣдателството на горнитѣ двама (?) — бакалинѣтъ Гѣорге Ивановъ освободенъ отъ Хафѣза; навѣрно сѣ благи задѣлжения. Въ Конче Тодоръ Станковъ и другаритѣ му Гѣорге Турчето и Василъ Юрука уловени отъ властитѣ, има дума послѣднитѣ двама да сѣ почнѣли да прѣдаватъ — подѣлъ свѣтъ!... И кой знае още що работи има, които ние не сме ги чули!

Гѣорге, ти искашъ да додешъ тукъ, за което и ме запитвашъ. По моему по добрѣ подобна мисълъ да не се роди въ глава, а камо ли да направишъ това. Сѣди си, брате, че ще почнешъ да викашъ ела зло, отъ тебе по зло имало. Не стига дѣто не можемъ да ти платимъ нищо, нѣ извѣстявамъ ти, че ако додешъ и сѣ единъ левъ макаръ не ще можешъ да му се нарадвашъ, ще ти се нахвѣрлимъ като вѣлци. На да ли е изпитвалъ нѣкой другъ такѣвъ гладъ като менѣ — раскапация, раскапация и пакъ тя. Жалъ ме е много дѣто на бабата на могѣ да ѣ пратѣ 10-на лева. Голѣма добрина бихте направили, ако можехте отъ нѣкѣде да ѣ намѣритѣ 10 лева — Много ще ви благодарѣ. Знаѣ че нѣмате, нѣ погрижете се отъ нѣкѣдѣ да заемете. Нека да вѣрви така, че да видимъ, кой ще побѣди ния или раскапацията. Никола, вземи конѣтъ отъ Глигора, като му дадишъ и единъ силенъ конѣусъ, па го предай на Ангелъ. Съ Миро отъ Ветрѣнѣ ако можешъ ти да се расправишъ, по какѣвто и да е начинѣ, не исключая и

грубия, расправи се, ако не ще остане, когато азъ се срещна съ него. Върховиститѣ тукъ и тѣ сж се раскапали. На краятъ на идущий месецъ ще свикатъ конгресъ. Споредъ отговоритѣ на Ляповъ изглежда малко дружества да взематъ участие. Коя полза бе брате! Бждете бодри, не изгубвайте куражъ. Кое царство не се раскапало, безъ да има предъ себе си врагове съ положение, каквото е нашето. Ний сме силни; защото и това което имаме е насочено противъ турското царство

Здравѣйте

София 98 г.

Гѣоргие Дѣлчевъ

Гѣорче Петровъ щѣлъ да прати револвери, когато про-
даде твоя Сжщи

Никола,

Всичкитѣ до сега испратени отъ тебъ писма съмъ ги получилъ. Недѣй се сърди, че до сега нито единъ пжтъ не ти писахъ. Страшенъ хайлязлъкъ ме е нагънжлъ, който, както виждашъ, забравилъ съмъ вече да пишж. Пъкъ и хайлязлъка ли е само?

Съ едно отъ послѣднитѣ писма ме запитваше да ли съмъ прѣдалъ всичкитѣ вѣщи на баща ти, испратени чрѣзъ менъ по Наковъ. Би се слѣдвало веднага да ти отговоря, нъ ей тѣй дойде работата, че чакъ сега ти отговарямъ, като искамъ да вѣрвамъ и баща ти да е писалъ по рано по това. Ето какъ стой работата: Наковъ още първата вечеръ ме намѣри и ми каза, че ималъ нѣкои вѣщи да ми прѣдава, за да ги дадж на баща ти. Следъ малко прѣдаде ми двѣтѣ кутии, а за други не знамъ що ми каза. На другия день се научихъ, че Наковъ заминалъ, безъ да знамъ за кждѣ.

Когато доде баща ти съ едно твое писмо, тогава узнахъ какви още вѣщи останжли въ Наковъ. Като предполагахъ да ги оставилъ въ Чакъровъ, потърсихъ ги отъ него, указа се, че и тамъ не само не оставилъ, ами нито е загатнжлъ. Навѣрно ги е забравилъ съ себе си. Незнамъ нито азъ, нито Чакъровъ, въ кое село е учителъ, за да му пишж. Ако знаешъ ти пиши му.

Що е направилъ до сега Мито, не е ли заминалъ? Ангелъ навѣрно ти съобщи, че рѣшихъ да прѣстанемъ врѣменно да работимъ съ Виница. Утрѣ или другия день ще пратж писмо за Развигоровъ, нъ не чрѣзъ Виница, а направо за Кочани.

Много съмъ разсѣянъ, не мож повече да ти пишж. Сѣдняхъ ужъ и за другитѣ кардаши да пишж; нъ нека се задоволятъ съ едно много здраве и да имъ напомнж, че

трѣбваше поне една картичка до сега да пратѣтъ — ептенъ онѣмѣхъ. Ако има нѣкои отъ тѣхъ да прави кондури нека вземе мѣрка, па да я прати тукъ, за да му прави Митката Йосковъ кондури — по ефтини и здрави.

Тукъ приключеното прѣдай на Янаки, до когото отъ нѣколко испратени писма само едно е получилъ.

Поздравъ на всички не исключая и Гѣорета.

Гѣорги

София, 1898 г. 13 октомврий.

Никола. Ефреме¹⁾

1899 г.

Приносящій настоящето чичото Гаврилъ извади паспорть, за да си иде. Дадохъ му пѣтни. Дайте му вия малко куражъ, защото много го е страхъ. Пратете ми веднага по нѣкого 3 чейрека отъ бѣла меджидия, които да сѣ много чисти и ясни. Отговорете ми на последното писмо.

София, 1899 г. 1 февруарий

Съ поздравъ

Гоце

Колю

При настоящето приключвамъ ти и единъ банкнотъ отъ сто (100) лева златни; които сѣ прѣдзначени исклучително за кѣрия при прѣнасянието на патронитѣ отъ София до Кюстендилъ и отъ тамъ до Църварица; затуй задрѣжъ ги въ себе, та послѣ да не си имаме главоболие и за нѣколко лева да бждемъ питимни що казватъ. Води и точна смѣтка. Отъ сега нататкъ прѣнасянието отъ тукъ ще става отъ наши колари, така щото не ще има нужда да прибѣгваме до други лица. Първия пѣтъ ще изпратя съ колата двама, отъ които единия ще доде по напрѣдъ, за да ве прѣдизвѣсти. Защо пѣкъ до сега не си ме извѣстилъ за пристиганието на десетѣ каси (санджка) чрезъ Манчо? Писмото по Якимовъ приехъ.

Много ме очуди запитванието на Ангелъ и Манчо да ли Такеджиевъ е въ Македония! И-то не бѣ запитвание, а просто твърдение, че той е тамъ. Отъ кого ли се е разгласило? Нѣма ли да туримъ край на тѣзъ наши диарий да гласимъ, кой кждѣ е и що върши? Що мълчи Ефремъ? Ще докаратъ ли Васе и Тодѣ коне за прѣнасяние на патронитѣ отъ Цър-

¹⁾ По всѣки вѣроятность Ефремъ Чучковъ

варица за вжтрѣшность? Писмата адресирай до „Прилепски ханъ“ за Гоце.

Съ поздравъ на всинца ви, а не забравяй Райна и Любето па и Стария.

София 99 г. 10 февр.

Гоце

Никола

Вчера испратихме чрѣзъ Манчо 16 каси патрони, а днесъ ще пратимъ пакъ чрѣзъ сжщия още 8. Дадени сж наставления на колара, щото още когато се намира вънъ колата да извѣсти на Манчо, та по такъвъ начинъ да може тебъ да извѣсти, за да откарате колата право въ кжщата. За всичко распореджай се както знаешъ. Нѣма ли нѣщо отъ вжтре?

Поздрави всички

София 99 г. 2 мартъ

Съ поздравъ

Гйорги

Р. Р. Кирията е 18 гр. на стотъ ока. Нищо не пишишъ за бащата на Васе

Сжщи

Никола,

Утрѣ ще ти пишѣ по дълго писмо, въ което ще приключа и едно за Гиляви. За сега съ настоящето ще те подканя да укажешъ съдѣйствие на Бабамова въ всичко. За да замине вжтрѣ азъ мислѣ подобрѣ ще направи да почака, та когато пратимъ и вѣстниците съ тѣхъ ведно да преведжтъ и него, макаръ и да закъснѣе. При това ако замине сега, много по не сигурно ще бжде пжтуването му, отколко, когато има пазаръ въ Гиляни и Баня. Поздрави на всички.

София 99 11/III

Съ поздравъ

Гоце

(на сжщия листъ)

Никола,

Бѣхъ съ намѣрение да ти пишѣ подълго писмо и едно такъво за Гиляни, обаче, като не намѣрихъ свободно врѣме, ще остане съ настоящето само, съ което ще ти явиж, че още осемъ сандѣка патрони съмъ купилъ, които тѣзи дни ще ги пратжтъ, та вижъ распореди се да ги стоварите и да ги прѣпратите или къмъ Църварица или къмъ Вѣтрень. Утрѣ

ше ви пратжтъ и вѣстници броятъ на вързопитѣ не знамъ, нъ знай, че измежду тѣхъ ще има и единъ вързопъ подъ № 79, който е предназначенъ за Солунъ, за което ти пѣкъ съ едно писмо до Гилянци да имъ пишешъ и то непрѣменно да го прѣпратжтъ. Останжлитѣ пѣкъ (вѣстници) да ги распрѣдѣлжтъ така што една трета часть да пратжтъ въ Малешевията, а другитѣ $\frac{2}{3}$ за Гиляни Прищина и Баня.

Пиши на Гѣорги, че търсения антимонъ и тукъ не намѣрихъ, нъ съмъ поржчалъ чакъ отъ Вѣна, който ще доде най-късно следъ 6 дена. Нека се погрижжтъ да испратжтъ и единъ калпъ, за който е станжлъ въпросъ между ни.

Кажи на бабата, че се срѣзнахъ съ сина ѝ и че не остава друго нищо, ами да стане самичка да доде тукъ, за да се разбере въ полнѣ работата. Нека доде непрѣменно. За да се намѣриж и азъ тукъ, нека дойде въ петъкъ. Ти ми телеграфирай, когато потегли. Утрѣ заминавамъ за Самоковъ.

Поздрави всички
твой Гѣорги

Никола,

Сетнѣ повече ще ти пишж, а сега се ограничавамъ само съ туй, че прѣдоставамъ тебе грижата да прѣпратишъ пристигающето съ бабата момиче, Мария баба Цвѣтина, родомъ отъ Винаца, въ селото ѝ. Вижте съ Ангелъ, намѣрете нѣкой кираджия и я проводете по скоро. Кирията и другитѣ разноски плати ги ти за наша смѣтка. Недѣйте я задържа много, а гледайте по-скоро да я пратите. Тя може да иде и въ Ангелъ да живѣе, за да бжде стаята праздна за желѣзаритѣ, които ще доджтъ утрѣ или другия день.

Утрѣ ще пратж нари и за Зафировци и за другитѣ. Кажи на Ангелъ да внимава, че либералитѣ сж такива само въ лжжитѣ. Нека се прѣнася по възможность най-скрито. Бабо ти Радославовъ тукъ е обѣщалъ, а тамъ е испратилъ, види се, добритѣ распореджания за конфиска. На добъръ имъ часъ — честита имъ ржка. Това е севтето. Не консерваторска византийщина има тука, а напротивъ либерализма изиска отъ подржжателитѣ си курвинската тактика, която, както се вижда съ голѣма вѣщина ще я приложжтъ. Е, що да правишъ, когато трѣбва да се гледа доброто на вжтрѣшнитѣ.

Поздрави всички. Поздравляватъ те всички

Гоце

1899 г. София 23 мартъ

София 99 г. 24/III

Никола,

Писмата пратени по бабата и това по пощата получихъ, нъ отговоръ нито на едно до сега не съмъ пратилъ — знаешъ защо? — защото ептенъ съмъ оглупелъ, отжпѣлъ съмъ до толкова, щото пишението е станжло за мене една отъ най-труднитѣ работи — санки масата е нѣкой каторжнически тезгяхъ.

Съобщавашъ ми, че окръжний управителъ е прѣдписалъ на околийския да прибере патронитѣ. При все и да имаше общаня отъ тукъ, за да ги освободятъ, пакъ не ме очудва горното съобщение — горко на грѣшнитѣ парички дадени за купуването имъ; а тѣжко на наивнитѣ, които никогашъ не могатъ да се освободятъ отъ надѣждитѣ си, че ще се намѣри поне едно правителство, което, ако не друго, баремъ не ще бѣрка на революционнитѣ приготовления на вжтрѣшното население. Да, нима тѣ сж прѣстѣпници? Пази боже! *Патриотически* дългъ имъ налага, когато сж въ опозиция, да пълнатъ вѣстника си съ статии пламенни и по революционни, отколкото сж ония въ самитѣ революционни вѣстници, а *отечествений* дългъ пѣкъ диктува, когато поематъ управлението въ рѣцетѣ си, да апелиратъ къмъ патриотизма на всички истински патриоти и да възпѣватъ благодарумието. Който не разбира, който не иска тѣхъ да слуша, нека знае, че има цѣръ за него. Конфискуването на патронитѣ е прѣдговора на оная драма, която въ скоро време, вѣрвамъ, ще почне да се разиграва и краятъ на която още отъ сега мож го прѣдвидя. Голѣмецътъ не е тукъ та нищо по това не може се направи.

Момичето на баба Цвѣта трѣбва снощи да е пристигнжло съ бабата Дона въ града ви. Ако до сега съ Ангелъ не сте се погрижили да намѣрите кираджия, за да я прѣведе и я отведе чакъ въ Винаца, вижте по скоро да стане туй и разноскитѣ ти ѱ плати.

Пишишъ ми за пари. Пуститѣ му пари! Какво да се прави и азъ самичкъ не знамъ, още повече когато самъ знамъ, до колко сж нуждни и че безпаричието ще бжде причина да изгубимъ най цѣнното за нашитѣ дѣйствия врѣме. Благодарение, че сега се намиратъ у мене, макаръ и чужди, испращамъ ти по приносящия настоящето, нашъ бай Петъръ, осемъ наполеона, които гледи да ги употребѣишъ при най голѣмо ограничение на нуждитѣ, като не забравишъ да платишъ отъ тѣхъ и дългътъ на Зафиръ и Тасе и още да дадишъ на Ангелъ за сега 1 наполеонъ за дома му.

Ами я ми кажи що направи съ дюкянътъ, който е билъ гледанъ отъ тебе и другара на железара Велко Миковъ? Той, Велко, утрѣ или другия день ще доде, та ако не си го хваналъ, когато доде хванете го веднага и да го отвори.

Ще испратя по него и антимонъ за Гйорги Ивановъ.

Ето ти и азбуката, съ която кореспондираме и ще кореспондирашъ съ вжтрешнитѣ:

б	с	ј	г	д	с	з	ш	ѣ	џ	л	в	а	и	п
а	б	в	г	д	е	ж	з	и	к	л	м	н	о	п
г	е	ѣ	о	л	і	у	в	р	х	т	к			
р	с	т	у	ѣ	х	ц	ч	ш	щ	я	ж			

За пренасянето на пушкитѣ, както е по добрѣ, тѣй направете, само че кажи на Ангелъ да бжде по възможности по предпазливъ. Поздрави Райна, Любе, Ангелъ, Гиоре и всички приятели. Много ви здраве отъ стария (чичо Петъръ) — Ризо

Съ поздравъ

Дѣлчевъ

Никола,

Чакъ денесъ пращамъ по колара, приносящій настоящето Димитъръ Гочевъ родомъ отъ с. Батановци, всичкитѣ желѣзарски инструменти, оставени отъ Велка. Цѣната на кирята, която оставамъ вие да я платите, е 17 гр. на сто ока. Освѣнъ тѣзи вѣщи прибавихъ още и едно чувалче, въ което има дрѣхи за Андонъ велешанеца, който работи по линията съ другитѣ, има още и разни кондурадѣжиски алати за Гоце х. Дѣлевъ и другара му Доне Поликраповъ. Поздрави Райна, Любе, Гйоре, Велко и всички приятели.

Пиши ми, какъ сте нарѣдили съ Велко работата

София 99 г. 29/III

Съ поздравъ

твой Гоце

Никола,

Отъ дълго врѣме нѣма нищо отъ тебъ, нито пъкъ отъ вжтрешността. Що направихте по избора делегатъ въ конгреса?

Отъ Никола Малешевски получихъ писмо, въ което между другото запитва ме да узная да ли Никола Русинчето се намира тукъ, като въ сжщето врѣме ме подканя да пишж

тебъ, въ случай не е тукъ и да ти сбърнжъ вниманието за него (русинчето), че искалъ да замине въ Малешевско, та да можешъ му попрѣчи.

Николаъ.

Чакъ донесе прещението по кола
ра, припоказани настоящето

Вилмугари Тодови роднини ози е
Тодановци, вѣнчани прелатъ р

ски и неуррменци, оца вели ози
Велка. Уѣмача на кирияза,

Клязо оца тамъ вис да и ма
рица, е 12 гр. на око.

Велка твѣга вѣщи прибавихъ
оца и едно чубѣне, въ което

има дрѣвки за Андома велка
неца, които работи по мѣста

съ друшѣт, има оца и рѣчни
кондурацѣнски алази за вѣщи

Д. Вилки и другара му алази
Талихронова. Моздрѣтъ Райна

Алба, Коре. Вилки и вели оца
Софрѣ 99 г. Сѣ мѣдрѣтъ
29/11

Милостивъ е, какъ е въ малешевско е
вѣнчани прелатъ р

Видѣ узнай дали не е тамо па дай му единъ добъръ
обществъ што да не е помисли оца единъ пѣтъ прѣзъ Кю-

стендилъ. Ратницитѣ ги е наплодилъ господъ. Щастлива Македония!!

Много здраве на Райна, Любе, Васе, Тоде, Ангелъ Гьоре и всички

Гоце

София 22/IV 99 г.

Никола,

Писмото отъ Велко получихъ, нъ поржката не се наема да я изпълнѣ, защото иска ми се, не 2 лева най-много, както ще ми се пише, а 3^{1/2} глеждосани и 3 неглеждосани, трѣби въ диаметръ 5 см. Отговорете ми, що трѣбва да направѣ. Тукъ приключвамъ едно писмо за Гѣорги Ивановъ, за когото испращамъ още и книжката *шпионинѣтъ*. Распорѣди се да замине веднага Ангелъ и да поржча на куриера да ги прѣдаде право въ рѣцѣтѣ на Гѣорги. Ако иска Ангелъ може да чака и отговоръ. Нека не те удивлява това. Пишж му, защото го желаятъ щипяни, а увѣренъ съмъ, че писмото ми не ще му повлияе. Белки книжката (*шпионинѣтъ*) ще му завържи чакржа до нѣкждѣ. Непремѣнно ти му я прати

Поздрави всички. Пиши ако знаешъ нѣщо ново отъ вжтрѣшността

Съ поздравъ

София 7-ий май 99 г.

Гѣорги

Всичкитѣ брошури ги прати — 100 и 50 чрѣзъ кочанския каналъ и Малешевията за Виница, нищо друго не пращай.

Сжщи

Никола,

Писмата ти испратихъ, нъ да ти кажж правото, почти всичко забравихъ, що имаше важно въ тѣхъ — тѣй съмъ занесенъ!

Ще ме извинишъ, ако съ тая исповѣдь ти се прѣдставя за човѣкъ най-немарливъ въ длѣжността си. Па и що можж да правж, когато има минути, когато човѣкъ прѣдставлява единъ движушъ се трупъ, безъ да има въ него нѣщо душевно! Да ли не вървж къмъ...

Нъ силенъ съмъ ще побѣдѣж всичко, освѣнъ една съвѣсть. Прати ми въ най-скоро врѣме тритѣ манлихерки, които се намиратъ въ кжщата на бабата. — Намѣри срѣдство, ако не до София, баремъ до Радомиръ до Иванчо Неврокопски, като ми, разбира се, извѣстишъ. Вземи и отъ желѣзаритѣ 6—7

ками, ако сж ги направили, па и тѣхъ нека да бждѣтъ испратени бържѣ. Ако пѣкъ не сж довършени, подкани ги найскоро да ги довършѣтъ. Шо правѣтъ Атанасъ и Ицо фигурантитѣ. Кажу имъ да живѣятъ по-економично. Пити ги съ колко лева доде тукъ Андонъ, па ми пиши.

Не сж ли се върнали Ангелъ, Васе и Тодѣ!

Поздрави Райна, Любе, Велко и другаритѣ въ работилницата и всички други приятели.

Съ поздравъ

Гоце

София 13/V 99 г.

Никола,

Вчера бѣхъ въ Радомиръ, отъ кждѣто взехме пушкитѣ. Нѣ, виждѣ ти, съ моя серсемликъ пакъ една грѣшка направихъ, а тя е, че вмѣсто да ти пишѣ всичкитѣ манлихерки да ги пратишъ, азъ съмъ писалъ за три, като прѣдполагахъ да сж толкозъ, а не четири. Ще направишъ труда си да я испратишъ и останжалата пакъ до Иванчо Неврокопски, като го прѣдупрѣдишъ прави шо прави да я испрати по нѣкого, защото не мож азъ да идѣ въ града му. Тукъ Комитета не е конституиранъ, защото на офицеритѣ още не имъ е приета оставката. Кога ще имъ я приематъ и азъ не знамъ? Нѣма ли нѣкоя новина отъ вжтрѣ? Ангелъ не донесе ли нѣкое писмо? Ако не се видимъ вече остава на тебъ и Велко съ другаритѣ да урѣждате работилницата и другитѣ работи тамъ въ Кюстендилъ. Бомбитѣ сж въ юрицитѣ, кждѣто има и нѣкои санджчета съ патрони и други принадлежности струва ми се има и нѣколко картинки. Желаетъ още единъ пѣтъ да додж и уредѣ всичкото, нѣ не ми се удаде възможность. Вѣрвамъ, че ти ще съумѣешъ да урѣдишъ всичко шо е въ полза на дѣлото. Поздрави Райна, Любе, Велко, Никола, Алексо, Гѣорги, Ангелъ, Реджо и всички приятели.

София 99 г. 18/V

Сбогомъ

Гоце

Когато ти телеграфирамъ: „братъ ми да дойде тукъ“ веднага нека потеглижѣ Атанасъ и Ицо за София.

Сжщи

Никола,

Получихъ и писмата и телеграмата, нѣ тѣ ме намѣрихъ въ такъво настроение, че не можѣхъ, нито пѣкъ сега ще мож да ти пишѣ нѣщо положително.

Гѣоргиевитѣ прѣдательства отъ день на день взиматъ широки размѣри, нѣ въ тая работа не мож да вѣрвамъ въ

чистотата и на Сарафа, при всичко и да е арестуванъ. Ще повѣрвамъ за него само следъ като го пуснатъ или го осъдятъ безъ да предаде нищо, а сега неговото арестуване за мене е примка, чрѣзъ която да могатъ прѣда и пушкитѣ минжли чрѣзъ Кочанский каналъ. Тѣзи два изверга на едно вѣзне сж, нъ що можемъ да му правимъ сега? Азъ съмъ занятъ съ работа, която не търпи моето отстраняване. А какви мѣрки трѣбва да вземемъ? На това ще отговорѣ, че трѣбва една специална чета прѣдзначението на която да е изключително унищожението на Гѣоргия, и то ако не може иначе, да се подпали кѣщата имъ та всичко живо да изгори. Нъ кой е тоя, който ще извърши това? Ето въпроса, който трѣбва да се рѣши.

Ако можете тамъ да намѣритѣ такива хора, които да се нагърбятъ съ изпълнението на горната задача добрѣ, ако ли не — да се подкани Атанасъ и Ицо да влѣзнатъ съ помощта на Ангела вжтрѣ, та при единъ добрѣ скроенъ планъ да прѣбѣжатъ Гѣорги.

Добрѣ ще бжде да вземете мѣрки за укриванието на пушкитѣ прѣнесени въ Кочанско.

Пишишъ ми за пари, а не знаешъ, че така съмъ голъ, щото принуденъ съмъ да просѣмъ. А пѣкъ и въ каква нужда съмъ отъ тѣхъ!...

Не може ли Велко да се обърне къмъ другаритѣ изъ другитѣ мѣста, за да го подкрѣпятъ врѣменно?

Поздравъ на всички

Съ цѣлувка

София 99 г. 6/VI

Гоце

Никола,

Нищо ми не отговори на послѣдното ми писмо. Тука за сега нищо особено нима. На офицеритѣ приети сж вече оставкитѣ имъ. Сарафовъ пристигна, чака се и Давидовъ, та денесъ утрѣ ще се конституира и комитетъ.

Утрѣ азъ заминавамъ, та бакалъмъ да ли ще мож да миѣж границата. Испрати Атанасъ и Ицо въ Дубница и това да бжде въ понедѣлникъ. Нека тоя день вечеръта пристигнатъ тамъ. Тѣ да търсатъ Димитъръ Дѣлчевъ, който живѣе въ Никола Малешевски и да се представятъ ужъ дохождатъ отъ М-ня (Кукушъ) и носятъ съ себе си нѣкакви порѣчки отъ баща ми. Нека нѣкакъ си я уйдурдисатъ. Съ себе си нищо да не взематъ, освенъ ако иматъ пари за по единъ чивтъ здрави опинци.

Поздрави всички другари, Райна, Любето, Добре и др.

София 99 г. 11/VI

Сбогомъ

Съ цѣлувка: Гоце

Никола,

Ако да знаешъ, каква неприятность ми създавашъ съ неточното изпълнение на онова, което ти пишж, сигурно вѣрвамъ, че никогажъ не би простжпилъ. Не само Андонъ, нъ и Ицо не ми трѣбваше, когато викахъ само, за да му дамъ наставления нѣкои. Сега Андонъ се връща, нъ вижда се съвсѣмъ разочарованъ, а това не щѣше да стане съ него, ако не додеше тукъ.

Азъ заминавамъ за вътрѣшността, та не знамъ да ли ще се видимъ вече.

Прѣпращамъ ти наново новопрстигнжлото писмо, което азъ не могж прочетж. Прочети го ти и съдържанието прѣдай Гйорету, като въ сжщото врѣме и ти самичкъ да се съобразишъ съ него вслучай има нѣщо.

Гледайте бе джанъмъ, да урѣдите унищожението на виничкия изродъ. Не дѣйте забравя, че и Сарафа е опасенъ.

Поздрави Райна, Любето, Гйоре, Добре, Нако и всички приятели.

Дай на бабата ако можешъ 20-тина лева.

Дубница 15/VI 99 г.

Съ цѣлувки

Гоце

Кюстендилъ 1900 29 февруарий

1900 г.

Никола,

Що правишъ прави, гледи утрѣ порано даже и до обѣдъ, ако можешъ да стигнишъ, че другия день да могж си заминж. Повече да чакамъ е невъзможно, а пкъ има нѣкои вѣщи да земамъ.

Освѣнъ това, понеже мислж да заминж вътрѣ, а искамъ да се срѣщнж съ Васе, Тоде, Тасе, Реджо, распореди се да ги извѣстишъ — ако сж близко при тебе да доджтъ заедно съ тебъ, ако ли сж далечъ, подкани ги да заминжтъ за Дубница направо отъ тамъ, нъ да гледжтъ поне въ петкъ да стигнжтъ, че иначе и тамъ не ще ме намѣржтъ. Нека доде съ тебе и Ангелъ. Заминаването ми ще бжде, чакъ на источний (скжсано).

Ела поскоро. Поздрави Васе

Съ поздравъ

Гоце

Никола,

Искаме да пратимъ една чета, която да обикаля Велешко и Скопско отъ татъкъ Вардаръ, която, за да стигне до тѣзи мѣста, ще иска нашата помощъ по прѣвозданието. Тебъ прѣд-

стои да отговоришъ веднага при получаванието настоящето да ли ще можешъ намѣри хора, които не само да я прѣводятъ границата, ами да можатъ я съпроводи прѣзъ кочанското чакъ до щипското поне до Нѣманци или св. Николско или пъкъ да може се намѣри хора, които отъ рѣка на рѣка да я препратятъ до казаното мѣсто. Отговори веднага.

София 1900 г. 15/VI

Съ поздравъ

Ахилъ

Р. Р. Недѣй забравя да ни кажешъ едновременно и колко и какво оржие се намира въ васъ за подобна чета.

Сжщи

Никола,

1901 г.

До сега не съмъ ти писалъ, защото и азъ самичкъ не съмъ си опрѣдѣлилъ, какво може да се прави за напрѣдъ. За приятелитѣ, които сж тамъ, исключая нѣколцина ще се подканятъ на частна работа. А ти за сега направи следното: Направи единъ списъкъ на материяла, който е принадлежност на вътрешната организация, като (шифъръ) бомби и разни инструменти, прахъ, разни патрони, револвери и всички пушки повърнати отъ четите, та да се знае с какво разполага вътрешната организация без да се обрѣшта към тукашния комитет и друг единъ списъкъ на онез материали, които сж принадлежност и разполага тукашния комитетъ, Последния списъкъ ште ти послужи при сдаването на материалите. Материалите и хората от комитета които ште додат скоро при тебе. А пакъ първия ште ми треба мен да зная што има вътрешната организация на свое разположение. Въобщте направи едно разграничение на материала (на тукашния комитет и на вътрешната организация). Човек, който да замести тебе оште не сме определили... (край на шифъра).

Презъ есенъта бѣше минъла четата съ която бѣхъ и Атанасовци Пазарджиклията и Градоборлията прѣзъ Църварица. Тамъ тѣ оставили пушкитѣ си между които имало и двѣ гърцки (едната срѣдна пионерка и другата дълга) които сж били собственост на двама отъ четницитѣ, а именно първата на Атанасъ Димитровъ втората на Пане Петровъ. Тѣзи хора искатъ да имъ се купатъ. Виждъ да ли сж отбѣлѣзани въ оставения на тебъ списъкъ отъ тѣхъ, та послѣ пиши въ Комитета, за да имъ се исплатятъ и да станатъ собственост на Комитета. Тукъ Атанасовци твърдятъ, че наистина сж били казанитѣ пушки тѣхна собственостъ.

София 1901 6. май.

Поздрави всички

Недатувани писма

Никола,

Всичкитѣ писма отъ тебе и ония отъ Кочани получихъ на врѣме. Отговоръ нито на тебѣ, ни на Кочанци не съмъ пратилъ до сега, защото нѣмахъ врѣме, па има и около 7—8 дена постоянно съмъ на пѣтъ. Сега даже пишж ти настоящето въ трена — трѣгналь съмъ за Дубница, кждѣто ще се бавж до вторникъ, затуй и писмото ми ще бжде кратко. Съ приносящій настоящето, нашия богданцалия, пращамъ ти 8 наполеона (5 въ банкноти и 3 златни), 5-тѣ отъ тѣхъ сж предназначени за железарницата, а 3-те разподѣли ги за Ангелъ Тодѣ и Васе и Раже. Ще трѣбва да дадите и на бабата, ако въ тебе не сж останжли отъ попрѣжната сума, кажи на Велко да ѝ даде 1 наполеонъ отъ горната сума.

Незнамъ, защо нѣма писмо отъ Винаца. Що е станжло тамъ господъ знае — отъ Криволани получихъ едно писмо съ 5 думи, съ което ми се извѣстява, че Гѣорги (Ивановъ) билъ раненъ въ Шипъ, вслѣдствие на което, види се, по оплакванията на самия Гѣорги, арестувани били Тодоръ Лазаровъ, Попъ Коцовъ (глав. учителъ) и свѣщеникъ Христо Мачковъ, въ чиято кжца живѣе попъ Коцовъ. Кой го ранилъ, какъ и защо до сега още непознато. Какво ще се роди и туй не знаж — !...

Тодоръ билъ много истезаванъ. Ако доде нѣкой изъ тѣзи мѣста виждъ да узнаешъ повече подробности.

Кажи на Велко да доде да го прѣгледа комисията, та да се освободи отъ тая болѣсть. Даже още утрѣ нека потегли.

Не знамъ Гѣорче да ли ти е писалъ нѣщо за взетото рѣшение по случай свикванието на конгреса за избирание новъ съставъ въ комитета. Взе се рѣшение да си даджъ кандидатурата Сарафовъ Борисъ, Славчо Ковачевъ, Бозуковъ и Давидовъ и двама цивилни (смѣта се да бжджъ Д-ръ Шоповъ и търговеца х. Кочовъ послѣдния да бжде касиеръ). Ния почти открито ще дѣйствуваме, ще заявимъ на всѣки делегатъ, че ще дѣйствуваме съгласно само съ горната листа и за да се развие по силно сдружаванието между тукашнитѣ и вжтрѣшнитѣ ще влизатъ въ тоя комитетъ като редовни членове и двама отъ вжтрѣшната организация. Да ли ще се изпълни това решение, ще зависи отъ делегатитѣ. Погрижи се да изберете вия за такъвъ човѣкъ, който ще гласува за горната листа. Можете да му дадите изричното задължение што да гласува за хора, които иматъ довѣрието на вжтрѣшнитѣ и да можтъ да работжтъ съ тѣхъ.

Повече нищо не мож ти пишж. Поздрави Райна, Любе, Велко, Алексо, Гѣорги и пр.

Съ поздравъ

Гоце

Приключвамъ тукъ и писмото отъ внучката ти, която дава доста вѣренъ портретъ за баща си. Благодарѣж ѝ за услугата, моля да извини че съмъ причината да испита нѣкоя горчевина.

Сѣщи

Никола,

Поздравъ на всинца ви, желяж честито да прѣкарате празниците. Приносящия настоящето е мой добъръ и интименъ приятель и другарь. Ако случай нѣкоя изисква неговата помощ по дѣлото, знай че всѣкога ще намѣришь готовността му да я укаже. Въ срѣда ще ви додж.

Съ братски поздравъ

Гоце

Никола,

Тукъ приключените 40 лева въ бонове сж за вѣстника. Исплатете му баремъ на него да нѣмаме да даваме. Честита ви нова година на всички ви — кой знай??

Гоце

(шифровано)

¹⁾ Никола повржштам по четиридесет листа от вестниците за прешово ²⁾ понеже от вѣрзопа заключавам да не си спрел види се оште си занят со свадбата — имай за правило който и да ме потѣрси неделѣ го прашта тук не треба да правим тукашната колиба теке — лошо си направилъ че си допуснѣл гиорге да доде оште повече пжк со други гости но всичката вина пада на тоя който ги испратил чак от софия (— Гиорче Петров) телеграфирай му денес непременно утре да доде и ако доде нека ти извести конете да ги пратим за тех и те разбира се вечер ште пѣтуват за насам

Илия момчето што доде тук оставило некакви книги оставени во тебе прати му ги — купете около десетина ока тѣнко сено — дай му на коде пари да си пусне крѣв на кракат

¹⁾ Писмото е испратено отъ колибитѣ Сабляръ, гдето Гоце Дѣлчевъ бѣ уредилъ тайна работилница за производство на оржжне.

²⁾ Псевдонимъ на Паланка.

(шифровано)

Никола ето илиа пак се завржшта здрав и читав во града — покажа ми една призовка уж имал за утре дело да му се разглежда дали не некоя игра!... ште видим — обешта се пак да се вјрне и то со обештание вјтре да иди — а пжк ти предупреди димитри и госпожата му в случай ако иска нешто да не се излжжт да му дадјт — отказжт да бжде по един нај неподозрителен начин — какво ште се прави неznam — времето време ли е! човек не може на никжде да мјрдне миял нека седе оште докато се исцери дома с поздрав

А х и л

РЕЦЕНЗИИ И КНИЖОВНИ ВЕСТИ

Н. Хр. Станишевъ. Кратка история на българитѣ отъ най-стари времена до днесъ. София, 1942, стр. 252. Цена 70 лв.

Не бѣше отдавна, когато се оплаквахме, че българската интелигенция не знае историвта на своя народъ и че изобщо българското общество слабо се интересува отъ миналото на своето отечество. Явенъ показалецъ за това бѣше фактътъ, че съчиненията по история твърде бавно се разпространяваха, ако и да се издаваха въ неголѣмъ брой екземпляри. Днесъ като че ли нѣма основание за такова оплакване. Националниятъ духъ значително е повдигнатъ и заедно съ това се засили интересътъ на просвѣтения българинъ къмъ миналото на своето отечество. Той иска да знае, откога съществува българскиятъ народъ, каква творческа сила проявилъ той, защо се възвишавала и упадала неговата държава, по-частно каква роля сж играли въ сѣдбинитѣ на България толкова обичанитѣ отъ всички здрази българи земи Добруджа, Тракия, Македония, Поморавия, които въ своята по-голѣма частъ сж вече освободени отъ политическото робство. Нѣкои книгоиздателства забелязаха тоя повишенъ интересъ къмъ историята на българския народъ и побързаха да се отзоватъ съ нуждното внимание. Тая умствена потребностъ има за целъ да удовлетвори и съчинението на г. Станишевъ. Авторътъ не е ученъ историкъ. Той за првъ пѣтъ представя историческо съчинение. Стойки по професия малко далечъ отъ научното поле, той не би трѣбвало да се залавя за такова трудно дѣло, за което, както всѣка умна работа, си търси майстора. Обаче синъ на македонския деецъ-ветеранъ инженеръ Хр. Станишевъ, той наследилъ отъ баща си любовта къмъ България и живия интересъ къмъ нейната история. Македонскиятъ българинъ ревностно следваше завета на отца Паисия Хилендарски — да се бори чрезъ свѣтлинника на българската история за самосъзнаването на своя народъ и срещу заблудитѣ на враговетѣ. Македонскиятъ българинъ най-добре знаеше отъ своя борчески опитъ, че историята е учителка на живота. Ето защо за насъ, които се учихме въ българскитѣ училища въ Македония въ турско време, нѣмаше по-любимъ учебенъ предметъ отъ българската история, която учителитѣ ни преподаваха нѣкакъ скришомъ, безъ учебници, и ние запомняхме историческитѣ факти само по тѣхнитѣ въодушевени разкази. Г-нъ Н. Станишевъ, изглежда, е единъ отъ ония любознателни българи, които сж убедени, че историческото знание е необходима храна за възрастване на българския националенъ духъ. Той желаселъ да утоли и своята жажда за историческа просвѣта и чрезъ своя трудъ да бжде полезенъ на своя родъ. Както казва въ своя предговоръ, неговата книга представлява опитъ да се обхване накратко цѣлата българска история отъ най-ранни времена до наши дни. Той се

стремилъ да разгледа „по-важнитѣ събития на нашата история отъ едно чисто българско гледище, споредъ общото стремление на днешнитѣ наши историци“. Споредъ посочената отъ него библиография, той използвалъ много съчинения на български и чужди езици. Ръководейки се отъ тѣхъ, той би могълъ да представи научно установенитѣ имъ резултати въ достъпна за повече български читатели форма. Вижда се, че авторътъ не е лишеенъ отъ стремежъ да проникне въ историческитѣ събития, както и отъ способностъ да разказва ясно. Но той не е желалъ само да даде единъ популяренъ исторически очеркъ, въз основа на авторитетни учени историци и изследвачи, а си поставилъ за целъ да изтъкне по-важнитѣ исторически събития въ друга свѣтлина, която въ действителностъ не иде отъ съдържанието на тия събития. Той прокарва възгледа, че българскиятъ народъ е отъ хунски произходъ и запазилъ въ течение на вѣковетѣ духа на хунобългаритѣ. Затова Ст. посвещава две глави (42 стр.) за „великата хунорска империя въ Сръдна Азия“ съ сръдище „Таримската копловина, днешниятъ Източенъ Туркестанъ“ — за нейното разширение и разпадане. Въ войнитѣ съ Китай се отличило хунорското силно племе „По-ле“, подъ което „за първи пѣтъ се сръща името на нашитѣ прадѣди българитѣ, записано отъ китайскитѣ лѣтописци“. Споредъ автора, това доказалъ Д. Сажжловъ! Той твърди безъ колебание, че въ Азия „хуноритѣ“ наричали своитѣ заселища „жнгълъ“! Съ целъ да свърже хунската империя на Атила (V в. сл. Хр.) съ ердноазиятската „хунорска“ империя, авторътъ приема, въпрѣки мнението на нѣкои историци, че последната не е изчезнала, а продължавала да съществува като „Западна хунорска империя“ (отъ р. Орхонъ на изтокъ до Каспийско море и р. Волга), „ядка и сръдишна орла“ на която било „основно-първичното племе на старото западно хунорско крило — племето „По-ле“, българитѣ“. Самъ признава, че първоначално „сведенията за Западната хунорска империя сж много оскъдни“, но споредъ автора тая „хуноро-българска империя“ съществувала и, възглавена отъ Атила, тоя „бичъ Божи“, който „билъ отъ български хунорски родъ“, тя се разпротрѣла въ Европа. Добре е да се работи *ad gloriam patriae*, но слава, спечелена евтино, скоро увехва. Мисля, че не е нужно да се говори за отдалеченото и покрито съ тъмнина минало на прабългаритѣ, а трѣбва да се започва историческото описание за тѣхъ отъ момента, когато положително ставатъ известни въ Европа съ своето племенно име (отъ 482 год. сл. Хр.), и да се говори за българска държава оттогава, откогато имаме положителни вести за нейното съществуване. Споредъ Ст., Куберъ не билъ синъ на хана Куртъ (Кубратъ) и не билъ подчиненъ на аваритѣ войвода въ Панония, както съобщаватъ грѣцкитѣ извори. Той билъ „кавханъ на Испериха“, но не обяснява, какъ той се втурналъ съ българска орда чакъ отвѣдъ Вардаръ въ „Кормесийското“¹⁾ (?) поле, когато Исперихъ заелъ само източната дунавска равнина до Стара-планина (въ 680—681 год., както се приема сега, а не въ 679 год.). Пита се сжшо, где се намиратъ „разполагаемитѣ данни“, споредъ които „ордата на Испериха наброявала 800,000 до 1,000,000 д.“ (стр. 57). По въпроси, по които има положителни сведения, не бива да се отхвърлятъ тѣзи вести само, защото не сж съгласни съ наши предвzeti

¹⁾ — Керамисийско. NoDerivs 3.0-Unported (CC BY-NC-ND 3.0)
 Дигитална библиотека на Македонија | НУБ „Св. Климент Охридски“ - Скопје

мнения. Сжщо така не бива да се твърди решително за нѣща, за които нѣма ясни и точни сведения.

Както ни ги описватъ византийскитѣ писатели, славянитѣ сж били воинствени, нападателни, свободолюбиви. На какво основание авторътъ ги представя въ обратенъ видъ. За Византия славянитѣ били „мирни и безлични поселенци“ (стр. 58). „Исперихъ знаелъ славянскитѣ недостатъци, . . . Славянитѣ били непостоянни и несговорчиви и се отличавали съ своята любовъ къмъ безвластието и безредието“: Ако е дума за несговорчивостъ, то и прабългаритѣ не сж били свободни отъ тоя неджгъ. Не и на това ли се дължи разпадането на „Велика България“ следъ смъртта на нейния владѣтель Куртъ? Прабългарската легенда за силата на сноша пржчки не е ли отражение на вътрешнитѣ раздори между прабългарскитѣ първенци? А междусобицитѣ въ Исперихова България презъ VIII в.? Впрочемъ на стр. 61 авторътъ самъ казва, че славянитѣ „били мързеливи (?), но храбри и воинствени“. Споредъ автора, Исперихъ си поставилъ за целъ „да започне преплавянето имъ (на славянитѣ) въ единенъ български народъ. Неправилно е да се казва, че българитѣ се стопили въ многобройното славянско население — тѣ съзнателно се заловили да създадатъ единъ новъ български народъ“ (стр. 60). Странно твърдение. Ако българитѣ наистина съзнателно действували за такава етнологична промѣна, то тѣ щѣли да се стремятъ не да създадатъ новъ народъ, а да претопятъ покоренитѣ славяни, като имъ наложили своя езикъ, битъ и религия. Така сж действували римлянитѣ въ Балканския полуостровъ и после византийскитѣ гърци. По сжщия начинъ постъпвали турцитѣ и се увеличили твърде много, въ ново време — руситѣ съ татарскитѣ и др. покорени племена, сърбитѣ и гърцитѣ — въ Македония. Не зная, защо авторътъ иска да отрече историческия фактъ, че и съ Испериховитѣ българи станалъ сжщиятъ процесъ, какъвто се извършилъ съ варягитѣ-руси въ Киевската областъ и съ германскитѣ франки въ днешна Франция. Прабългаритѣ неволно и постепенно се славяничили; смѣсили се чрезъ бракове съ сжжителитѣ си славяни, приели тѣхния езикъ, битъ и обичаи. По закона на наследствеността може да сж останали нѣкои черти на прабългаритѣ въ новия славянобългарски народъ, но по-скоро само като държавотворенъ стремежъ и талантъ. Сливането на хунобългари и славяни билъ естественъ процесъ, който се извършилъ по биологичния законъ „голямтѣ риби изяждатъ малкитѣ риби“. Славянитѣ погълнали прабългаритѣ, а не обратното. Дали съ това се измѣнила тѣхната кръвь, да е станала хунобългарска, нѣма биологъ, който би могълъ чрезъ анализъ да установи това. Българскитѣ славяни, наши прадѣди, сж погълнали не само хунобългарска кръвь, която била, безспорно, твърде съживителна и строителна, но и тракоилърийска, и печенежка, и куманска кръвь, която била доста дейна въ живота на второто българско царство. При все това въ тая смѣсница надмошие имала и има славянската кръвь. Българскиятъ народъ не е хунски, а ясно оформенъ славянски народъ. България била класична славянска земя, родина на славянската култура. И сега тя е славянска земя по езикъ, по народно съзнание, по битъ, обичаи. Най-голяма пакбсть се нався на единъ народъ, когато се прави опитъ да се замѣгли неговото съзнание за произхода му. Такива опити безъ полза и нужда, се правѣха и презъ първата всеобща война. И тогава се казваше, че не сме били сла-

вяни. Обаче съюзниците ни знаят много добре от какъв произход сме, но това не им прѣчеше, нито и сега им прѣчи да иматъ пълно довѣрие въ насъ, защото тѣ знаятъ, че както има отдѣлни романски и тевтонски народи, така съществуватъ и строго обособени славянски народи, чиито национални интереси не се сходятъ и понѣкога дори сж противоречиви, както напр. между българи и сърби, хървати и сърби, чехи и поляци, руси и поляци.

Въ логическа връзка съ погрѣшното схващане за произхода на българския народъ се намира и погрѣшното мнение на автора за покрѣстването на българския владѣтель Борисъ. „Византийската църква промѣнила до неузнаваемостъ чистата Христова вѣра и я превърнала въ най-опасното оръжие на византийския империализъмъ. Насажданитѣ отъ византийскитѣ попове учение и византийска „култура и мирогледъ“ подбивали силата на българския народъ“ (стр. 85). Споредъ мисълта на автора, християнитѣ въ България били опасни за нея и затова „Омортагъ се заловилъ да ги изкорени като всевъздателни оръдия на Византия“, Наистина, християнството сближавало народитѣ по духовна култура, но не може да се мисли, че всички негови привѣрженици въ България сж услужвали на Византия, сир. били нейни шпиони. Самъ Омортагъ не е могълъ да се освободи отъ влиянието на византийската култура. Каменодѣлцитѣ, които му правѣли каменнитѣ паметници съ гръцки надписи, както и други майстори сж я разпространявали. Имало и пленени гърци, като напр. Кинамонъ, които сж били приемани за учители. Едва ли може да се поддържа, че Омортаговиятъ синъ Енравотъ, който билъ християнинъ, не обичалъ отечеството си, сир. билъ пораженецъ (споредъ Ст. „визант. християнство прокарвало пораженски настроения и подкопавало силата на държавата“ стр. 85), та затова братъ му Миламиръ го наказалъ съ смъртъ. Ако се приеме такова гледище, тогава ханъ Борисъ, който билъ вѣрски преломъ авторътъ представя за неочакванъ, билъ най-големиятъ разрушителъ на българската държава. Такава мисълъ иска авторътъ и да ни натрапи, като говори, че при Пресиана „България била голѣма и силна. Но едно лошо стечение на обстоятелствата унищожило вѣковнитѣ усилия и подровило цѣлото по-нататъшно развитие“ (стр. 86). То е било приемането на християнството. Християнската църква, споредъ автора, нанесла нѣколко удара на българската държава и я разслабила: 1) българскиятъ ханъ станалъ послушно „чадо“ на църквата и съ това неговата власт „не била вече първа на земята“; 2) християнската църква забранила многоженството и съ това нанесла тежкъ ударъ на българския родъ; 3) Борисъ искалъ да поправи пораженията, „които църквата нанесла“, като действувалъ да създаде независима българска църква, но той „все повече изпадалъ подъ влиянието на духовенството“ и затова осѣдилъ на смъртъ сина си Владимира. Но и Симеонъ билъ „разбралъ, че борбата съ църквата вътре въ България е само частъ отъ великия двубой между българската империя и Византия“ (стр. 97). Царъ Петъръ пъкъ „подпадналъ подъ влиянието на усърднитѣ новопокрѣстени български църковници“ (стр. 99). „Следъ смъртта на кавхана Сурсувула църковнитѣ отци станали всевластни господари въ византизирания Преславъ“ (стр. 101). „Българската църква, следъ като . . . разнебитила българското държавно-народно устройство, не могла да запази поне духовното единство на народа“ (стр. 101). Въ

времето на царь Самуила Българската църква била покварена, тя улеснявала вътрешното подкопаване на България, къмъ което се стремилъ византийскиятъ императоръ Василий Българоубиецъ, Изобщо авторътъ отрича благотворната, спасителната роля на Българската православна църква, смѣтайки я за орждие на Византия! Досега се утвърждаваше съ пълно основание, че Българската църква има голѣми заслуги за развитието на българския народъ. Но ето, че подавайки се на очарование отъ хунското величие, авторътъ я хули и отрича значението на духовната майка на българския народъ. Когато сме предубедени или хранимъ омраза къмъ нѣкого, смѣтаме, че сме много силни, като злословимъ, Най-мъчно е човѣкъ да се въздържа отъ лека преценка. Свикнали бѣхме да слушаме отъ лѣвичари нападки срещу Църквата. Авторътъ обаче е голѣмъ националистъ и при все това не обича Българската православна църква, той дори поставя по-горе мухамеданството (стр. 153). Но той мисли погрѣшно. Грѣшката му се дължи на погрѣшния методъ да прави обобщение отъ единични факти. Заради Никола да намрази и св. Никола. Да се различаватъ нѣщата, а не да се сливагъ е твърде важно условие, за да се установи истината. Дори болшевицитѣ, ако и да отричатъ религията, почнаха да признаватъ, че покръстването на руския великъ князь Владимиръ било важно събитие въ руската история, начало на нова ера. Проф. д-ръ Станишевъ, роднина на автора, не безъ основание заяви на юбилея на Софийския университетъ, че не би съществувалъ български народъ, ако нѣмаше Българска църква. Ние всички българии, сигурно и авторътъ, изпитваме голѣма национална радостъ на празника св. Кирилъ и Методий (11/24 май). Ако приемемъ гледището на автора, трѣбва да се мисли, че сме потънали въ дълбока заблуда, защото авторътъ би трѣбвало да обяви св. Солунски братя, тѣзи голѣми мисионери на „византийската“ (Източноправославната църква), за причинители на разложението въ българския народъ. Той не прави това. Напротивъ предъ очевидната историческа истина той признава, че еледъ падането на България подъ византийско иго „наследството на св. св. Кирила и Методия, св. Климента и св. Наума, на Иоана Екзархъ и Черноризеца Храбъръ било богато“, че „Малкитѣ духовни лица, свещеници и монаси, подържали писмения български езикъ и духа на народа“ (стр. 115). Но тѣзи културни дейци не сж ли били служители на Българската църква? Тъкмо чрезъ тѣхъ и чрезъ мнозина други знайни и незнайни свои клирици Българската църква развивала и въздигала духовно българския народъ и създавала нова ера въ неговия исторически животъ, направила го носителъ на нова свѣтловна култура — славянска. Безъ християнството, освѣтлено отъ св. Солунски братя и тѣхнитѣ ученици, България щѣла да остане некнижна, безъ своя писменостъ, безъ своя книжнина, т. е. некултурна държава и нейниятъ край щѣлъ да дойде много по-рано. Това именно предвидѣлъ князь Борисъ I и се решилъ на всѣка цена да извърши голѣма реформа — да отхвърли езическата мраконосна религия и въведе свѣтлоносната Христова вѣра.

Трѣбва да се отбележи, че авторътъ цени ролята на Българската църква презъ време на турското робство, доколкото тя се борѣла срещу гърцизма. Той нарича Търновската патриаршия „голѣмото българско просвѣтно огнище“ (стр. 157). „Охридската архиепископия продължавала да съществува, като споменъ за нѣкогашното Българско Царство“. Авторътъ

описва съ възхвала българското възраждане и църковната борба, Въ построяването на българска църква и училище въ Цариградъ (въ квартала Фенеръ) той вижда „първата голѣма българска победа“ (стр. 173). Неофитъ Бозвели е „единъ отъ най-голѣмитѣ водачи, будителъ, просвѣтителъ и книжовникъ“. Следъ Берлинския конгресъ „Екзархъ Иосифъ . . . съумѣ да се запази като духовенъ баща на цѣлокупния български народъ“ (стр. 218). „Българската църква даде не само съдействие, но и самоотвержени бунтовници“ (стр. 244). Въ съчинението се срѣщатъ и нѣкои фактически грѣшки: Лъвъ III Изарянинъ (вм. Исавриецъ), името Велики Преславъ било преводъ на неизвестно прабългарско название, Борисъ билъ братъ на Пресиана; бълг. държава била основана въ 679 год.; българитѣ били отстъпчиви по чисто вѣрски въпроси (стр. 181). Може да се смѣта за несигурно обяснението, че името Котокионъ (въ житието на св. Климента) значело земя на по-малкия синъ на българския владѣтель. Но при все това, ако авторътъ не бѣше си внушилъ посоченитѣ тенденциозни идеи, книгата му щѣше само да спечели съ своето иначе ясно и смислено изложение, проникнато отъ силна любовъ къмъ българския народъ.

Ив. Сипгаровъ

Кирилъ Мирчевъ. Сръбската наука за езика на македонскитѣ българи. Библиотека „Българска книга“ № 8. Издава Министерството на народното просвѣщение. София 1943. 86 стр. Цена 15 лв.

Въпросътъ за народностната принадлежностъ на македонскитѣ българи се поставя главно на езикова основа. Тѣй като нѣма много исторически свидетелства, езикътъ се явява единствено сръдство, което дава сигурни указания за произхода на македонското население. За насъ и за обективния наученъ свѣтъ отдавна е установено ясно и категорично, че македонскитѣ говори сподѣлятъ най-характернитѣ черти на българския езикъ. Сръбскитѣ учени обаче отъ последнитѣ десетилѣтия на миналия вѣкъ, отначало плахо, а сетне все по-настойчиво и по-настойчиво, успоредно съ политическитѣ си успѣхи, започнаха да откриватъ и да твърдятъ, че Македония имъ принадлежи езиково, исторически, географски и културно. Така тѣ трѣбваше „научно“ да обосноваватъ предъ външния свѣтъ стремежа си за разширение на югъ и заграбването на северна и сръдна Македония.

Главнитѣ си усилия сръбскитѣ учени насочиха къмъ езика на македонското население, като не се посвѣниха да изопачаватъ и подправятъ неговия говоръ. На младото българско езикознание се постави задача да разкрие несъстоятелността на сръбскитѣ научни хипотези и да освѣтли научния свѣтъ върху истинския характеръ на македонскитѣ говори. М. Дриновъ, А. Т-Баланъ, Л. Милетичъ, Б. Цоневъ, Д. Матовъ, Ст. Младеновъ, Ст. Романски, възъ основа на изнесенъ конкретенъ материалъ, доказаха безъ всѣко съмнение, че македонскитѣ говори сж български. До сжщото заключение дойдоха и чужди учени като В. Облакъ, А. Селишевъ, А. Мазонъ, А. Вайанъ, които имаха възможностъ да изучаватъ непосредно тия говори.

Всичко това обаче не стресна сръбскитѣ езиковеди. Съ завидна упоритостъ тѣ продължаваха и продължаватъ да твърдятъ предпоставенитѣ си възгледи за македонскитѣ говори.

През 1935 г. най-видният сръбски езиковед, професорът от Българския университет Ал. Беличъ, въ предговора на диалектоложкия си труд „Галички дијалекат“ (Српски дијалектоложки зборник, кн. VII), системно и цялостно изложи възгледите на сръбската наука за македонските говори. У насъ още веднага му отговориха проф. А. Селищевъ (Македонская диалектология и сръбские лингвисты (МПр IX, 1935, 21—54) и проф. Л. Милетичъ (МПр X, 1936, 51—60, 181—186), като изтъкнаха тенденциозните му теории. Сега проф. К. Мирчевъ отново се връща към възгледите на Белича и въ труда си „Сръбската наука за езика на македонските българи“ подлага на цялостен критичен анализ всичките му езикови и исторически доводи.

Въ Предговора (с. 5—8) проф. Мирчевъ изтъква една съществена разлика въ отношението на сръбските и българските учени към македонските говори. Докато сръбските учени се ограничават само съ теоретически твърдения, че македонските говори имъ принадлежатъ, безъ обаче да ги проучватъ (до сега сж имъ посветили само нѣколко диалектоложки труда), българските учени отдавна сж насочили вниманието си към конкретни говорни проучвания и изнасяне на материали. Тая разлика въ отношението на едните и другите се крие въ факта, че сърбитѣ е трѣбвало изкуствено да подкрепятъ една предпоставена теза, а българитѣ сж си поставяли за целъ да бждатъ опознати македонските говори въ истинския имъ видъ, защото сж били убедени, че всѣки обективенъ ученъ много лесно самъ може да си направи изводи, къмъ кой езикъ трѣбва да се отнесатъ македонските говори. И не се излъгаха.

Проф. Мирчевъ съзнателно ограничава задачата си, като не се спира на сръбско-българските езикови спорове въ миналото, а направо разглежда твърденията на Белича — най-яркия и най-авторитетния изразител на сръбското езикознание. Мисля обаче, че би било умѣстно да се разширятъ тия уводни бележки и да се даде, поне въ общи черти, занимливата история на сръбските притезания и реакцията на българските учени. Така изложението би получило по-цялостенъ характеръ и неспециалистътъ читателъ, за когото главно е предназначенъ трудътъ, би добилъ по-ясна представа за същината и сериозността на разглежданите въпроси. Занимливи биха били за обикновения читателъ напримѣръ конкретни посочвания за съзнателно подправяне на говорни материали, за схващанията на нѣкои сръбски „учени“, че чакъ до р. Искъръ се говори сръбски и пр. и пр.

Въ първата глава Историческите връзки на македонските говори съ останалите български говори (с. 9—15) проф. Мирчевъ само съ нѣколко умѣло избрани примѣра убедително очертава общия развой на македонските говори и останалите български наречия отъ IX в. до наши дни.

Още въ IX—X в. македонските говори сж притежавали типичните български морфоложки и фонетични черти като окончание *-ме* за I л. мн. ч. сег. вр. срещу сръбското *-мо*, широкъ изговоръ на *ъ* като *ѧ*, носовки *ѧ*, *ж* и пр. Отъ тогава до днесъ македонските говори вървятъ въ пълно съгласие съ развой на българския езикъ и днесъ сподѣлятъ всичките му характерни черти, които рѣзко го отдѣлятъ отъ сърбохърватски, като аналитично склонение, граматиченъ членъ, изчезналъ инфинитивъ. Въ общата си развойна насока македонските говори съ нѣкои свои черти сж отишли даже

по-напредъ и отъ източнобългарскитѣ говори; тѣ сж развили напр. троенъ членъ, загубили сж съвършено инфинитива и пр. Тия факти красноречиво сочатъ, че граматическиятъ членъ, изчезването на инфинитива, аналитичното склонение не сж влияния върху сръбски говори, а сж последица отъ общо-български развойни тенденции, които лежатъ въ основата на новобългарския езиковъ строежъ. Проф. Мирчевъ изрежда още много езикови факти, които показватъ неразривната връзка на македонскитѣ говори съ българския езикъ, като окончанието *-ха* за 3. л. мн. ч. мн. св. вр., аналитични степени за сравнение, заповѣдни форми отъ типа *носи-носете* и пр.

Занимливъ е развоятъ на възгледитѣ за народностната принадлежност на македонскитѣ говори у проф. Беличъ. Презъ 1906 год. (Діалектологическая карта сръбскаго языка) той смѣта само севернитѣ македонски говори за чисто сръбски, а сръднитѣ — за смѣсени. Това потвърждава и презъ 1913 год. въ „Сърбы и болгары въ балканскомъ союзѣ“. Следъ първата свѣтвна война, съ сръбското разширение на югъ, Беличъ „разширява“ възгледитѣ си и включва сръднитѣ македонски говори въ обсега на сръбски езикъ. Сега той обявява, „всички особености на македонскитѣ говори пакъ за сръбски, но не такива, които сж присѣщи на днешнитѣ сръбски говори, а като черти на нѣкакъвъ архаиченъ сръбски говоръ, който по силата на редъ исторически обстоятелства е билъ принуденъ да развие главнитѣ си особености далечъ отъ останалитѣ сръбски говори“ (с. 24). Споредъ него сръднитѣ македонски говори сж типиченъ представител на архаичнитѣ южни сръбски говори.

За да обясни особения несръбски развой на централнитѣ македонски говори, проф. Беличъ прибѣгва до една смѣла хипотеза, която обръща надолу съ главата всичко установено отъ историята и етнографията на южнитѣ славяни. Споредъ него славянитѣ, които нахлули презъ VI и VII в. въ Гърция и Южа Албания, били отъ сръбски произходъ. Тамъ, отдалечени отъ останалитѣ сърби, тѣ запазили въ езика си нѣкои архаични черти, а по-късно се върнали на северъ и заели сегашнитѣ си мѣста въ Сръдна Македония. Въ втората глава Хипотезата на проф. Беличъ за неавтохтонността на македонското население въ днешнитѣ му живѣлища (с. 16—37) проф. Мирчевъ разглежда тия Беличови схващания. Следъ внимателенъ и всестраненъ анализ на всички езикови и исторически данни, той съ пълно право заключава, че „всичко, което така самоувѣрено се установява отъ проф. А. Беличъ за езиковитѣ особености на това [македонско] население и неговитѣ придвижвания на северъ е чисто произволъ и чиста измислица“. „Цѣлата хипотеза въ сжщностъ е плитко скроена фантазия, която не съдържа нито капчица истина“ (с. 36—37).

Третата глава—Фонетичнитѣ и морфологични особености на македонскитѣ говори и тълкуванията на проф. А. Беличъ (с. 38—73)—е сръдище на проф. Мирчевото изложение. Тукъ подробно сж разгледани всички характерни черти на македонскитѣ говори и се изтъква тѣхното отношение къмъ българския и сръбския езикъ.

Въ желанието си на всѣка цена да изкара македонскитѣ говори сръбски проф. Беличъ умишлено отминава едни езикови черти, като ги обявява за неважни, а други настойчиво подчертава и изтъква на преденъ

планъ. Така споредъ него типичнитѣ български морфоложки черти като членъ, аналитично склонение, изчезналъ инфинитивъ и аналитични степени за сравнение не били отъ голѣмо значѣние. А тѣ обхващатъ цѣлостния граматиченъ строежъ на македонскитѣ говори и сж проведени напълно. Обявявайки морфоложкитѣ черти за неважни, проф. Беличъ подчертава безсилието на опититѣ си да изкара македонскитѣ говори сръбски. Азбучна езикова истина е, че чуждото влияние най-първо се предава въ речника, после въ фонетиката, а най-после въ морфологията. А морфологично македонскитѣ говори сж чисто български. Проф. Беличъ наблѣга особено на фонетичнитѣ черти, които били по-сжществени, като мисли, че чрезъ тѣхъ по-лесно ще достигне предпоставената си цель. Проф. Мирчевъ съ пълно право отхвърля навнното обявяване за чисто сръбски черти и отъ стб. *м*, *е* отъ стб. *ь*, *е* отъ *ъ*, липсата на редуция, затвърдянитѣ съгласки и пр. Тия черти сж общи на много български говори, а се срѣщатъ и въ нѣкои други славянски езици.

Проф. Беличъ и неговата школа особено внимание отдѣлятъ на *к' г'* въ македонскитѣ говори като замѣстници на праславянскитѣ *tj dj*. Споредъ тѣхъ *к' г'* сж безспорно доказателство за чисто сръбския имъ характеръ. Единъ по-внимателенъ разборъ на езиковия материалъ обаче сочи, че тия изводи сж прибързани. Отъ многобройнитѣ мѣстни названия като Радовеша, Граждане, Кривогашчани, Саждани и пр. и отъ съставки като сношчи, на пол нош — нок', пашчерка — к'ерка, свешник — свек'а, плешка — плек'и ясно се вижда, че формитѣ съ *к' г'* сж нови.

Азъ смѣтамъ, че трѣбва да се обърне внимание и на една друга страна при македонскитѣ *к' г'*, за да се изясни тѣхниятъ характеръ. Преди всичко: какъвъ е слуховиятъ и учленителенъ характеръ на македонскитѣ съгласки *к' г'*, които сръбскитѣ учени бележатъ винаги съ *h j*? Между нашитѣ и сръбскитѣ филолози сжществувва споръ относно изговора на мекитѣ съгласки въ думи като кук'а, мег'у. Българитѣ твърдятъ, че това сж меки *к' г'*, а сърбитѣ — че сж *h j*. Важността на тоя споръ лежи въ обстоятелството, че съгласкитѣ *h j* сж характерни само за сърбохърватската звукова система, защото не се срѣщатъ въ никой другъ славянски езикъ. Тѣхното присѣствие наистина е силно доказателство за сръбски характеръ. Сръбскитѣ учени отдавна сж схващали доказната сила на тия съгласки, та още отъ шестдесеттѣ и седемдесеттѣ години на миналия вѣкъ най-упорито поддържатъ, че тѣ сжществуватъ въ севернитѣ и сръднитѣ македонски говори. Първъ Ст. Новаковичъ въ статията си „*h и j у македонским народним дијалектама*“ (У Београду 1889) се помъчи научно да докаже, че македонскитѣ съгласки *к' г'* сж еднакви съ сръбскитѣ *h j*, та трѣбвало да се означаватъ съ знацитѣ *h j*. Това твърдение предизвика отговора на Д. Матовъ, който разгледа подробно дългата история на спороветъ около македонскитѣ *к' г'* (вж. Кратка разправа по етнографията на Македония. ПСп XXXIX, 1889, 455—477) и изтъкна, че македонскитѣ *к' г'* учленително и слухово сжществено се отличаватъ отъ сърбохър. *h j* и че мекитѣ съгласки *к' г'* сж характерни за всички български говори. Преди него това убедително подчертаха М. Дриновъ (Съчинения II, 373, 379) и А. Т. Баландъ (ПСп XIX и XX, 1886, 150).

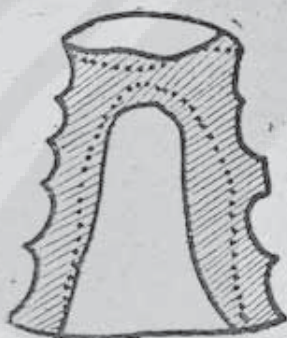
Проф. Беличъ въ Галички дијалекат отново подхваща тоя въпросъ. Схващайки, че македонскитѣ *к' г'* не сж сръбскитѣ *ћ ѣ*, той признава: „Нема никакве сумње да у изговору наших гласова *ћ* и *ј* има различних прилива“ (с. 127) и различава петъ изговора: 1. меко *т*, 2. нормално *ћ*, 3. меко *ч*, 4. меко *к*, 5. твърдо *ч*. Въ сжщность въ сърбохърватски езикъ има само два вида *ћ*, както това изтъква опитниятъ фонетикъ Бр. Милетичъ въ „Изговор српскохърватских гласова“ (Српски дијалектолошки зборникъ кн. V, 1933, с. 102), а тѣ сж: *ћ* съ фрикативенъ елементъ *ш* и *ћ* съ фрикативенъ елементъ *с*. Това сж отбелязанитѣ подъ 1 и 2 съгласки у Беличъ. Останалитѣ три вида *ћ*: меко *ч*, твърдо *ч* и меко *к'* учленително сжществено се отличаватъ отъ сжщинскитѣ *ћ*, макаръ че слухово грубо могатъ да се сближатъ. Милетичъ въ „Изговор“ (с. 106—108) подробно изтъква учленителната разлика между *ћ* и *ч* (вж обр. 1), а по-долу ще се изтъкне и тая разлика между *ћ* и *к'*. Грѣшката на Беличъ при събирането на тия петъ съгласки въ едно се дължи на факта, че той не е ималъ ясна представа за тѣхното учленение, па и не е желалъ да разчепква въпроса. Единственото му съображение да събере тия близки слухово съгласки въ една група е, че въ нѣкои случаи тѣ сж резултатъ на праслав. *tj*. Занимливо е тукъ да се изтъкне, че по единъ основенъ въпросъ, върху който строи цѣла система, Беличъ се задоволява съ приблизително означаване на разнитѣ видове македонски *к' г'* само съ знацитѣ *ћ ѣ* и то за краткостъ (ово *ћ* и *ј*), краткоће ради, означава све врсте тога гласа у Македонији: од поднуог, право *ћ* и *ј* до *к'* и *г'* — с. 11, заб. 2).

Проф. Беличъ е чувствувалъ, че по въпроса за *к' г'* не е много ясенъ, та го измѣства на друга основа, като привежда думитѣ на нашия проф. Б. Цоневъ (вж. История на българский езикъ I, 1919, с. 421): „Щомъ смѣтаме *к'—г'* за чужди въ македонскитѣ говори, можемъ да бждемъ и по-равнодушни къмъ въпросътъ за тѣхниятъ изговоръ; защото изговаря ли се *ћ—ј* или *г'—к'*, сѣ нѣма да бждатъ българскитѣ *шт—жд*“. Ние обаче не можемъ да бждемъ равнодушни къмъ тоя въпросъ и да не изтъкнемъ основната разлика между сръбскитѣ *ћ ѣ* и общобългарскитѣ *к' г'*. Трѣбва да отбележимъ още, че Беличъ умишлено е предалъ само една часть отъ думитѣ на Цонева, които сж му били угодни, а е замълчалъ продължението имъ въ което Цоневъ казва: „Но пакъ, имайки предъ видъ произходътъ и сжщинскиятъ изговоръ (к. а.) на тия звукове, не бива да ги сливаме съ сръбскитѣ *ћ—ј*, защото... македонскитѣ *к'—г'* сж още гърлени палатали, докато сръбскитѣ *ћ—ј* сж... шушково-зѣбни палатали. Сръбскитѣ учени, може би, неволно смѣсватъ *к'—г'* съ своитѣ *ћ—ј*, понеже ги чуватъ сѣ тамъ, дето по сръбски стоятъ *ћ—ј*; тѣй че македонскитѣ *к'ер ка, ме г'а*, въ които за българско ухо *к'—г'* звучатъ тѣкмо тѣй, както и въ думи: *шек'ер, г'ердан*, сърбинъ неволно чува и пише както *шецер, ѣердан, тѣй и ћерка, ме ѣа*.*

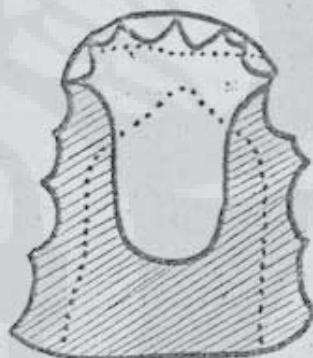
Както казахъ по-горе, мекитѣ полузапорни съгласки *ћ ѣ* сж характерни за звуковата система на сърбохърватския езикъ. Тѣ не се срѣщатъ въ никой другъ славянски езикъ, макаръ че грубо напомнятъ полскитѣ *ć dz*. Главното имъ учленително мѣсто е на преднитѣ и срѣдни алвеоли, при което могатъ да бждатъ засегнати и зѣбитѣ (обр. 1). Езикътъ учленява съ предния си дѣлъ по странитѣ на предното твърдо небе и алвеолитѣ; вър-

хътъ му е притиснатъ задъ долнитѣ рѣзци (обр. 3). Главната учленителна сила е по странитѣ на предното твърдо небце и алвеолитѣ. Съседнитѣ самогласки не оказватъ никакво влияние (По-подробно за *h* *ḥ* вж у Бр. Милетичъ, Изговор српскохрватских гласова, с. 102—105).

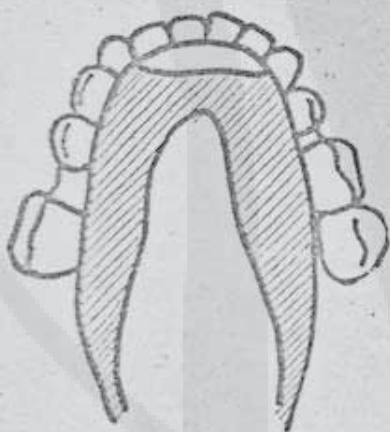
Мекитѣ съгласки *k'* *g'* сж характерна черта на българския езикъ въ цѣлия му обсегъ. (За тѣхъ подробно вж. у менъ, Български книжовенъ изговоръ, СБАН XXXVII 1942, с. 323-328). Тѣ се срѣщатъ предъ всички самогласки, но

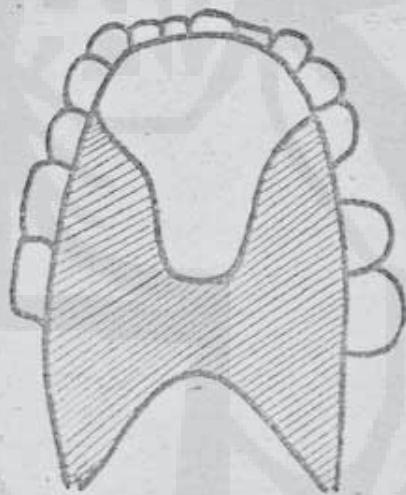
Обр. 1. Допиръ по небцето при изговоръ на сърбохрватскитѣ
— *h*, . . . *ḥ*

Обр. 2. Допиръ по небцето при изговоръ на българскитѣ
— *k'* . . . *g'*

Обр. 3. Допиръ на езика при изговоръ на сърбохрватското *h*

Обр. 4. Допиръ на езика при изговоръ на българското *k'*

предъ преднитѣ *e* *i* се явяватъ винаги вмѣсто твърдитѣ *k* *g*. Подобно омекчаване на *k* *g* предъ *e* *i* се срѣща въ полски, руски, малоруски и словенски, но е съвършено непознато на сърбохрватски и чешки. Милетичъ (Изговор 109) отбелязва, че асимвационното влияние на *e* *i* върху *k* *g* въ сърбохрватски е относително слабо и едва забележимо. Точно обратното е въ българския езикъ; всички български говори, въ това число и македонскитѣ, сподѣлятъ тая фонетична черта.

Ако сравнимъ учленението на *h* съ *k'*, веднага ще забележимъ основна разлика. При *h* учленява предниятъ езикъ, като се притиска до алвеолитъ, а при *k'* учленява срѣдниятъ езикъ, като се притиска до задното твърдо небце. При *h* главната учленителна сила е напредъ, а при *k'*—назадъ, както това личи отъ просто съпоставяне на палатограми и лингвограми (срав. обр. 1, 3 съ 2,4). Още презъ 1886 год. Ал. Теодоровъ-Баланъ е отбелязвалъ, че „учленението на *k' z'*, ако и поднебно, ала въ основата си остава гърлено, а не шипящо (езично) каквото *h h'*“ (ПСп XIX и XX, 1886, 150).

Отъ всичко казано до тукъ ясно изпъква, че проф. Беличъ грѣши като поставя мекитѣ македонски *k' z'* въ една група съ сръбскитѣ *h h'*. Самъ той, опитнитѣ проучвания, па и всички наши филолози, безъ каквото и да е съмнение, посочватъ, че *h* и *k'* сж две различни съгласки. Грѣшката на сърбитѣ е леснообяснима. Когато човѣкъ слуша чуждъ езикъ, той свежда всички гласки къмъ звуковата система на родния си говоръ. Въ сръбски езикъ нѣма мекѣ *k' z'*, та затова сърбитѣ погрѣшно ги свързватъ съ най-близкитѣ тѣмъ *h h'* и ги означаватъ като такива, както това забелязва и Цоневъ (История 421). Презъ 1938 г. въ Пражката лаборатория по опитна фонетика работихъ съ младия сръбски филологъ Душанъ Урошевичъ. При насъ работѣше и единъ колега — словакъ, чието име азъ чувахъ Гуриш, Урошевичъ чуваше Ъуриш, а самиятъ словакъ се подписваше D'uríš. Причината за това тройко чуване на меката съгласка лежи въ по-горе споменатата истина: всѣки единъ отъ насъ свеждаше съгласката къмъ най-близката ней въ родния си езикъ. Въ сръбски езикъ нѣма меко *d'*, а само меко—*h*, въ български езикъ нѣма меко *d'*, а—мско *k'*.

Когато една дума минава отъ единъ езикъ въ другъ, тя винаги се приспособява къмъ звуковата система на последния. Така думи като *k'ерка*, *кук'а*, *мег'у* и пр. могатъ да се приематъ като сърбизми въ севернитѣ и срѣднитѣ македонски говори. Мѣстното население, приемайки думи съ сръбски *h h'*, ги е свело къмъ слухово най-близкитѣ имъ съгласки *k' z'*. Тукъ ще трѣбва да се изтъкне и още едно обстоятелство. Македонскитѣ мекѣ *k' z'* се срѣщатъ въ три вида думи: 1. заемки отъ сръбски — *кук'а*, *нок'*, *свек'а*, *к'ерка*, *мег'а*, *саг'а*, *рг'а* и пр. 2. заемки отъ турски езикъ — *шек'ер*, *к'уп*, *г'ердан*, *г'ул* и пр. 3. домашни думи *брак'а*, *трек'и*, *цвек'е*, *к'итк'и*, *книг'и*, *ливаг'е*, *луг'е* и пр. Последнитѣ случаи показватъ, че мекитѣ *k' z'* сж последица отъ самостоенъ фонетиченъ развой. Тѣ се срѣщатъ въ много други български източни и западни говори.

Въ заключение може да се каже, че сж необходими още опитни проучвания на самия теренъ, за да се изчерпи окончателно тоя въпросъ. За менъ обаче е повече отъ сигурно, че македонскитѣ мекѣ *k' z'* рѣзко се отдѣлятъ отъ сръбскитѣ *h h'*. Така пада едно отъ най-важнитѣ доказателства на сръбската наука за небългарския характеръ на македонскитѣ говори.

Изводитѣ на проф. Мирчевъ въ **З а к л ю ч е н и е** (с. 74—86) на разглежданитѣ въпроси около народностната принадлежностъ на македонскитѣ българи сж, че „опитътъ на най-авторитетния днешенъ сръбски лингвистъ проф. А. Беличъ да очертае основнитѣ схващания на сръбската езикова наука относно особеноститѣ на срѣднитѣ македонски говори съ целъ да

изтъкне тѣхната сѣрбохѣрватска основа, може да се смѣта за напълно про-
падналъ“ (с. 74).

За да бжде още по-убедителенъ, накрай проф. Мирчевъ умѣстно
привежда и мненията на видни чужди учени — слависти, като холандеца
Н. ванъ Вейкъ, френеца А. Вайанъ, поляка М. Малецки, ромънеца Т. Ка-
пиданъ, русина А. Селищевъ, които посочватъ несъстоятелността на Бели-
човитѣ умопостроения и открито заявяватъ, че македонскитѣ говори по всич-
китѣ си характерни черти сѣ български.

Трудътъ на проф. Мирчевъ „Сѣрбската наука за езика на македон-
скитѣ българи“ е предназначенъ за широкъ кръгъ читатели, незапознати
съ особеноститѣ на македонскитѣ говори и характернитѣ черти на българ-
ски и сѣрбохѣрватски езикъ. Това е наложило и напълно достъпното изло-
жение, безъ типичнитѣ забѣлежки и цитати подъ линия. На мѣста обаче то
пакъ си остава академично. Мисля, че френскитѣ цитати на с. 27—28, 30
би трѣбвало да бждатъ преведени, както това е направено другаде. Проф.
Мирчевъ проявява голѣма пестеливостъ и при примѣритѣ, а тѣ оживяватъ
изводитѣ и ги правятъ убедителни и лесноразбрани. Освенъ това, както
вече споменахъ, въ Уводнитѣ бележки той би трѣбвало да даде поне въ
общи черти историята на сѣрбско-българскитѣ езикови спорове. Така ре-
лефно би изпъкнала широтата на повдигнатитѣ въпроси и би се подчертала
голѣмата заслуга на българското езиковедие за установяване българския
характеръ на македонското население.

Трудътъ на проф. Мирчевъ „Сѣрбската наука за езика на македон-
скитѣ българи“ е първо по рода си дѣло, което достъпно и убедително за-
познава читателя съ въпроситѣ около македонскитѣ говори и красноречиво
подчертава, че езикътъ си остава най-важно свидетелство за народната
принадлежностъ на всѣко население. Езиковитѣ занимания, често сухи и
дребнави за непосветения въ сѣщината на разглежданитѣ проблеми чита-
тель, иматъ грамадно народностно значение. Всестранното проучване на
нашитѣ говори, установяването миналитѣ развойни фази въ езика ни пред-
ставя не само наученъ интересъ, а е въ жива връзка съ българскитѣ на-
родностни проблеми.

Д-ръ Ст. Стойковъ

Известия на Българския археологически институтъ, т. XIV (1940 до
1942) София, 1943, стр. 392.

Следъ едно доста продължително закъснение, което се дължи на
тежкитѣ моменти, които преживяваме, излѣзе презъ тѣзи дни отъ печатъ
XIV томъ отъ ИБАИ. Покрай университетскитѣ издания и ония на Българ-
ската академия, публикациитѣ на БАИ допринасятъ безъ съмнение извън-
редно много за честта не само на българската наука, но и на нашата пе-
чатарска техника. Човѣкъ трѣбва просто да се възхищава отъ формата
на изданието, както и отъ изкуствеността на нареждането и отпечатването
на материалитѣ.

Този томъ като че ли надминава досегашнитѣ не само въ техническо
отношение, но особено съ своето съдържание и прави наистина честъ на
много известния и заслужилъ професоръ Йорданъ Ивановъ, комуто е по-

светенъ по случай неговата седемдесетгодишнина (1872—1942). Този нашъ голѣмъ ученъ, заедно съ проф. д-ръ Б. Филовъ, проф. д-ръ Г. И. Кацаровъ и проф. д-ръ Д. Дечевъ, е единъ отъ стълбоветѣ на БАИ и той си придоби едно извънредно голѣмо име не само чрезъ многобройността на своитѣ изследвания, но и чрезъ тѣхната удивителна многостранностъ, задълбоченостъ и обективностъ. Най-забележителни измежду тѣхъ сж тѣкмо ония, които се отнасятъ до Македония¹⁾.

Като съжаляваме извънредно много за неговото негласно и скромно оттегляне отъ университетската катедра — по силата на закона —, да ни бжде позволено оттукъ поне да му изкажемъ най-сърдечни пожелания за пълно здраве и бодростъ, за да може спокойно и безъ прежсване по разни служебни задължения да предаде на новитѣ поколѣния и останалитѣ още непубликувани свои ценни материали, ученостъ и мъдростъ.

Следъ едно кратко (стр. 1—7), но много духовито и, изглежда, правилно обяснение и допълнение на единъ фрагментаренъ латински надписъ отъ войвода, при Плиска, написано на френски отъ М. Нидерманъ, следватъ 44 страници текстъ и обяснения и 41 таблици съ изображенията на 176 гръцки надписи отъ Варна и Варненско, събрани отъ К. Шкорпила, отъ които най-голѣмата частъ не сж били още никжде публикувани. При избирането и подреждането за обнародване на тѣзи материали е помогналъ и д-ръ Х. Дановъ. И отъ него, както и отъ самия К. Шкорпила знаемъ, че последниятъ разполага съ много други материали. По важността на тѣзи материали могатъ да се изкажатъ особено ония, които познаватъ въпроситѣ въ връзка съ разграниченията между романизиранитѣ и елинизираниитѣ области на Балканския полуостровъ. Границата между тѣзи области бѣше веднажъ преди много години установена отъ К. Иречекъ²⁾ и тя претърпѣ после известни промѣни отъ страна на много обективния румѣнски ученъ — вече покойникъ — Александру Филипиде³⁾. Материалитѣ публикувани сега отъ Шкорпила идватъ да подсказатъ, че за въпросната областъ ще трѣбва следъ време да се предприематъ пакъ корекции, като по този начинъ известни твърдения на нѣкои други ромѣнски учени ще изпъкнатъ

¹⁾ Северна Македония. Исторически издирвания. София, 1906, стр. VII+420; Български старини изъ Македония. София, 1908, стр. V+310, съ второ допълнено издание София 1931 г., стр. VIII+671; Царь Самуиловата столица въ Прѣспа. ИБАД I 1910, стр. 55—80; Епархитѣ на Охридската архиепископия презъ началото на XI в. Сп. БАНИ, I 1912, 93—122. Българитѣ въ Македония. Издирвания и документи за тѣхното потекло, езикъ и народностъ. Съ етнографска карта и статистика. София, 1915, стр. VII+238, съ второ допълнено издание, София 1917, стр. VII+381. Les Bulgares devant le Congrès de la Paix. Documents historiques, ethnographiques et diplomatiques. Berne, 1919, 225; II-o изд. 1919, стр. 304. La question macédonienne au point de vue historique, ethnographique et statistique, Paris 1920, стр. 292. Произходъ на царь Самуиловия родъ, въ Сборникъ Златарски, София, 1925, стр. 55—62; Българитѣ въ Солунско, Сборникъ, Солунъ, София, 1934. За другитѣ негови трудове вижъ Алманахъ на Соф. Унив., II изд. 1940, стр. 227—230.

²⁾ Die Romanen in den Städten Dalmatiens während des Mittelalters. Denkschriften der Ak. d. Wiss. in Wien, philos. — hist. Kl. 48—49 (1902—1904) I, 13.

³⁾ Originea Romînilor. Iași, 1923—1925, стр. XL+889, на стр. 71—72.

като ялови и необосновани. Това обаче от друга страна подсказва, че за обективната наука неприкосновени авторитети надъ истината не съществуват, дори и когато тѣ носятъ най-знаменити имена на специалисти, защото само времето не остарява.

По този поводъ бихъ искалъ да дамъ нѣкои обяснения за моето държане спрямо К. Шкорпила, когото може би нѣкои смѣтатъ, че не зачитамъ достатъчно, тъй като въ редица проучвания и сказки се захъ да критикувамъ неговата теория за прабългарския произходъ на всички землени валове на българска земя и въ съседнитѣ области¹⁾. Въ моитѣ проучвания, които сѣ подъ печатъ, азъ подчертахъ преди всичко, че въпросната теория се дължи изключително на него, като всички други, които сѣ засѣгали този въпросъ, сѣ го почти напълно игнорирани, при все че и идентѣ и материалитѣ се дължатъ само на К. Шкорпила²⁾. Следователно, азъ не искамъ да понижавамъ или да засѣнчвамъ заслугитѣ на Шкорпила въ нашата наука. За мене К. Шкорпилъ е единъ истински феноменъ въ българската наука и една отъ неговитѣ най-голѣми и незаличими заслуги е, че той откри и представи научно на свѣта Плиска, старата столица на първото българско царство. Очудвамъ се просто предъ неговата събираческа и изследваческа дейностъ³⁾. При условия, които не сѣ били никога отъ най-добритѣ, той е събралъ и проучилъ или поне описалъ и запазилъ така за бъдещето толкова голѣмо множество паметници, че едва ли една или дори сега втората генерация ще може да ги обгърне, проследи, изучи и оцени критически, както се полага. Неговата дейностъ, започнала тукъ още преди съединението на Румелия съ Княжеството, продължава съ Божия благословия и сега. Всѣки единъ българинъ може да бѣде само признателенъ на хората които, като Шкорпила, си посветиха усилията и живота за нашата наука, като започнемъ отъ К. Иречека и дори преди него.

Но, ето, преди малко години, Българската академия издаде единъ цѣлъ томъ „Добавки и поправки“ къмъ Историята на К. Иречекъ⁴⁾, направени отъ него самия. Това показва пакъ, че въ науката, и особено въ историческата, спиране и застои нѣма. По въпроса за теорията на Шкорпила показвамъ, че отъ него изтъкнатитѣ аргументи: 1) топографски или ериториаленъ⁵⁾, 2) литературно-исторически⁶⁾ и 3) технически (бермата)⁷⁾ не сѣ достатъчно разгледани и че въпросътъ за произхода на валоветѣ не може да се смѣта за приключенъ. Въз основа на исторически сравнения — конкретни и понятни за всѣкиго — азъ обръщамъ внимание къмъ простата дей-

¹⁾ Валоветѣ въ Добруджа и Бесарабия и прабългарската теория, въ Годишникъ на Соф. унив., истор.-филолог. факултетъ, 1942—1943 г. (подъ печатъ.)

²⁾ Сборникъ Абоба—Плиска (1905) passim.

³⁾ Вижъ Ив. Стояновъ, Карелъ Шкорпилъ и българската археологическа и историческа наука. *Byzantinoslavica*, Praha V (1934) 183—234.

⁴⁾ София, БАН (1939) стр. 448.

⁵⁾ „Единъ мнимъ прабългарски валъ“ въ Сборникъ въ паметъ на проф. П. Мутафчиевъ (подъ печатъ).

⁶⁾ „Арабскиятъ писателъ Алъ-Масуди отъ X вѣкъ и неговитѣ сведения за борджанитѣ (дунавскитѣ българи)“ въ Годишникъ на Нар. археол. музей, София, 1943 (подъ печатъ).

⁷⁾ „Характерна ли се бермата за прабългарскитѣ валове“, въ Известия на българския археолог. институтъ, т. XV (подъ печатъ). Охридски - Скопје

ствителност, като изоставямъ недавна заловения отъ други учени пътъ на сложни предположения и въ това мое научно усилие успѣхъ да убедя и покойния проф. П. Мутафчиевъ, който бѣше привърженикъ на Шкорпиловата теория за прабългарския произходъ на южния добруджански валъ¹⁾. Сигуренъ съмъ, че Шкорпилъ никога не е мислилъ какво отъ неговата теория ще излѣзе едно подобно смѣшение на езицитѣ, въ което да се ржкватъ хуни и китайци, при пълното отсъствие на ония, които сж заемали тия земи преди идването на прабългаритѣ. При това не отричамъ, че, настанени веднажъ тукъ, прабългаритѣ или тѣхнитѣ потомци не сж правили валове. Тъкмо напротивъ, посочихъ и азъ нѣколко такива, пакъ споредъ Шкорпила. За мнозина отъ тѣхъ обаче това остава отъ сега нататкъ да се установи. Да се направятъ разкопки и единични изследвания и възъ основа на чисто археологически данни да се докаже, кой отъ тѣхъ е истински, кой византийски, прабългарски, славянски и пр.

Това доказателство въ смисълъ, че сегашнитѣ ни разбирания за културата на прабългаритѣ трѣбва да претърпятъ известни промѣни идва и обширната студия на д-ръ Кр. Миятевъ „Крумовиятъ дворецъ и други новооткрити постройки въ Плиска“, публикувана въ този брой на ИБАИ (стр. 73—135). Подъ т. н. Голѣмъ дворецъ въ Плиска той разкопалъ и установилъ плана на една много по-голѣма каменна сграда която той смѣта за Крумовия дворецъ, изгоренъ отъ Никифора I презъ 811 г. Сравненията, които прави авторътъ между планетѣ и архитектурата на дветѣ сгради съ такива на много други византийски постройки, сж поразителни и за много учени тѣ ще дадатъ сериозенъ поводъ за ново обмисляне на въпроса. Нѣма нищо чудно въ това, че единъ варварски народъ — а всички народи сж били първоначално такива —, настанилъ се на територия съ по-стара култура, се приспособява къмъ нея, възприема я, асимилира я и така успѣва да прескочи опасността отъ заличаване на неговото физическо съществуване. Сжщото е станало съ гърцитѣ, които възприеха старата микенска култура; съ римлянитѣ, които възприеха грѣцката; съ франкитѣ, нѣмцитѣ, маджаритѣ, голѣма частъ отъ западнитѣ славяни, които възприеха късно — римската и пр. Може да се каже дори, че тъкмо тѣзи способности за приспособяване къмъ новото сж допринесли най-много, щото тия народи да станатъ исторически и да преживѣятъ старитѣ култури, отъ които сж се напоили здраво първоначално — нѣщо, което на толкова други варвари не се е удало и така за една нескончаема редица отъ тѣхъ да има днесъ само спомени.

Пакъ въ връзка съ Плиска и тамошнитѣ нови изследвания сж статиата на Иванъ Молловъ „Почитвания и проучвания въ Плиска презъ 1930—31 г.“ (стр. 69—72), на инж. П. Карасимеоновъ „Нови разкопки при столицата Плиска“ (на нѣмски, стр. 136—69), както и оная на Т. Герасимовъ „Византийски оловни печати отъ Плиска“ (169—81). И отъ тѣхъ се вижда ясно, че проучванията при Плиска не бива да се смѣтатъ за привършени, защото тамъ на кждето погледнете и гдето и да копнете, на-

¹⁾ Като титуляръ на катедрата покойниятъ нашъ ученъ разгледа презъ миналата есенъ моята работа — Добруджанскитѣ и бесарабскитѣ валове — и я одобри за печатане въ ГСУ. Той отхвърля вече прабългарския произходъ и на южния добруджански валъ и на бесарабскитѣ, въ История на българския народъ. Томъ I, София 1943, стр. 121 и 123.

мирате нови работи, идеи и материали, които не бива да отстраняваме от нашия научен и изследвачески погледъ.

Многоизвестният и заслужилъ нашъ ученъ проф. д-ръ Г. Казаровъ представя въ този томъ една нова редица интересни „Антични паметници отъ България“ (стр. 54—59), сжщо както и г. проф. д-ръ Д. Дечевъ (на нѣмски, стр. 234—8), а г. Цончевъ съобщава привлѣкително и предметно резултатитѣ отъ една разкопана отъ него „Антична могилна гробница при Сърневецъ“ (стр. 60—68).

Почти равенъ по размѣри и интересъ съ отдѣла на статиитѣ е и отдѣлтъ „Археологически вести“ (стр. 182—294). Може би защото ИБАИ не бѣха излизали вече две години да се е събрало толкова много най-различни данни въ връзка съ новооткрити паметници. Това е — за да кажа така — кошертъ на Известията, въ който трудолюбиви научни пчели събиратъ плодоноснитѣ богатства на тѣхнитѣ ежедневни научни старания, открития, пътувания и пр. Повечето отъ тѣхъ се дължатъ на д-ръ И. Велковъ (10), като следъ това идватъ Т. Герасимовъ, С. Бобчевъ, С. Покровски, проф. д-ръ Д. Дечевъ, Вѣра Иванова—Мавродинова, Ю. Господиновъ и Хр. Райковъ.

Въ замѣна на това отдѣлтъ за „Оценки на книги“ е сравнително анемиченъ (295—311). Много по-добре е застъпена археологическата „Библиография“ (311—339), съставена отъ г. Д. П. Димитровъ. Отдѣлтъ на библиографията тукъ се подсилва и съ една нова за този томъ на ИБАИ глава за библиография, което показва и готовността на управата на БАИ за нови почини. Това е съставената отъ г. д-ръ П. Миятевъ „Маджарска библиография по български въпроси“ (295—310). При все че самиятъ авторъ се пази по понятни причини да подчертае нейната важностъ, тя е единъ приносъ, който има значение поне за да събуди интересъ върху въпроса, да привлѣче и други изследвачи и да покаже, че и едно чисто археологическо списание може да помѣсти въ своитѣ страници библиография, която не е чисто археологическа. У насъ броятъ на научнитѣ списания, въ сравнение дори съ съседнитѣ държави, е невѣроятно малкъ и ограниченъ. Затова всѣки може само да се радва, когато едно сериозно списание като ИБАИ отваря вратитѣ си и за библиография, която впрочемъ е основа за всѣко систематично, методично издържано и изчерпателно изследване по даденъ въпросъ.

Въ това отношение трѣбва да се подчертае и друга една заслуга на ИБАИ. Тѣ помѣстватъ и показалци за съдържанието на всѣки томъ, което у много други научни списания у насъ не се прави. Този томъ съдържа показалци за самия него, както и за предишния XIII томъ.

Томътъ завършва съ XX и XXI отчети на Института, като следъ това се помѣстватъ и неговиятъ Уставъ и Правилникъ.

Казано съ нѣколко думи, току що излѣзлиятъ отъ печатъ XIV томъ на ИБАИ отговаря и на очакванията и на труда положенъ отъ ръководното му тѣло и на всички научни и технически изисквания. Ако остава поне още нѣщо да се пожелае, то би било ИБАИ да излизатъ, колкото може, по-често и въ уголѣмени размѣри, за да се запълни още по-добре нуждата отъ органи и трибуни на българската наука и мисль.

Списание „Бѣломорски прегледъ“. Издаватъ В. Бешевлиевъ, Ив. Дуйчевъ, Дим. Ярановъ. Т. I. София 1942. Стр. 479.

Излъзлиятъ неотдавна първи томъ на списанието „Бѣломорски Прегледъ“ представя крупна проява въ българския духовенъ животъ. Уреждано отъ трима млади представители на българската наука—единъ класически филологъ, единъ историкъ и единъ географъ, то си е поставило за целъ все-странното проучване на ония новоприсъединени къмъ българската държава южни области, които въ последно време се означаватъ съ името Бѣломорие, като обхващатъ въ сжщностъ Югозападна Тракия и Югозападна Македония. Вижда се, че обектъ на проучване въ страницитъ на новото българско списание ще бжде и една значителна и не маловажна частъ отъ Македония, именно нейнитъ приморски области.

Своето сжществуване списание „Бѣломорски Прегледъ“ започва по внушителенъ начинъ, което се вижда не само отъ внушителния му обемъ, но и отъ богатството и разнообразието на помѣстения материалъ. Списанието съдържа множество научни статии, излъзли изъ подъ перото на специалисти. Въ статията на проф. Дим. Ярановъ се разглежда българското Бѣломорие, като географско понятие (стр. 1—11). Авторътъ подчертава, че като географско понятие българското Бѣломорие представя продуктъ на дълго-вѣковното въздействие на българския планински хинтерландъ върху една частъ отъ егейскитъ земи. Въ обширна статия проф. Ив. Батаклиевъ разглежда географската връзка между Бѣломорието и България (стр. 12—72). Следъ, като ни освѣтлява върху границитъ, простора и положението на Бѣломорието, а така сжщо и върху антропогеографското единство между Бѣломорието и България, вториятъ излага българскитъ права върху Бѣломорието отъ политическа гледна точка. Отъ по-особенъ характеръ сж статията на проф. Н. Стояновъ и К. Т. Кировъ. Първиятъ описва природата на островъ Тасосъ (стр. 73—106), а вториятъ ни дава една климатична скица на Бѣломорска Тракия и Приморска Македония (стр. 107—148). Къмъ прастарата история на Тракия се отнасятъ три работи, помѣстени въ списанието. Доцентътъ Д. П. Димитровъ дава новъ приносъ къмъ въпроса за културнитъ отношения на Тракия и Троя (стр. 149—159). Проф. В. Бешевлиевъ ни запознава съ гръцката колонизация на Бѣломорието въ древността (стр. 157—178), а Мл. Тоневъ печати приносъ къмъ историята на тракитъ (стр. 179—228). По-общи въпроси, които не засѣгатъ само бѣломорскитъ области, но цялия Балкански Полуостровъ, се разискватъ въ статията на доцента Ив. Дуйчевъ, който подробно разглежда началнитъ славянски нападения върху Балканитъ (стр. 229—270). Гръцко-българскитъ отношения въ най-ново време се разглеждатъ въ статията на проф. Г. П. Геновъ (стр. 271—290). Проф. Д. Ярановъ разглежда въ отдѣлна статия народностния съставъ на населението въ бѣломорската областъ презъ последнитъ осемдесетъ години (стр. 291—317). Авторътъ ималъ за целъ да даде точни сведения за новоприсъединената бѣломорска областъ, като е съпоставилъ старитъ сведения на Верковича, Кънчева, Карайнова, Милетича съ собствени издирвания, правени презъ 1941 год. Къмъ 1860—1880 год. българското население въ Бѣломорието е съставлявало повече отъ 50 процента. Увеличение на гръцкото население се наблюдава едва въ последно време, когато е започнало настаниването на

бъжаша. Споредъ изчисленията на автора, въ Македония, която се намираще подъ гръцка власт, презъ 1941 год. сж живѣели 220,000 българи съ напълно запазено национално съзнание. Въ бѣломорскитѣ краища числото на българитѣ по сжщото време е възлизало на 94,175.

М.

Б. Цоневъ, История на българския езикъ, обща часть, т. I, второ, посмъртно издание, подъ редакцията на проф. д-ръ Ст. Младеновъ и К. Мирчевъ, София 1940, стр. 467.

Първото издание на тази часть отъ историята на българския езикъ отъ проф. Б. Цоневъ отдавна бѣше изчерпано. По едно време мъчно можеже да се намѣри дори и въ нѣкои уредени библиотеки. Книгата се търсѣше извънредно много, особено отъ студентитѣ по славянска филология. По тази причина факултетскиятъ съветъ на Историко-филологическия факултетъ решилъ този томъ да излѣзе въ второ, посмъртно издание. Редактирането било възложено на двамата наши учени проф. Ст. Младеновъ и проф. Кирилъ Мирчевъ. Тѣзи две обстоятелства, че първото издание, излѣзло презъ 1919 г., бѣ изчерпано и че се наложи да излѣзе второ издание, достатъчно добре говорятъ за значението на труда на покойния професоръ, много добре оцененъ още на времето. Въ продължение на изминатото време много отъ повдигнатитѣ въпроси въ тази история бѣха отново проучвани и сж правени много нови и ценни открития. Това обаче съвсемъ не обезначи тоя трудъ, защото въ него за пръвъ пѣтъ сж изтъкнати основнитѣ положения въ историята на българския езикъ. Разгледани сж тѣзи главни въпроси: какъ стои българскиятъ езикъ къмъ останалитѣ славянски езици, по какво прилича и по какво се различава отъ тѣхъ, старобългарски и новобългарски езикъ, българска и славянска азбука, извори и помагала за история на българския езикъ, старобългарски паметници, сръднобългарски паметници, новобългарски паметници, граници на българската речъ и народност, погледъ върху българскитѣ говори. Както се вижда, всички нови проучвания само доясняватъ така поставенитѣ въпроси или допълватъ допустнати празнини.

Второто издание излиза безъ никакви измѣнения. Правописътъ е нагледенъ къмъ изискванията на днешния нашъ правописъ, като сж запазени нѣкои основни правописни разбирания на покойния професоръ. Уредницитѣ сж имали грижата да предадатъ на съответното мѣсто и пагинацията на първото издание. Особена заслуга къмъ новото издание има проф. К. Мирчевъ, който предава библиография на цѣлата филологическа литература, засѣгаща историята на българския езикъ отъ излизането на първото издание до излизането на второто издание (стр. 443—467). Работата му е чиста библиография, безъ никакви преценки, само съ указвания къмъ коя глава отъ съчинението се отнася посочваната филологическа работа.

Отдѣлно е предадена библиография на оценкитѣ за първото издание.

Кирилъ Младеновъ

* *Танго и др.*
 Стефанъ Каракостовъ. Македонски възрожденци — исторически и литературни образи. Изд. добр. Чилингировъ. София 1943, стр. 124.

Това е още единъ малъкъ трудъ отъ доста многото книги за Македония, излъзали презъ последнитъ една—две години. Както се вижда, имаме просто едно надпреварване на наши писатели, учени и книжовници, млади и стари да се изкажатъ за българщината на класическата българска страна Македония, следъ като сжщата въ по-голъмата си частъ бѣ освободена презъ 1941 г. отъ сръбското и гръцко робство. Други пъкъ правятъ достъпни за широкитъ народни маси всички истини, които говорятъ за историческата общностъ между Македония и стара България, откакъ сжществува български народъ и българска култура.

Трѣбва да се спомене обаче, че, колкото и радостно да е това явление въ развоая на нашата книжнина, въ това надпреварване мнозина въ желението си да бждатъ по-занимливи, допускатъ нѣща мжчно съгласуващи се съ нашето историческо знание и будятъ недоумение.

Книгата на Ст. Каракостовъ по задачи е близка на труда на покойния Антонъ П. Стоиловъ „Български книжовници отъ Македония“, съ която се цели да се покаже приносътъ на македонскитъ българи въ развоая на българската книжнина. Но авторътъ на „Македонски възрожденци“ не започва съ онѣзи македонски българи, които ние разбираме като възрожденци, сиречь дейцитъ отъ българското възраждане. Той започва отъ Климента и Наума тогава, когато изобщо не сжществува понятието Македония, поне въ широтата, въ която днесъ разбираме това название. Дори въ края на първото българско царство Василий II, като говори за Охридъ, смѣта, че той е частъ отъ България. Въ тоя стилъ на работа авторътъ споменава и за Григория Акиндинъ. Следъ Паисия, Якима Кърчовски и Кирила Пейчиновичъ доста голъмо мѣсто е отдѣлено за известния борець за освобождението на Гърция Марко Бочаръ, който, колкото и храбъръ борець, поне за възраждането на Македония едва ли е допринесълъ нѣщо и е занимливъ само като синъ на тая страна. Като македонски възрожденець е посоченъ и Вукъ Караджичъ, родоначалникътъ на сръбската историческа и филологическа наука. Заслугата му къмъ Македония се заключава само въ това, че пръвъ обнародва нѣколко пѣсни отъ Разложко въ своя „Додатак к Санктпетербургскимъ рѣчицима“. Миладинови сж смѣтнати само като продължители на дѣлото на Караджичъ и Верковичъ.

Нарочна глава е отдѣлена за „Македонското дружество“, основано отъ Г. С. Раковски съ цель да се поведе целесъобразна борба отъ страна на македонскитъ българи въ Атина. Но това дава поводъ на автора да се изкаже, че „На сложността и важността на Македонския въпросъ Раковски погледна не само отъ България, но и презъ очитъ на Атина, Бѣлградъ и Букурещъ“. Знае се, че въ нашата история македонскиятъ въпросъ като отдѣленъ въпросъ сжществува едва следъ Берлинския конгресъ, който разкъса Санстефанска цѣлокупна България. Всички до тогава на Македония сж гледали като на страна неразривно свързана съ сждбата на България. Тия и нѣкои други гледища на автора даватъ твърде козмополитиченъ (думата е на автора) характеръ на възраждането на македонскитъ българи. А безъ това книгата би била много ценна за онѣзи, които искатъ да видятъ културно-историческата общностъ между Македония и стара България.

Дадени сж и образитѣ на всички възрожденци съ изключение на Якимъ Кърчовски, Йордана Джинотъ и Ботевия Чавдаръ, когото авторътъ намира въ народното творчество на македонскитѣ българи.

Кирилъ Младеновъ

E. Petrovici, Daco-slava (Extras din „Dacoromania“ X, 1943, partea II, стр. 45).

Появата на първия томъ отъ ромънския лингвистиченъ атласъ (Atlasul Lingvistic Român) даде поводъ на нѣкои учени отново да подигнатъ въпросъ за сществуването на нѣкогашенъ дакославянски езикъ, който съ характернитѣ си белези се е отличавалъ както отъ източнославянскитѣ езици, така и отъ южнославянскитѣ. Именно нѣмскиятъ ученъ Р. Райхенкронъ въ статията си Der rumänische Sprachatlas und seine Bedeutung für die Slavistik (Zeitschrift für slavische Philologie, Bd. XVII, стр. 143—168) се постара не само да изтъкне вѣроятността, че е сщществувалъ такъвъ езикъ, но и въз основа на териториалното разпространение на нѣкои славянски заемки въ ромънски езикъ, за което ни поучава споменатиятъ атласъ, се опита да очертае неговитѣ предполагаеми граници въ Трансилваня. Хипотезата бѣ смѣла и рискована, защото се основаваше само върху нѣколко словарни особености, за които можеше да се допуска, че не се срѣщатъ въ южнославянскитѣ езици. Неустойчивостта на Райхенкрановата теза бѣ веднага подчертана въ статията-отговоръ на букурещкия професоръ А. Розети Sur le daco-slave (Bulletin linguistique IX, 1941, стр. 95—97), гдето се разкритикуваха и малкото езикови доводи на нѣмския авторъ.

Хипотезата за сществуването на нѣкакъвъ дакославянски езикъ бѣ за пръвъ пътъ подхвърлена отъ Миклошича. На трансилванска почва този езикъ, който, споредъ схващанията на знаменития ученъ, е представлялъ мостъ отъ източнославянски къмъ южнославянски, се е оформилъ още въ VI в., когато днешнитѣ унгарски и ромънски земи били наводнени отъ славянски заселници. Грѣшката на Миклошича не се състоеше само въ това, че допускаше сществуването на новъ славянски езикъ, безъ да сж на лице достатъчно доводи за подобно твърдение. Грѣшка бѣ сжщо така, че той искаше да съзре следи отъ този предполагаемъ езикъ не само въ старитѣ славянски заемки въ маджарски и ромънски езикъ, но и въ една редица писмени паметници на славянски езикъ отъ XVI в., по произходъ отъ Трансилваня, както и въ всички сведения и данни, които ни говорятъ за оцѣлѣло до късно славянско население въ тая областъ. Наистина, когато издаваше споменатитѣ по-горе писмени паметници, така нареченитѣ Чергендски молитви, въ своето съчинение „Die Sprache der Bulgaren in Siebenbürgen“ (Denkschriften der hist.-phil. Classe der Akad. d. Wiss Wien, VII, 1856) Миклошичъ не отдѣляше езика на тѣзи паметници отъ българския езикъ. Но малко по-късно той застъпваше схващането, че това били следи отъ писмеността на едно дакославянско население, заселено още въ VI в. въ нѣкогашна Дакия, чийто езикъ не се покривалъ съ езика на българскитѣ племена, при все че стоялъ близу до него.

По-късни исторически и езикови проучвания обаче доказаха, че въ

Трансилвания е имало едно по-ново заселване на българи, което е станало през XIII в. Това заселване се е явило като последица отъ воинственитѣ маджарски нашествия въ Балканския полуостровъ по времето на Бела IV и Стефанъ V. По това време именно голѣмо множество българи отъ крайдунавскитѣ области сж били откарани отъ завоевателитѣ маджари въ пленничество отвъдъ Дунава. Тѣ сж били заселени въ Трансилвания, гдето останали да живѣятъ като безправно крепостническо население въ именията на едритѣ маджарски земевладѣлци. Това население доста рано приема протестанството, поради което сж могли да бждатъ преведени на неговия роденъ езикъ още въ XVI в. редица църковни пѣсни, оцѣлѣли до днесъ. Това сж именно църковнитѣ пѣсни на седмоградскитѣ българи, които Миклошичъ погрѣшно се опита да изтълкува като езикови останки отъ нѣкакво старо дакославянско население. По-грижливиятъ езиковъ анализъ на тѣзи пѣсни доказва тѣсната имъ връзка съ старинния диалектъ, който се е говорѣлъ въ крайдунавска България (вж. Л. Милетичъ, Седмоградскитѣ българи и тѣхниятъ езикъ, Списание на Бълг. акад. на наукитѣ, кн. XXXIII, стр. 1—17; Иречекъ, Archiv für slavische Philologie XX, стр. 115—120; П. Никовъ, Българо-унгарски отношения. Сборникъ на Бълг. акад. на наукитѣ, кн. XI, стр. 268).

Тѣй като и Трансилвания спадаше къмъ ония отвъддунавски области, които още въ последната четвъртъ на V в. сж били населени отъ славяни, оставаше да се види, дали това прастаро славянско население тукъ е представяло нѣкакъвъ особенъ дакославянски клонъ, както допускаше Миклошичъ, или пъкъ е спадало къмъ една отъ дветѣ южнославянски племенни групи — българската и сърбохърватската. Както е известно славистичната наука внесе изобилна свѣтлина и въ тая област. Най-архаичниятъ и най-сжщественъ слой отъ славянскитѣ заемки въ маджарски и ромънски езикъ издава своя несъмненъ български характеръ, съ което се доказва българския характеръ на прастарото славянско население, което е обитавало отвъддунавскитѣ области.

Горезначената работа на ромънския ученъ Е. Петровичъ внесе нова изобилна свѣтлина върху характера на онзи славянски езикъ, който се е говорѣлъ отъ заселилитѣ се въ Дакия славянски племена. Тя се явява толкова по-ценна като се има прелъ видъ, че авторътъ се е ограничилъ да издирва особеноститѣ на стария славянски езикъ само въ Трансилвания, следователно въ оная област, която въ известенъ смисълъ се явяваше най-спорна. Защото вънъ отъ опита на Райхенкрона, който, както видѣхме, се помъчи да възкреси старата хипотеза на Миклошича, въ научната литература се изнасяха и други схващания, напр. онова на унгарския славистъ Иштванъ Кнѣжа, споредъ когото въ езиковитѣ славянски следи изъ Трансилвания нѣмало нищо типично българско, защото тѣ сж се отнасяли къмъ толкова ранна епоха, когато между славянскитѣ езици не сж съществували по-голѣми различия (вж. István Knieszsa, Ungarns Völkerschaften im XI. Jahrhundert, стр. 55, 87).

Ромънскиятъ ученъ се ограничава въ своята работа само върху изследването на славянскитѣ мѣстни названия въ Трансилвания. Потикъ за подобно изследване той е получилъ отъ книгата на проф. М. Фасмеръ, Die Slaven in Griechenland (Berlin 1941), гдето се подлагатъ на езиковъ анализъ

мѣстнитѣ наименования отъ славянски произходъ въ Гърция. Прилагайки методитѣ на нѣмския ученъ Петровичъ издирва фонетичнитѣ и морфологични особености на трансилванскитѣ мѣстни имена. Трѣбва да се подчертае, че многобройнитѣ мѣстни наименования отъ славянски произходъ, които намираме въ голѣмо множество въ всички ромънски области, не бѣха подложени до сега на системно и цѣлостно проучване. Нѣкои тѣхни фонетични особености бѣха използвани инцидентно. Българското влияние върху ромънския езикъ бѣ проучвано до сега почти изключително върху особеноститѣ на словарнитѣ заемки. Работата на Петровичъ представя първиятъ опитъ да се извлѣче поука и отъ славянскитѣ мѣстни наименования, като се използватъ тѣхнитѣ податки за по-пълно очертаване на онзи славянски езикъ, който е влияелъ по решителенъ начинъ върху ромънския езикъ. За сега Петровичъ е ограничилъ своята работа, като се е спрѣлъ само върху мѣстнитѣ наименования въ Трансилвания. Следъ грижливъ анализъ авторътъ изтъква следнитѣ характерни особености на тия имена: 1) Стари съчетания *or, ol, er* сж дали *ra, la, rē*, напр. *Glanda* отъ *Goldъна Бреаза отъ *Berza; 2) сонантично *r* се е запазило, напр. *Târnava*; 3) запазило се е и сонантично *l*, напр. *Vâlcan* отъ *Vlkанъ; 4) старата гласна *ч* е преминала въ обикновено предно *i*, напр. *Bistra* отъ *Bystra*; 5) старо съчетание *šč* е преминало въ *št*, напр. *Pocioveliște* отъ *Počivališče*; 6) вмѣсто старо съчетание *tj*, имаме *št*, напр. *Zlaști, Peșteș*; 7) имаме следи отъ носовостъ при замѣстницитѣ на старо *ж*, напр. *Glâmboaca* отъ глажка, *Indol* отъ ѣдолъ; 8) вмѣсто *ъ* имаме *ea*, напр. *Breazova*; 9) старо съчетание *чръ* е дало *чер*, напр. *Сегна*; 10) на мѣстото на силния еръ се явява *o* или *ă*, напр. *Vozna* отъ Бъзна, *Mănașcu* отъ Мъхачъ; 11) на мѣстото на силния малкъ еръ се явява *e*, напр. *Topleș* отъ Топлякъ; 12) имаме промѣна на *-eu-* въ *-ou-* следъ стари палатали, напр. *Scrișovăj* отъ Крощевъкъ.

Всички изброени особености сж най-характерни черти въ фонетиката на българския езикъ. Тѣ сж характерни едновременно и за словарнитѣ славянски заемки въ ромънски езикъ. Като изтъква този фактъ, авторътъ подчертава, че славянскиятъ източникъ на въздействие е билъ единъ и сжщъ както въ Трансилвания, така и въ всички друга ромънски области. А той е билъ българскиятъ езикъ. Съ така установенитѣ отъ автора факти се изтъква една отъ най-сериознитѣ прѣчки за ония, които все още полагатъ усилия да възкресятъ старата хипотеза на Миклошича за сжществуването на нѣкакъвъ отдѣленъ дакославянски езикъ.

Грижливиятъ лингвистиченъ анализъ на мѣстнитѣ славянски названия въ Трансилвания дава поводъ на автора да очертае условията на нѣкогашното пълно славянизуване на ромънскитѣ области и ходътъ на тѣхното покъсно ромънизуване. При все че славянскитѣ заселвания въ Трансилвания датуватъ отъ VI и VII в., тукашнитѣ славянски мѣстни наименования не се отличаватъ съ оная езикова архаичностъ, която е характерна за мѣстнитѣ наименования въ Гърция. Причината е, че денационализирането на славянитѣ е настанало тукъ много по-късно, едва въ X—XI в. Споредъ езиковитѣ данни на мѣстнитѣ имена претопяването на българскитѣ славяни е настанало преди носовитѣ въ тѣхния езикъ да сж загубили своята носовостъ. Въ документитѣ отъ XII—XIII в., които сж били издавани отъ канцелариитѣ на унгарскитѣ владѣтели въ Трансилвания вече не се говори за

славяни въ тая областъ, следователно трѣбва да се преположи, че процесътъ на денационализация на славянитѣ е билъ вече привършенъ. Въ своитѣ основни черти фонетичнитѣ особености на славянскитѣ мѣстни имена въ ромѣнскитѣ области сж еднакви съ славянскитѣ мѣстни имена въ Гърция. Това се обяснява съ факта, че сжшитѣ славянски племена, които заселватъ въ VII в. Гърция, Албания, Македония и Бългрия, преминаватъ въ VI и VII в. презъ територията на нѣкогашна Дакия, като оставятъ тукъ многобройни колонии, отъ които произхожда славянската топонимия въ ромѣнскитѣ земи. Славянизуването на Траянова Дакия е било почти пълно. Тукъ попадатъ въ рѣцетѣ на славянитѣ всички населени мѣста, всички по-широки равнини, дори и такива, които сж били разположени доста на високо въ планинитѣ. Останало незасегнато отъ славянската вълна само онова население, което се е подслонило по най-високитѣ части на планинитѣ, гдето е водѣло овчарски животъ. Постепенното ромѣнизуване на славянското население е станало споредъ автора чрезъ бавното свличане на тоя романски елементъ отъ планинитѣ къмъ равнинитѣ. Когато сж дошли маджаритѣ въ Трансилвания, тѣ заварили тукъ едно славо-ромѣнско население, живѣещо въ пълна смѣсница, въ пълна симбиоза.

Работата на Петровичъ бележи единъ важенъ етапъ въ проучването на ромѣно-българскитѣ езикови връзки. Нейната стойностъ се заключава на първо мѣсто въ факта, че на автора се е удало чрезъ грижливъ анализъ на мѣстнитѣ наименования въ Трансилвания да докаже, че славянскитѣ въздействия въ тая областъ иматъ сжщия източникъ, който е упражнявалъ влияние изобщо върху цѣлия ромѣнски езикъ. Отъ друга страна и отъ проучванията на Петровича излиза на яве, че този източникъ сж били българскитѣ диалекти, които въ продължение на вѣкове сж се говорѣли въ областитѣ на нѣкогашна Дакия отъ многобройно население, което бавно е било претопявано въ срѣдата на старо и на новодошло въ тия области романизирано население.

К. Мирчевъ

Германия и Югозападна Европа.

1. Hans F. Zeck, Die deutsche Wirtschaft und Südosteuropa in-8°, 102 стр., Heft 14 отъ редицата Macht und Erde, B. g. Teubner Verlag, Leipzig 1939.

2. Otto Blum, Der Südosten verkehrspolitisch betrachtet. In-8°, 94 стр. Berlin, 1941, Springer — Verlag.

3. Otto Leibrock, Der Südosten, Grossdeutschland und das neue Europa. In-8°, 354 стр., Berlin 1941, Volk und Reich Verlag.

Напоследъкъ излѣзнаха на нѣмски езикъ доста много съчинения, въ които се разглежда Югоизточна Европа въ връзка съ бъдещето развитие на Германия и особено германското народно стопанство. Тоя въпросъ представя особенъ интересъ и за българското общество поради обстоятелството, че България се намира въ срѣдата на европейския Югоизтокъ. А като се има предъ видъ, че Солунъ ще бжде въ тѣсна връзка съ бъдещето развитие на германското стопанство къмъ Югоизтокъ, става явно, че особено за тия, които се занимаватъ съ македонския въпросъ, от-

ношението на Германия към Югоизточна Европа предоставя голѣмъ интересъ. Поради това намѣрихъ за необходимо да отбележа въ страницитѣ на „Македонски прегледъ“ три студии, които ни запознаватъ особено добре съ цѣлия комплексъ отъ въпроси, които стоятъ въ връзка съ отношението на Германия къмъ Югоизтока.

Студията на Хансъ Зекъ, написана следъ похода въ Полша, започва съ единъ великолепенъ прегледъ на отражението на четиригодишния планъ върху вътрешното германско стопанство, подиръ което следва прегледъ на положението на това стопанство срѣдъ свѣтовното стопанство. Веднага следъ това авторътъ сравнява картината на германското народно стопанство съ това на Югоизточна Европа, като отдѣлнитѣ държави сж взети като нѣщо стабилно въ тѣхнитѣ граници отъ преди 1940/1941 г. За това не можемъ да се сърдимъ на автора, тъй като моментътъ бѣше такъвъ, че трѣбваше отъ германска страна да се направи всичко възможно за запазване мира на Балканитѣ. Пъкъ и задачата на автора не е да разгледа всѣка държава поотдѣлно, а да скицира по-скоро отношенията на Германия къмъ цѣлия европейски Югоизтокъ. Добре е изтъкналъ, че обработваемата зена въ всички югоизточно-европейски държави е пренаселена и че въ най-скоро време ще трѣбва да се търси изходъ отъ това положение. Той смѣта, че този изходъ може да се намѣри въ интензифицирането на земедѣлието. До известна степенъ това е наистина възможно, обаче въ доста случаи може да се каже, че е достигната крайната граница съ саденето на индустриални растения, при които покачването на дохода е изключено. Това положение непременно ще наложи частично индустриализиране на балканскитѣ страни и Унгария (въ тая страна това е започвало доста отдавна). Това не трѣбва да плаши споредъ Зекъ германскитѣ стопански срѣди, тъй като при индустриализацията се налага инвестирането на голѣми капитали въ машини и други съоръжения, които ще бждатъ купени масово пакъ въ Германия. Отъ друга страна замогването на народитѣ отъ Югоизточна Европа ще бжде свързано съ увеличаване на тѣхната покупателна мщъ, което ще бжде пакъ отъ полза за германския търговецъ и индустриалець. Зекъ се съмнява обаче, че Югоизточна Европа ще може да отиде много далечъ по пътя на индустриализацията, въпрѣки наличността на доста природни условия (особено минерални богатства), поради липсата на капитали.

Следъ тоя общъ прегледъ Зекъ се спира на всѣка една държава поотдѣлно. Първо мѣсто е отдѣлено на бивша Югославия, която се разглежда особено благосклонно, като годна за самостоятелно развитие държава, което трѣбва да се оправдае съ конюктурни обстоятелства и главно съ обстоятелството, че въ това време бивша Югославия бѣше главниятъ доставчикъ на тъй необходимата за военната индустрия на Германия медъ. При разглеждането на Ромъния особено внимание е отдѣлено на обстоятелството, че, въпрѣки дълбокитѣ симпатии на ромънския народъ къмъ Франция, Ромъния се видѣ принудена да се свърже стопански съ Германия поради неотмѣнната повеля на природнитѣ отношения, на съобщителнитѣ линии и на стопанската структура. Когато става дума за българското народно стопанство, авторътъ бърза да подчертае, че то има голѣмо значение за външния пазаръ (следователно и за Германия). Това се отнася обаче за България въ границитѣ на Ньой. Въпрѣки това Зекъ намира за нашия народъ,

най-хубавитѣ думи, които може да бждат казани за единъ народъ. Той е тъй добъръ да ни утешава и съ добро бждеше на нашата държава, като смѣта, че развитието на индустриалнитѣ култури може да се засили и че страната изобилствувала съ минерални богатства. Въ сжщностъ въ старитѣ предѣли на България вжглищата едва достигаха за мѣстната консумация, а всички други минерални богатства се намираха въ такива малки количества, че за нѣкакво рударство въ България едва ли можеше да става дума. Въ прегледа за Унгрия се изтъква като особенъ недостатъкъ на унгарското народно стопанство неравномерното разпредѣление на земята, наличността на селски пролетариатъ, а за Гърция се изтъква голѣмото нарастване на градоветѣ като особено нездраво състояние. Изтъкнати сж съ пълно право неизмѣримитѣ стопански възможности, които се откриватъ предъ Турция. Накратко е разгледано народното стопанство и на Словашко.

Следъ като подчертава щастливия начинъ, по който се допълва народното стопанство на Югоизточна Европа съ народното стопанство на Германия, авторътъ търси да установи пѣтищата, по които ще става въ бждеще търговскитѣ обмѣни. Той се спира преди всичко на въпроса за възможността да се използва морскитѣ пѣтища като най-евтинъ. Зекъ намира, че Балканскитѣ полуостровъ изобилствува съ доста пристанища, отъ което става ясно, безъ да се казва, че е изключено нѣкакво концентриране на морския трафикъ въ нѣколко пристанища. При това положение на пръвъ погледъ, изглежда, като че ли Солунъ загубва своето международно значение и остава само като пристанище на Македония. Лошото е, че Зекъ не се спира никакъ на Югоизточна Европа като транзитна земя, при което именно Солунъ ще има да играе голѣма роля.

Най-подробно се спира Зекъ на Дунавъ като воденъ пѣтъ, при което става дума и за каналитѣ, които ще могатъ да се направятъ въ връзка съ тая рѣка. Ако каналътъ Черна-вода — Кюстенджа е нѣщо осжществимо и проектътъ се разучва доста обстойно, проектътъ за нѣкакъвъ каналъ Морави — Вардаръ е отъ областта на чистата фантазия. Между тия две рѣки се намира 450 м. високъ вододѣлъ и, което е още по-лошо, тъкмо на това мѣсто не се намира нито една по-голѣма рѣка която би могла да се използва. Сжщо така и самото течение на Вардаръ е таково, че би могло да се използва само при влагането на материални срѣдства, които нѣма да се рентиратъ. На трето мѣсто Зекъ разглежда желѣзопѣтнитѣ съобщения въ Балканския полуостровъ, като критикува остро направеното отъ баронъ Хиршъ. Критиката е, струва ми се, прекалено остра.

Като се изключатъ нѣкои малки грѣшки, като тая напимѣръ, че Стамболнйски билъ водачъ на ромѣнскитѣ земеделци, книгата на Зекъ се чете съ голѣмо удоволствие и е отъ полза за всѣкой, който желае да разбере бждещото развитие на нѣщата въ Югоизточна Европа, тъй като това развитие е обосновано отъ нѣколко постоянни величини.

Втората отбелязана книга — тая на проф. инженеръ Ото Блумъ — разглежда Югоизточна Европа и Близкия изтокъ повече отъ съобщително-техническа гледна точка. Работата му има до голѣма степенъ видъ на учебникъ, който обаче е интересенъ и за широката публика, тъй като дава широкитѣ рамки, въ които се развиватъ и съобщенията на уголѣмска България. Работата се предшествува отъ една история на съобщенията въ

Срѣдиземо море“, следъ което следва едно подробно изложение на съобщителната връзка между Германия и Югоизтока. По отношение на България Блумъ намира за нужно да изтъкне две особено важни, споредъ него, обстоятелства: 1. Трѣбва да се установи, колкото може по-бързо, връзка между София и Солунъ и 2. Трѣбва да се установи по-тѣсна връзка между Ромъния отъ една страна и България и Сърбия отъ друга страна. Споредъ Блумъ установенитѣ следъ похода отъ априль 1941 г. граници сж много по-благоприятни отъ съобщително-техническа гледна точка, отколкото по-раншнитѣ. Въ общи черти това е несъмнено така, обаче нѣкои основни препятствия останаха и до днесъ, напримѣръ политическата граница между София и Солунъ, които трѣбвало, както се каза, да бждатъ свързани по-тѣсно. Освенъ това и желѣзопѣтниятъ възелъ Нишъ — между София и Скопие — се намира въ Сърбия, а не въ рѣцетѣ на тоя, комуто принадлежи. Като говори за желѣзницитѣ въ България, Блумъ изтъква съ възторгъ строителното дѣло на българскитѣ инженери и дава като образецъ презбалканската линия Търново — Стара-Загора. Втората частъ на книгата третира съобщителнитѣ връзки въ земитѣ на Близкия изтокъ, само по-себе много интересна, обаче безъ тѣсна връзка съ България.

Авторътъ на третата книга, г-нъ Ото Лайброкъ, е добре познатъ и у насъ въ България съ книгата си върху „Вчерашна и днешна България“. Той е посещавалъ многократно нашата родина като стопански експертъ. Следъ пропадането на Югославия той написва съ голѣмъ ентузиазъмъ своята нова книга, въ която разглежда историческия развой на отношенията на югоизточно-европейскитѣ народи къмъ народитѣ отъ Западна Европа и Германия. Той констатира, че стопанското спасение на цѣла Югоизточна Европа дойде отъ тѣсното стопанско сътрудничество съ Германия, и то въ момента, когато много други страни още живѣеха подъ влиянието на свѣтовната стопанска криза. Много убедително Лайброкъ отхвърля пропагандата на Англия и нейнитѣ съюзници, споредъ които югоизточно-европейскитѣ държави щѣли да попаднатъ подъ стопанската опека на Германия . . .

Обемистата книга на Лайброкъ се чете съ голѣмо удоволствие и е въ състояние да обясни дори и на специалиститѣ нѣкои много деликатни въпроси.

Дим. Ярановъ

Werner Frauendienst. Jugoslawiens Weg zum Abgrund. Berlin, 1941
Junker und Dünnhaupt Verlag. 147 стр. 80.

Авторътъ на тая книга е подбралъ много умѣло всички по-важни факти отъ най-новата политическа история на Сърбия и разпадналата се вече Югославия, за да даде възможностъ на германското общество да разбере по-добре непонятното на пръвъ погледъ поведение на сръбскитѣ политици въ началото на 1941 година. Обстоятелството, че книгата излиза въ много добре известната редица „Издания на Германския институтъ за външнополитически изучвания“ осигурява на тоя трудъ върху „Пѣтя на Югославия къмъ пропастъта“ широко разпространение.

Много правилно забелязва авторътъ още въ предговора, че самата сдѣба на Югославия показва по най-добъръ начинъ вътрешната празнота

и противосъестественост на това създаване на договоритѣ отъ парижкитѣ предградия.

Първата глава е посветена на атентата въ Сараево. Предадена е на кратко цѣлата редица отъ атентати въ Босна, които сж били извършени преди това и които си приличатъ до единъ по начина на организирането и извършването: нишкитѣ на всички водятъ къмъ Бѣлградъ, който води една необичайна за анализѣ на последнитѣ вѣкове политика. Днесъ може положително да се докаже, че бѣлградското правителство е знаело не само за всичкитѣ тия атентати, но дори и за подготовката за убийството на престолонаследника Фердинандъ въ Сараево презъ 1914 г. Съ това една сръбска престъпна военна клика, съ съгласието на сръбското правителство, хвърри свѣта въ първата свѣтовна война. Тя допринесе за временното заличване на Сърбия отъ свѣта. Защото, изтъква Фрауендинстъ, сърбитѣ сж опитни четници, обаче не особено добри войници. Обаче победата на Съглашението не само възкреси Сърбия, но и даде граници, които тя никога не бѣше мечтала и които впрочемъ доведоха до нейната провала.

Втората глава представя „История на една искусствена дипломация“. Разказано е първоначално оформяването на Югославия на конференциитѣ въ Парижъ и опититѣ на сърбитѣ да прехвърлятъ дори границитѣ, които имъ бѣха опредѣлени въ диктатитѣ отъ преградията на Парижъ. Така на-примѣръ сръбскитѣ войски държаха окупирана до 1921 г. цѣла Северна Албавия съ тайното желание да я присъединятъ къмъ кралството си. На протеститѣ на албанцитѣ тѣ отговорили съ окупирането на все нови и нови околии, включително и Тирана. Едва въ края на 1921 г. подъ натиска на великитѣ сили и решенията на конференцията въ Рапало сърбитѣ трѣбваше да изпразнятъ Северна Албавия. „Сръбското разширение намѣри граница само тамъ, гдето срѣщна по-силна съпротива или пъкъ бѣ ограничено отъ решенията на великитѣ сили“, заключава Фрауендинстъ. Презъ следващитѣ години като особено качество на югославската, т. е. на сръбската политика трѣбва да се изтъкне желанието да се пази придобитото чрезъ образуване на различни локални съюзи подъ опеката на приятелскитѣ ней велики сили. „Малко съглашение“, „Балканско съглашение“ и други подобни недоносчета сж все до голѣма степенъ плодъ на сръбската искусствена дипломация. Сжщата взимаше активно участие и въ всички дѣла на Обществото на народитѣ, основано, за да подържа реда, създаденъ въ преградията на Парижъ.

Характерътъ на югославската дипломация пролича най-добре презъ първитѣ две години на настоящата война. Официално Югославия се държеше напълно на страна отъ конфликта, потайно обаче изпращаше офицери за връзка при шабоветѣ на войскитѣ на Франция и Англия, обещавахе имъ всичко. Въпрѣки обстоятелството, че германското правителство е било въ течение на тия похвати на сръбската дипломация, то е вѣрвало, че разумътъ ще надделѣе и затова на 25 мартъ 1941 г. при присъединяването на Югославия къмъ тристранния пактъ, тя ѝ обеща въ замѣна на това отстъпването на Солунъ.

Следващата глава се занимава съ преврата отъ 27 мартъ, който не трѣбва да ни очудва, изтъква авторътъ, като се има предъ видъ традицията за дворцови преврати въ Сърбия. Разказана е предисторията на преврата,

както и развитието на положението до 6 април, когато нѣщата стигнаха до тамъ, че Райхътъ не можеше повече да търпи и се видѣ принуденъ да започне военнитѣ действия срещу Югославия. Тѣхниятъ край е добре известенъ на всѣкиго.

Най-голямъ интересъ представя за българския читател четвъртата глава „Югославия, карцерътъ за своитѣ народи“. Презъ 1913 г. бѣха включени въ границитѣ на Сърбия 800,000 македонски българи, пише Фрауендинстъ, въ 1919 г. още 70,000. Той изброява и другитѣ малцинства и изтъква по много картиненъ начинъ конгломератния характеръ на тая държава. Най-интересни сж обаче извадкитѣ отъ разни английски свидетелства за положението на малцинствата въ Югославия. Даденъ е текстуално резултатътъ отъ изследванията на самото мѣсто на английското Фабианъ-Сосайти, публикувани въ 1939 г. подъ заглавие: „Пътътъ на Хитлеръ къмъ Багдатъ.“ „Всички малцинства, пише въ тая английска книга, страдатъ подъ владичеството на сръбското малцинство и свидетелството, което може да се издаде на Югославия въ това отношение е много лошо. . . На все по-строгитѣ мѣрки на бѣлградското правителство несръбскитѣ народи отговориха съ безогледна опозиция. Правителството отговори на това съ още по-големо потисничество и полицейскитѣ тероръ въ Хърватско и Македония, сръдичата на най-големо недоволство, стана правило“. Дадени сж извадки и отъ книгата на Ноелъ Бъкстонъ и Леонардъ Лисъ върху „Балканскитѣ въпроси и европейскитѣ миръ“, отъ които проличаватъ мѣрките, които сърбитѣ сж взели въ Македония, за да я обезбългарятъ. Цитиранъ е и Уйлстонъ Чърчилъ, сегашниятъ английски премиеръ, който въ книгата си върху „Свѣтовната криза“, т. II, стр. 461, пише: „дори когато Сърбия при първото австрийско нападение на 1914 г. бѣше къмъ края си, бѣше потребно да държи голѣми войски въ българската област Македония, за да държи въ покорство потиснатото население“. Дадени сж следъ това подробни данни за положението на училищното дѣло въ Македония по време на турското робство и отношението на сърбитѣ къмъ културния животъ на българското население.

Петата глава разглежда раздвоеното въ стопанската политика на Югославия: отъ една страна моралнитѣ и политически задължения спрямо приятелскитѣ сили, отъ друга страна наложителната природна нужда отъ стопанско сътрудничество съ Германския Райхъ.

Въ последната глава е разгледана „държавата безъ култура“, като се изтъкватъ многобройни вътрешни слабости и напѣни, които съвсемъ не сж били по силитѣ на малкия сръбски народъ. Разгледани сж и опититѣ съ създаването на национална сръбска черква, за да има още единъ инструментъ за посърбяване.

Въ края на книгата е приложенъ меморандумътъ, който бѣ публикуванъ отъ германското правителство на 6 април, когато то се видѣ принудено да започне военни действия срещу Югославия.

Книгата на Фрауендинстъ ще бжде безъ съмнение много полезна за политическата школовка на всѣки германецъ.

Дим. Ярановъ

Helmut Bauer, Ein Vielvölkerstaat zerbricht. Werden und Vergehen Jugoslawiens. Berlin, 1941, Lühe-Verlag, 129 стр. 8°.

Тая книга излезна само няколко месеца след книгата на Фрауендинст. Разглежда същата тема само че с по-голямо задълбочаване в историята на Сърбия от основаването на новата сръбска държава в началото на миналия век до основаването на разпадналата се междуременно Югославия. Изтъкнати сж много слаби вътрешни и външни страни на тая ефимерна държава, между другото и присъствието на много народи и малцинства, както това личи и от заглавието на книгата. Особен интерес представлява библиографията в края на книгата. Голяма част от по-новата цитирана литература е останала и до днес неизвестна у насъ.

Дим. Ярановъ

RÉSUMES DES ARTICLES DE LA REVUE

I. Snégarov. L'esprit bulgare de l'évêché d'Ohrida-Prespa avant la libération de la Bulgarie (1878).

L'évêché d'Ohrida est très ancien. Il en est fait mention déjà au IVe siècle. Situé sur la Via Egnatia, sa ville principale, Lihnida (l'actuelle Ohrida), se trouve en relations avec Salonique et Rome, ces deux grands centres du christianisme. Plus tard, sous le règne du tzar Boris, Ohrida brille d'un éclat incomparable grâce à l'œuvre de saint Clément. Dès lors elle devient un sanctuaire bulgare et a l'honneur d'être choisie pour capitale du royaume de Bulgarie et du patriarcat bulgare qui survécut à la chute de la Bulgarie sous Byzance. En 1767, le patriarcat d'Ohrida fut supprimé par le patriarche de Constantinople Samouïl, mais Ohrida garda jalousement l'esprit et la langue bulgares. I. Snégarov rappelle ici une série de faits qui confirment cette assertion. Quelques prêtres lisaient l'évangile et prononçaient leurs sermons dans leur parler bulgare. Snégarov publie ici une partie d'un tel sermon écrit en caractères grecs. Dans les villages d'Ohrida et surtout à Dêbertza (au nord d'Ohrida) la langue bulgare écrite fut conservée. Dimitër Miladinov, maître d'école à Ohrida, traduit les textes grecs anciens en bulgare. De même agissent Cousman Chapkarov et quelques autres. A l'époque des luttes pour l'institution d'une Église Nationale, l'évêché d'Ohrida demande le rétablissement de l'archevêché d'Ohrida. En 1869, la communauté ecclésiastique-scolaire d'Ohrida signe des documents portant le titre: Archevêché d'Ohrida. Strouga et Ressenë prirent également part dans la lutte pour le rétablissement d'une Église Bulgare indépendante.

V. Doumev. Le parler de Vodène. (Suite du N° 3 de la Revue Macédonienne).

L'auteur donne un matériel considérable relatif aux particularités morphologiques et phonétiques du parler de Vodène: l'accent tonique, les formes déclinatoires, les terminaisons des verbes, etc. Il indique, en outre, quelques mots étrangers qui se sont introduits dans ce parler.

Nicolas Mavrodinov. Voyage archéologique en Macédoine.

L'auteur continue son étude des églises de Mlado-Nagoritchino (v. La Revue Macédonienne, t. XIII, fas. 2). Il retrouve les particularités qui caractérisent l'art des maîtres-maçons qui ont construit ces églises dans l'église détruite du village Grad au sud du Mont Osogovo qui est du XVIIIe s., au monastère de Zémène et dans celui de Rila au XIXe s. L'étude détaillée des mosquées datant du XVIe s. de la ville de Kustendil révèle aussi les particularités de cette école régionale dont le centre se trouvait dans la région de cette ville et qui a continué à travailler pendant plus de trois siècles.

L'auteur étudie ensuite l'église de Staro-Nagoritchino. Il établit par l'examen critique des textes des vies de saint Prochor de Ptchinia que cette église n'a rien à voir avec l'église construite par l'empereur Romain Diogène et dédiée à ce saint, „près du ruisseau“ qui est à deux klm. du village de Staro-Nagoritchino. L'église du Romain Diogène devait se trouver dans le monastère de Zabel au Nord-Est du village et sur le bord de ce ruisseau. Il date l'église primitive de Staro-Nagoritchino du début du X-e s. — c'est à dire de l'époque de l'empereur bulgare Syméon et d'après les fondations découvertes par des fouilles dans l'église même (fig. 10) il tente une reconstruction idéale de cette église primitive (fig. 11). Le kral serbe Miloutin a trouvé en 1312-13 cette église en partie ruinée et il l'a reconstruite en élevant sur les murs de l'ancienne basilique, qui était sans coupole, une église cruciforme à cinq coupoles. La particularité la plus marquante de l'art de ses architectes sont les poteries peintes en forme de quatre-feuilles qui caractérisent l'architecture de la Bulgarie septentrionale. Ces architectes sont venus ici de la région de Sofia ou de Vidine.

L'auteur étudie à la fin l'église du monastère de Mateitché. La parement, assez inégal de cette église construite peu après 1356, est tout à fait identique à celui de la tour du monastère de Rila (1335) et des églises sur la Treska près de Skopié (1369). Les architectes de Mateitché sont venus donc dans la région de Skopié de la région du bassin de la Strouma. L'examen attentif de l'arbre généalogique de la tzarine Hélène, femme de Douchan et soeur du tzar bulgare Ivan Alexandre, qui se trouve dans cette église renferme non seulement le nom de l'empereur byzantin Issaac l'Ange, mais aussi celui d'un moine inconnu du nom de Théoctiste (fig. 19) qui est un des aïeux directs de la tzarine et qui devait être le père inconnu de nom des tzars bulgares Assène I, Pierre et Kaloïan. La dynastie des Assénides était probablement allié par un mariage aux familles byzantines des Comnènes et des Doucas. C'est une des petites-filles de l'impératrice Irène Doucas — femme d'Alexis I Comnène — qui doit avoir été mariée au grand père du tzar Assène I. Irène Doucas était petite-fille du tzar bulgare Samuel et elle appartenait en même temps à la famille Doucas qui prétendait provenir des familles patriciennes de la Rome antique. Ainsi les Assénides étaient-ils considérés comme héritiers légitimés de l'ancienne dynastie bulgare et en même temps de „la noble génération de la ville de Rome.“

K. Mirtchev. Lettres de Gotzé Deltchev.

Les matériaux relatifs à l'histoire des luttes révolutionnaires publiés jusqu'aujourd'hui consistent surtout en mémoires. Une très petite partie de la correspondance particulière des révolutionnaires a été mise à la disposition du public. K. Mirtchev publie un nombre considérable de lettres inédites de Gotzé Deltchev, un des plus grands révolutionnaires macédoniens. Ces lettres sont datées des années 1896 — 1901. Elles se rattachent à la période où Deltchev, en qualité de représentant de l'organisation révolutionnaire à Sofia, s'occupait de l'organisation des „canaux“ par lesquels étaient envoyés des armes en Macédoine. Ces lettres révèlent l'énergie extraordinaire déployée par Deltchev dans une lutte perpétuelle pour vaincre les obstacles qui menaçaient d'entraver sa tâche.

Comptes rendus et nouvelles littéraires

Ch. Stanichev. Histoire des Bulgares depuis les temps les plus anciens jusqu'à nos jours. Sofia 1942. Compte rendu d'I. Snégarov.

Le but de l'auteur est de présenter sous une forme populaire et d'éclairer sous un jour spécial les événements historiques les plus importants. Il soutient que le peuple bulgare descend des Huns et cite, entre autres arguments, le fait que les Bulgares sont mentionnés dans les vieilles chroniques chinoises. Il exagère l'importance numérique de la horde d'Isperik. D'autre part, son opinion que la conversion au christianisme a été fatale pour les Bulgares est tout à fait erronée. En réalité, l'Eglise bulgare, comme l'auteur le reconnaît pour les temps modernes, a joué un rôle important dans l'affermissement du royaume de Bulgarie.

K. Mirtchev. La science serbe et ses conceptions sur la langue des Bulgares de Macédoine. Bibliothèque „Le livre bulgare.“ № 8. Edité par le Ministère de l'Instruction Publique. Sofia 1942, 86 p. Compte rendu de S. Stoïkov.

La question de l'appartenance nationale des Bulgares de Macédoine repose principalement sur la base linguistique. En 1935, le linguiste serbe le plus en vue A. Bélitch dans la préface de son livre „Dialectes de Galitchik“ a exposé dans son ensemble les opinions des savants serbes sur les parlers macédoniens. Du côté bulgare, de suite ont répondu les professeurs A. Sélichtev et L. Milétich. Aujourd'hui le professeur K. Mirtchev examine à nouveau les opinions de Bélitch et fait une analyse critique de toutes les déductions philologiques et historiques. Il est intéressant de suivre l'évolution des opinions de Belitch en ce qui concerne l'appartenance nationale des parlers macédoniens. En 1906 il considère comme purement serbes seulement les parlers macédoniens du nord et comme mixtes ceux du centre. Après la première guerre mondiale, il englobe également les parlers du centre dans le domaine de la langue serbe. Dans le désir de faire passer à tout prix les parlers macédoniens pour serbes, Belitch néglige à dessein certaines fautes linguistiques, par exemple les traits morphologiques, en les déclarant de peu d'importance, et, par contre, fait ressortir quelques autres au premier plan. Bélitch et ses disciples attachent une importance spéciale à κ' z' , dans les parlers macédoniens, en tant que remplaçants de tj dj praslaves. Selon eux κ' s' sont une preuve incontestable du caractère purement serbe. Cependant une analyse plus attentive du matériel linguistique montre que ces conclusions sont hâtives et erronées. S. Stoïkov fait ressortir que les h h serbes et les κ' z' macédoniens sont des consonnes tout à fait différentes. Quand on écoute une langue étrangère on rapporte tous les sons au système de la langue maternelle. Dans la langue serbe κ' z' n'existent pas; c'est pourquoi les Serbes les relient par erreur aux sons les plus proches h h et les désignent de cette façon. Quand un mot passe d'une langue dans une autre, il s'adapte toujours au système de cette dernière. Ainsi des mots tels que *Керка*, *Кук'а*, *Ме'у*, etc. peuvent être considérés comme des serbismes dans les parlers macédoniens du nord et du centre.

L'ouvrage de K. Mirtchev est destiné à un large cercle de lecteurs. C'est le premier de son genre qui rend abordables pour ceux-ci les questions relatives aux parlars macédoniens et montre éloquemment que la langue est le témoignage le plus important pour la définition de l'appartenance nationale d'une population.

Informations de l'Institut archéologique. Tome XIV. 1949-1942. Sofia 1943. Compte rendu de Krendjalov.

Ce tome est consacré au professeur Iordan Ivanov à l'occasion de son soixante-dixième anniversaire (1872-1942). L'auteur du compte rendu mentionne d'abord les œuvres du jubilaire, puis il expose brièvement le contenu des études insérées dans ce tome; Monuments antiques du littoral occidental de la mer Noire (Skorpiil). Monuments antiques (G. Katzarov). Ce tome se distingue par ses nombreuses communications sur des découvertes archéologiques.

Revue du Littoral Egéen. Tome I. 1942, Editée par V. Béchév. Iiev, -I. Douïtchev et D. Iaranov, 1942. Compte rendu de M.

Cette revue a pour but de présenter les études des savants bulgares sur le littoral de la mer Egée. Elle contient, entre autre, les articles suivants: „Le Littoral égéen en tant que notion géographique“ de D. Iaranov; „Les liens géographiques entre le littoral égéen et la Bulgarie“ d'I. Batakliiev; „La colonisation du littoral égéen dans la première moitié du VI siècle“ d'I. Douitchev. La revue contient, en outre, des informations sur des monuments antiques du littoral égéen, des comptes-rendus et une bibliographie.

B. Tzonev. Histoire de la langue bulgare. T. I. Seconde édition posthume sous la rédaction des professeurs St. Mladénov et K. Mirtchev. Sofia 1940. Compte rendu de K. Mladenov.

La première édition parue en 1919 est depuis longtemps épuisée. Cet ouvrage étant un manuel indispensable pour les étudiants en philologie, une seconde édition s'imposait.

Les questions traitées sont: la place de langue au milieu des autres langues slaves, le vieux-bulgare et le bulgare moderne, les monuments vieux-bulgares, etc. A cet ouvrage est annexée une bibliographie sur l'histoire de la langue bulgare.

St. Karakostov. Les pionniers de la Renaissance macédonienne. Figures historiques et écrivains. Sofia 1943. Compte rendu de K. Mladénov.

Ce livre rappelle l'ouvrage de feu A. P. Stoïlov „Écrivains bulgares de la Macédoine“ avec la différence que St. Karakostov commence son étude par Climent et Naoum et non pas par l'époque désignée sous le nom de „la Renaissance“. Karakostov parle de la question macédonienne à l'époque de G. S. Rakovsky alors qu'à ce moment-là il n'existait que la question bulgare en général.

Dans ce livre sont insérés les portraits de la plupart des pionniers mentionnés.

E. Pétróvici, Daco-Slava (Extras din „Dracoromania“ X. 1943, partea II. 45 p.) Compte rendu de C. Mirtchev.

L'ouvrage du savant roumain E. Pétróvici jette une lumière abondante sur le caractère de la langue slave parlée par les tribus slaves immigrées en Dacie. Cet ouvrage a d'autant plus de valeur que l'auteur s'est limité à l'étude des particularités de l'ancienne langue slave exclusivement en Transylvanie, c'est-à-dire dans la contrée qui, à un certain point de vue, était la plus litigieuse. L'impulsion qui a poussé E. Pétróvici à cette étude est due à l'ouvrage du professeur M. Wasmer „Die Slaven in Griechenland“ (Berlin 1941). En appliquant les méthodes du savant allemand, E. Pétróvici recherche les particularités phonétiques et morphologiques des noms locaux d'origine slave. Après une analyse consciencieuse de ces noms, il fait ressortir douze particularités linguistiques essentielles qui sont, en réalité, les traits les plus caractéristiques de la langue bulgare.

M-r Petrovici souligne plus loin que la source de l'influence slave a été la même aussi bien pour la Transylvanie que pour les autres contrées roumaines.

L'ouvrage de M-r Petrovici marque une étape importante dans l'étude des liens linguistiques roumaino-bulgares.

Hans F. Zeck. Die deutsche Wirtschaft und Südost-europa. Leipzig 1939.

Otto Blum. Der Südosten verkehrspolitisch betrachtet. Berlin 1941.

Otto Leibrock. Der Südosten, Grossdeutschland und das neue Europa. Berlin 1941. Compte rendu de D. Iaranov.

Ces trois livres ont pour thème l'Europe du Sud-Est et le futur développement de l'économie nationale de l'Allemagne.

Hans Zeck émet des doutes sur la possibilité d'un développement industriel de l'Europe du Sud-Est, étant donné qu'elle ne dispose pas de capitaux. Il souligne que l'économie nationale de l'Europe du Sud-Est est complétée d'heureuse façon par l'économie nationale de l'Allemagne.

Otto Blum étudie l'Europe du Sud-Est du point de vue des communications et de la technique. Il fait ressortir la nécessité urgente d'un reliaement entre Sofia et Salonique et entre la Roumanie et la Bulgarie. Il admire l'œuvre constructive des ingénieurs bulgares et donne en exemple la ligne transbalkanique Ternovo - Stara-Zagora.

Otto Leibrock constate que le salut économique de l'Europe du Sud-Est est dû à son étroite collaboration avec l'Allemagne.

Werner Frauendienst, Jugoslawiens Weg zum Abgrund. Berlin 1941. Compte rendu de Yaranov.

Dans ce livre sont présentés les faits les plus importants de la récente histoire politique de la Serbie et de l'ex-Yougoslavie. L'auteur rappelle brièvement la série d'attentats en Bosnie qui ont précédé l'attentat de Sarajévo, Il décrit en détail l'assassinat du prince héritier d'Autriche-Hongrie, Ferdinand.

L'auteur parle plus loin de la diplomatie yougoslave qui a montré son vrai caractère dans les deux premières années de la guerre actuelle. La Yougoslavie envoyait secrètement des officiers de liaison dans les états-majors de la France et de l'Angleterre. C'est ainsi que se préparait le coup d'État du 27 mars 1941.

A la fin du livre est annexé le mémorandum publié le 6 avril 1941 par le gouvernement allemand au début de son action militaire contre la Yougoslavie

Helmut Bauer, Ein Vielvölkerstaat zerbricht. Werden und Wergehen Jugoslawiens. Berlin 1941. Compte rendu de D. Yaranov.

L'auteur expose l'histoire de la Serbie depuis la fondation du nouvel État serbe jusqu'à la création de la Yougoslavie. Il indique les points faibles de cet État éphémère, L'un de ces points était la diversité des populations et le grand nombre des minorités.

МАКЕДОНСКА АКАДЕМИЈА
БИБЛИОТЕКА

